

2023/1 • XXX. évf. 1. szám

Ára: 800 Ft

FOLKMA³⁰GAZIN

A TARTALOMBÓL:

5. Mesemondóból mesemondó-
verseny-szervező
Kóka Rozália
8. Megjegyzések a különkiadáshoz
Novák Ferenc Tata
10. Béres János (1930–2022) emlékei
Grozdzits Károly
12. Czene Béla festészete – II.
Molnos Péter
18. MAGTÁR – SZÉKI SOÓS JÁNOS ROVATA
Lokodi Imre: Borbála farsangja
20. „MEG KELL A BÚZÁNAK ÉRNI” – 2012
Táncház és koncertterem
Selmeczy György
22. KÖNYVISMERTETŐ
D. Szakács Anita: Ifj. Munczy Béla...
Hajnóczky Tamás
22. CD-ISMERTETŐ: Bandázó Mezőföld
23. Elemzés – Deffend Irén: Bögőtemetés
Pásztor Zalán
24. TÁNCHÁZ 50
Sági Mária: A táncház – II. rész
28. TALLÓZÓ – „Igézet ne fogja...”
Fazakas István és Székely B. Magdolna
Állatok
P. VAS JÁNOS ROVATA
30. Úgy táncoltok, ahogy én húzom...
Könczei Csilla
34. Az első lépések – folkMAGazin 1994
Nagy Zoltán
37. MOLDVAI CSÁNGÓ NÉPMESÉK
A bolondos ember
KÓKA ROZÁLIA SOROZATA
39. KIBŐJTÖLÉSI TÖRTÉNETEK
Gyűjtőszerencse
KÓKA ROZÁLIA ROVATA
42. ÉTELEK – HAGYOMÁNYOK
„Ételörökség – Ízörzök”
Juhász Katalin
46. Sue Foy angol nyelvű ismertetője

Kóka Rozália küldetése

Mindig sokra becsültem az olyan embereket, akik a tudomány, a művészet, vagy akár a közösségépítés, az ismeretterjesztés területén egy-egy kisebb vagy nagyobb népcsoport érdekeinek közvetlen, vagy áttételes szolgálatával kereshették meg a kenyérre, olykor a puliszkára, vagy éppen a kalácsra valót. Avagy megfordítva: ha a végzettségük, felkészültségük alapján a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt helyükön tevékenykedve népcsoportjuk érdekeit – ismertségüket, önismeretüket –, közösségként való megerősödésüket szolgálhatták. Az ilyen állapot, lehetőség természetesen nem helyettesíti, hanem erősíti, meggyőződés szerint valósággal négyzetre emeli a *hazaszeretetet*, ami a manapság lábra kapott antihumánus szemlélet szerint elvetendő, de legalábbis elfelejtendő érzés. Pedig ez az emberré válás folyamatában fontos szerepet játszó, s a viszszaülyedés ellen biztosítékot jelentő, alapvetően *emberi érzés*. Ezért becsülöm, olykor szinte irigylem azokat az embereket, akikre nemcsak értékeik okán nézhetek föl, hanem azért is, mert a szűkebb közösségükhöz való tartozással megkapták a munkájukat tartalmasabbá, életüket értelmesebbé tevő munkálkodás lehetőségét. Ami talán elsősorban – de korántsem kizárólag – az értelmiségivé vált ember számára fontos, persze nem úgy értve az „értelmiségi” fogalmát, ahogy valakik valamikor a Wikipédiába betáplálták, miszerint „az értelmiségi szellemi pályán dolgozó embert jelent”, hanem ahogy Németh Lászlótól tudhatjuk, hogy *az értelmiségi lét alapja a hivatás*, annak pedig legfontosabb megnyilvánulási formája a legnemesebb értelemben vett *szolgálat*. Vagy, hogy még közelebb kerüljünk témánkhoz, miként a székely születésű Magyarai Lajos írta *Csoma Sándor naplója* című versfüzérében: *Akit feldob magából a nép, / az nevében akarjon nagyot. / (Kit érdekelne különben Bokharában, / hogy székely-magyar vagyok!)*

Kóka Rozáliát emlékeim szerint ötvenöt esztendővel ezelőtt, még Szentés Jánosné korában, Kaposvárott ismertem meg az Önkéntes Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtők éves találkozóján. Akkoriban készültem harmadszorra a moldvai csángómagyarok és az 1941-ben Bukovinából Bácskába, majd onnan 1944-ben Tolna megyébe üzött székek közé adatgyűjtésre, a *Magyar Néprajzi Atlasz* kérdőíveinek kitöltéséhez. Rózsika akkor már túl volt az általános iskola néhány tudatlan és lelketlen tanárától elszenvedett megaláztatások miatti elhatározásán, misze-

rint *„ha felnövök, én bizony nem leszek székelylel!”*. A tanítóképzőben Andrásfalvy Bertalan és Várkonyi Imre előadásai nyomán mindinkább felismerte, Bukovinában született édesapja révén, a Madéfalván támadt székely népcsoport sorsának, hagyományos műveltségének értékeit, s maga is népmeséket, népdalokat gyűjtött tőlük. Szó szót követett, s hamarosan kiderültek közös érdeklődésünk mozgatórugói, aminek eredményeként egy esztendő múltán már ő is bekapcsolódott a *Néprajzi Atlasz* moldvai anyagának gyűjtésébe. Aminek eredményeként egy középiskolai barátommal hármashatárban indulva, nyolc csángómagyar településen sikerült összegyűjtenünk az *Atlaszba* való néprajzi ismeretanyagot.

Meggyőződésem szerint minden emberi kapcsolatnak – a barátságnak, de talán még a szerelemnek is – legbiztosabb alapja a közös cél eléréseért végzett munka. Így van ez akkor is, ha erre a közös munkára nem is folyamatosan, hanem időről időre, különböző területeken és eltérő formában kerül sor. Ahogy most végiggondolom az immár Kóka Rozáliának nevezett, talán mondhatom „közeli munkatársammal” megvalósított kapcsolatomat, leginkább a téli olimpiákon látott jégtánc jelenetei, mozgásformái jutnak eszembe, ahol a párok egyszer együtt forognak, máskor hatalmas ívekben távolabb kerülnek, de sohasem veszítik egymást szem elől, mindig számíthatnak a másikkra, újra és újra visszatérnek egymáshoz.

Megpróbáltam összeszedni néhány olyan emlékezetes, manapság *team*-nek, magyarul munkacsoportnak nevezhető, Rózsikával közösen megvalósított szellemi vállalkozásunkat, ami többször csak kettőnké, máskor többünké lehetett. A már említett néprajzi atlasz anyagának kalandos utakon történő összegyűjtése volt talán az első. Kalandosnak mondom, mert akkor kaptunk először ízelítőt arról, hogy mit jelent Romániában a „sokoldalúan fejlett szocializmus” építése egy diktatórikus rendőrállamban. Talán csak a hályogot operáló juhászt – akinek „együgyű tudatlanságában” nincs tudomása tevékenysége kockázatairól – oltalmazó földöntúli erők óvtak bennünket a nagyobb veszedelmektől. De a sors furcsa finctoraként, amikor 1976-ban közösen megszerveztük az érdi Művelődési Központban a különböző kulturális célokból Moldvába járó, s ott néprajzi jellegű szellemi és tárgyi anyagokat gyűjtők módszertani tanácskozását, a hazai(!) rendőrség azonnal lecsa-

Címlap: Kóka Rozália mesemondó • Belső borító: Kóka Rozália és Kallós Zoltán (Lészped, Moldva, 1970)

pott ránk. Pedig csak az volt a célunk, hogy tudjunk egymásról, meg hogy – a Magyar Néprajzi Társaság szakosztálytitkáráként – arra biztassam a Moldvát megjárókat, hogy az általuk hozott néprajzi tárgyakat, fényképeket, hanganyagokat – akár másolatban – adják be, vagy el, a Néprajzi Múzeumnak, hogy tudományos szempontból hasznosuljanak. Néhány nap múlva már ki is hallgattak, meg is fenyegettek – ma sem tudom hanyunkat – az Érden összegyűlt hatvan-hetven résztvevőből. Én csak Rózsikáról és Domokos Pál Péterről tudok, meg egy fiatal, azóta elhunyt barátomról, aki 1990 után elmondta nekem, akkor szervezte be a rendőrség, hogy jelentsen rólam. De hát ezek apró epizódok voltak, s ha nem is legintettünk rá, nem akasztotta meg a munkát.

Akkor már második éve szerkesztettem a Hazafias Népfront *Honismeret* című folyóiratát, s igyekeztem a *hon*, vagyis *haza* fogalmat az Illyés-i magasságban értelmezni, így gyakran kérhettem, sőt kaptam is Rózsikától írást. Aztán az 1980-as években a hazai diktatúra puhulása idején egyre gyakrabban hívtak minket – külön és együtt is – a különböző hazai és külföldi művelődési közösségek, hogy tartsunk előadást a trianoni diktatumban szétszaggatott magyarság egy-egy csoportjáról; s amikor a székelyek, vagy a moldvai magyarok kerültek napirendre, egymást hívtuk előadótársnak. Egyszer úgy, hogy Rózsika mesélt, s én diáképeket vetítettem, máskor én bevezettem, s ő mesélt. Különösen a felvidéki utak élnek az emlékezetemben, mert ott jobban értették és átérték az erdélyi vagy a moldvai magyarok helyzetéről mondottakat, s bizony gyakran hallatszott a közönségből előadás közben egy-egy együttérző, „*pont, mint nálunk*” sóhajlás.

Tudtam, hogy Rózsikának meglehetősen hányatott volt akkoriban az élete. Amikor megismerkedtünk, Érden és Diósdon tanított, aztán néhány évig a Budai Járási Művelődési Központ igazgatóhelyettese, majd a *Kisdobos* című gyermeklap munkatársa lett, sőt dolgozott az érdi Liget Termál Szálló kulturális igazgatóhelyetteseként is. Közben előadott, írt, szerkesztett és szervezett. 1992-ben Andrásfalvy Bertalan művelődési és közoktatásügyi miniszter felkérésére megpályáztam a Magyar Művelődési Intézet igazgatói székét, s mivel a már több mint két évtizede megindult „*Röpülj, páva!*” népdalmozgalmnak a rendszerváltás után megnöttek ugyan a lehetőségei, de elhanyagolt volt a támogatottsága, meghívtam Rózsikát, hogy legyen a népdalköröknek szakmai értelemben intézményi gazdája, módszertani segítője, országos rendezvényeik szervezője. Sajnos azokban a számomra ugyan csak űzött esztendőket jelentő időkben nem

mindig tudtam megadni számára a munkájához szükséges segítséget, csak arra emlékszem, hogy egy-egy pávaköri képzésen, vetélkedőn, bemutaton, aminek megnyitó, vagy bezáró ünnepségére eljutottam, mindig ámulva tapasztaltam Kóka Rozália főelőadó erőfeszítéseinek szakszerűségét és hatékonyságát. Ő akkor tovább bírta a főelőadóságot, mint én az igazgatóságot, a kormányváltás után az intézet elleni támadások miatt lemondtam posztomról, ő azonban az ezredfordulóig ott maradt népzenei főelőadóként. Azután pedig valószínűleg szabadúszóként, újságírással, rovatvezetéssel, szerkesztéssel, könyvírással foglalkozott, és tartotta előadásait, ahová csak meghívták. Én megírtam a Duna Televíziót, ahol részt vettem a *Kapcsok* című, külföldi művelődési közösségeket bemutató riportsorozat szervezésében és műsorvezetésében, amibe Rózsikát is be tudtam kapcsolni, majd vissza kerültem a Magyar Művelődési Intézetbe, és elsősorban a külföldi magyar közművelődési szervezetekkel való szakmai segítségnyújtással foglalkoztam. Rózsikával elsősorban a Lakatos Demeter Csángómagyar Kulturális Egyesület rendezvényein találkoztam. Ha elhunyt elnökeinkre kellett emlékeznünk, vagy élő elnökeinket köszönhetjük, mindig számíthattam rá és az Érdi Bukovinai Székely Népdalkörre. Akárcsak ő rám, ha együttesét kellett valamilyen évforduló alkalmával köszöntenem, vagy műsorukat bevezetnem.

Se szeri, se száma közös előadásainknak, s ha néha hónapokig nem is hallottunk, mindig tudtunk egymásról, számíthattunk egymásra. Így volt ez azután is, hogy én új családommal kiköltöztem Moldva és Székelyföld határán lévő Gyimesközéplekora. Azaz tulajdonképpen beköltöztem, mert a székely ember nyugat felé *kimegy*, például Magyarországra, kelet felé pedig *bémegy* – mint a macskácska – *Módúvába*. De még innen, vagyis itt is megtaláltuk egymást, mégpedig nemcsak a légen át, a digitális térben, bár úgy is. Rózsika mint a *folkMAGazin* szerkesztőségében tevékenykedő rovatvezető, lehetőséget nyújtott számomra, hogy még feldolgozatlan moldvai gyűjtéseimből közölhessek egy-egy csokorra valót. Én pedig segítettem neki abban, hogy Gyimesbükön, a Dani Gergely Általános Iskolában a Magyar Művészeti Akadémia támogatásával évente megvalósíthassa a három gyimesi település gyermekei számára szervezett, általa kezdeményezett, nagysikerű népdaléneklő és népmesemondó vetélkedőket, aminek több sikeres esztendő után csak a koronavírus járvány vetett véget.

Ötvenöt esztendő közös munkánkat talán az koronázta meg, amikor a Fekete Sas

Kiadó 2021-ben felkért, hogy írjak előszót Kóka Rozália: *Bukovinai székelyek a történelem országútján* című, páratlanul értékes könyvéhez. Bizony, nem volt könnyű megfelelni a megtisztelő felkérésnek. Bár elejétől végéig ismertem a Rózsika népének keserves földönfutásokkal sújtott életét, magam is számtalanszor tartottam róluk előadást, mégis úgy éreztem magam, mint amikor az 1970-es, 1980-as években számos termelőszövetkezet történetének megírásához különböző levéltárakban gyűjtöttem az anyagot, s valóságos fizikai fájdalmat okozott, amikor egy-egy szövetkezet, majd pártbizottság, végül a megye levéltárában újra és újra végig kellett olvasnom, – szinte élnem – a település lakosságának vergődését, megaláztatását, kiszolgáltatottságát. Rózsika könyve kéziratának olvasása közben jöttem rá, hogy a bukovinainak nevezett székely népcsoport évszázadokon átívelő szenvedéséből, számára közvetlenül kevés, de a szűkebb és tágabb családi emlékezetéből annál bővebben jutó szerzőnek milyen, az apokaliptikus borzalmaira emlékeztető látomást jelenthetett, amikor az ürbe pillantó látcsövek képességével, térben és időben szerte és múltba tekintve összegyűjtötte a bukovinai székelység sorsának aknaként szétrobbant darabkáit, és könyvébe építette szenvedésük és helytállásuk elemeiből emelt emlékművüket.

Ilyen magasztos küldetés kevés embernek adatik, s még kevesebben képesek élni vele. Kóka Rozália minden bizonnyal megérdemelte a bukovinai székely népcsoportot és a bukovinai székelyek megérdemelték Kóka Rozáliát. Értékeik feltárással, közkinccsé tételével megvalósíthatta, kiteljesíthette művészi adottságait, megcsillogtathatta közösség-szervező képességét. Nemcsak azal, amit maga elvégzett, hanem azok által is, akiknek hitet, önbecsülést adott. Mert nyolc évtizede, Dunántúlra érkezésükkor a környezet által lenézett, tudatlanságból „lecsángózt”, valósággal kitaszított székelyek saját emberségéből, s a kulturális kincseiket felkutató-felmutató Kóka Rozália és a hozzá hasonló értékfelismerők segítségével elfoglalhatták megérdemelt helyüket a Kárpát-medencei magyar népcsoportok között.

Ahogy Albert Gábor írta róluk negyven esztendeje: *emelt fővel* tekinthetnek immár maguk köré, s emelt fővel ünnepelheti Kóka Rozália is 80. születésnapját, amihez a *folkMAGazin* szerkesztőivel, olvasóival együtt és a magam nevében is szeretettel gratulálunk. Kívánjuk, hogy amin most dolgozik, s tán most kitűzött újabb feladataihoz adjon a Teremtő egészséget, békességet, töretlen munkakedvet és lelki békét!

Halász Péter

Kóka Rozália: Mesemondóból mesemondóverseny-szervező

1943-ban a vajdasági Bajmokon láttam meg a napvilágot. Édesapám bukovinai székely, édesanyám bácskai magyar volt. 1944 októberében a visszatérő szerbek elől menekültünk el Bácskából. Több hónapnyi hányódás után a Tolna megyei Felsőnánán telepítettek le bennünket. A falunkban az el nem űzött „öslakos” svábok, a frissen odaérkezett bukovinai székelyek és felvidéki magyarok kényszerültek együtt élni.

Az együttélés nem volt egyszerű, mérhetetlen szenvedéseket élt át mind a három népcsoport. Az igazságtalanságokért, a megpróbáltatásokért, amelyeket el kellett viselniük, egymást hibáztatták. Bennünket, bukovinai székelyeket mindkét népcsoport lenézett, megvetett, a németiség szenvedélyesen gyűlölt. Gyűlöletük vipera nyelve még most is, több mint hét évtized elmúltával is meg-megmar. Ma már nem okoz fájdalmat, csak elcsodálkozom, hogy hetvenöt év se volt elég arra, hogy megértsék: mindannyian áldozatok voltunk.

Tanítóink ugyan magyarok voltak, de a németek kitelepítése miatt néhányan vad dühvel álltak bosszút a védtelen székely gyermekeken. Soha nem tudtam elfelejteni, pedig jó keresztényként szerettem volna a hatévesen elszünetelt bántalmazásokat. Elsős koromban, néhány hét alatt a boldog, felnőttekben bízó kislányból riadt tekintetű, félénk gyermekké váltam. Ha tanítóm szólt hozzám, elakadt a szavam, dadogni kezdtem. Már akkor, hatévesen eldöntöttem, hogy tanító leszek, de jó tanító, és soha nem verem meg a gyerekeket.

Serdülőkoromban már gyűlöltem székely mivoltomat, szerettem volna levetni magamról, mint egy inget. Odáig jutottam, hogy nagyon tudatosan próbáltam levetközni székely dialektusomat. Elhatároztam, hogy mire középiskolába megyek, megtanulom a köznyelvet, rólam ne tudja meg senki, hogy székely vagyok! Az evangélikus lelkész felesége segítette a tervem a megvalósításában. Délutánonként, amikor együtt őriztük az állatokat – ő kecskékre, én meg a libáinkra vigyáztam –, a melegszívű, nagyműveltségű hölgy beszélni, énekelni tanított. Arany János, Petőfi Sándor költeményeit szavalta, én is megtanultam kívülről a *Toldit*, a *János vitéz* című daljáték összes betétdalát.

1957-ben felvettek a szekszárdi Garay János Gimnáziumba. Tanév elején, mindjárt az első napokban beléptem az iskola néptáncgyűjtésébe. A táncsoportot Andrásfalvy Bertalan, ifjú néprajzos-muzeológus vezette. Az egyik próbán megtanított nekünk egy szép bukovinai székely népdalt. Akkor mondta el, hogy Kodály Zoltán 1914 tavaszán népdalgyűjtő úton járt Bukovinában. Az öt faluban több mint háromszáz népdalt és hangszeres darabot vett fonográfhangerekre. Elmondta, hogy Kodály Zoltán a bukovinai székelyek népdalait a magyar népzene legszebb gyöngyszemeinek tartja. Ezeket a gyönyörű népdalokat és hangszeres darabokat Kodály beleépítette a műveibe, a *Székely fonóba*, a *Háry Jánosba*. Andrásfalvy szavai sokat jelentettek nekem, csodálkoztam, hogy van valami a világon, ami bukovinai székely és az „legszebb” és értékes. Lelkileg kiegyenesedtem.

1958 nyarán, iskolai táncsoportunkkal szerepeltünk a keszthei Helikon Ünnepeken. A fesztivál megnyitóján Kodály Berzsenyi versére írt kórusművét, *A magyarokhoz*-t énekeltek vagy ezren, a mester vezényletével. A „találkozás”, bár egyoldalú volt, számom-

Halász Péter, Kóka Rozália, Gyurka Mihályné
(Egyházaskozár, Baranya m., 1969)

ra mégis elmondhatatlan jelentőségű: egy életre Kodály hívévé szegődtem.

A gimnázium befejezése után a kaposvári Tanítóképző Főiskolán folytattam a tanulmányaimat. Az első tanév elején rögtön beiratkoztam a dr. Várkonyi Imre nyelvésztanárunk által vezetett néprajz szakkörbe. Ha jól emlékszem, elsőként a néprajzi műfajokkal foglalkoztunk. Számomra már akkor is a legérdekesebbek a mesék, mondák, legendák voltak, és máig is az ezekkel való foglalatosság a legkedvesebb. Amivel a legtöbbet győtrődtem, az a tájszólásban elmondott szövegek lejegyzése volt. Akkor abban maradtunk, hogy a néprajzi szövegeket elnagyolt fonetikus lejegyzéssel kell rögzíteni. Meg kell azonban vallanom, hogy a későbbi, általam kiadott mesekötetek esetében eltértem ettől. A tájszavakat mindig meghagytam, de a *vót*, az *eccer* stb. szavakat nem fonetikusán jegyeztem le, mivel nem szerettem volna, hogy a gyerekeknek olvasási nehézséget jelentsenek.

Akkoriban gyűjtötték Magyarország földrajzi neveit, így mi, tanítóképzős hallgatók is bekapcsolódtunk Somogy megye helyneveinek összegyűjtésébe, ami később meg is jelent.¹ A néprajzi szakkör kiváló lehetőséget biztosított arra, hogy gyakorlatban is kipróbáljuk és megtanuljunk a néprajzi gyűjtést.

Az első téli vakációra Várkonyi tanár úr adott nekem egy hatalmas Mambó magnetofont azzal, hogy menjek haza a falumba és gyűjtssek népmeséket és népdalokat. Jó énekes asszonyok többen is voltak a falunkban, de mesemondót már egyet se találtam. Megtudtam, hogy az egyik, gyermekkorom óta ismert jó mesemondó, Aranyosi Árpád² bácsi még él, feleségével elköltöztek Máza-Szászvárra.

Máza-Szászváron a lepusztult, faluvégi kanászházban találtam meg őket. Koldusszegények voltak. Árpád bácsi akkor már ágyban fekvő, nagybeteg volt, nehéz pokrócok alatt feküdt. Fojtogató köhögési rohamai után alétan dőlt hátra átizzadt párnáira. Szegyenkezve mondtam el, hogy miért is jöttem, a meséit szeretném fel-

Megjelent a *Népmesék szövegei, írásban, képen* című kötetben (szerkesztette: Tóth Gábor)
Magyar Versmondók Egyesülete, Budapest, 2020.

venni. Azt gondoltam, hogy elküld, de ő végtelenül megőrült. Tizenkilenc évesen arra nem gondoltam, azt nem tudtam, mennyire fontos egy mesemondónak, hogy valami megmaradjon a tudományából. Aranyosi bácsi összeszedte minden erejét, Erzsi nénivel felültettük, párnákkal kitámasztottuk a hátát, és ő mesélni kezdett. Varázslat történt: Árpád bácsi sápadt, elgyötört arca kifényesedett, szinte kigyúlt, szép lett és erős. Eltűntek a kicsi szobácska falai, kitérült a világ, Babszem Jankóval, Virágszépzdő Annával kalandoztunk a mesék végtelen birodalmában. Mondákat is mesélt. Szapáry Péter érdi kastélya alól, a Duna hajjain elindultunk, a háborgó tengeren elhajóztunk Törökországba meg vissza. Akkor még sosem jártam Érden, nem tudhattam, hogy hamarosan az a falu lesz a lakóhelyem.

Órákig tartott a felvétel, hosszú köhögési rohamok szakították félbe a meséket. Ilyenkor el akartam menekülni.

– Majd újra eljövök – mondtam minden meggyőződés nélkül.

– Rózsika, ne menj el! – kérte Árpád bácsi, és én maradtam. Maradtam, és boldogan vittem haza az első komoly gyűjtésemet.

Otthon szomorúan vettem észre, hogy az egyik legszebb mese, a *Virágszépzdő Anna* valahogy lemaradt a szalagról. Akkor, melegebben, ahogy emlékeztem, ahogy tudtam, leírtam. A többi meséket, mondákat, szabályosan lejegyeztem és a szalagokkal együtt átadtam a tanáromnak dr. Várkonyi Imrénének. Ő néhány társam munkájával együtt benyújtotta az Önkéntes Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtők országos pályázatára. Tavasszal érkezett az értesítés, hogy pályázatommal országos második helyezést értem el. Jutalmul elvittek Budapestre. Átvettem a díjat, megnéztem a Néprajzi Múzeumot. Bemutattak néhány híres néprajztudósra. Dr. Diószegi Vilmos, dr. Morvay Judit, dr. Morvay Péter, dr. Kerékgyártó Adrienn tiszteltek meg figyelmükkel. Az a pályázat, a néprajzkutatókkal való találkozás, majd a néprajzi találkozókon való részvétel meghatározta a későbbi életemet. Közel hat évtizede történtek mindezek, s én azóta is folyamatosan gyűjtök. Árpád bácsival soha többé nem találkoztam.³

Évekkel később, valószínűleg 1970-ben történhetett: már Érden laktam és itt is tanítottam, egy nap találkoztam egy öreg bukovinai székellyel, aki elég szigorúan megrovott: „*Rózsika, te! Nem szégyelled magadot? Te tanoltál s nem csinálsz semmit! Már mindenki a tévében énekel, csak a melyinkekből nincs ott egy se. Mű es tudunk alyan szép énekeket, amelyeneket a tévében énekelnek. Még szebbeket es!*”. Szíven ütöttek a szavai. A mi köreinkből akkoriban még nagyon kevés értelmiség került ki. Főleg kevesen voltak olyanok, akik értékeinket felismerve a népcsoportunk hagyományainak megőrzésén fáradoztak volna. Kérdés, ha lettek volna is többen, az akkori politikai viszonyok között dolgozhattak volna-e.

Hamarosan más oldalról is kaptam biztatást és támogatást. Dr. Morvay Péter, Csoóri Sándor, Sára Sándor, Tornai József, Martin György, Marosi Júlia biztattak és tanítottak. A „*Röpülj, páva! – Fel szabadulási népdalverseny*” vetélkedő lázában, és oldalvizén 1971. december 1-én megalakítottam az Érdi Bukovinai Székely Népdalkört. Még ma is vezetem.

Volt még egy nagyon jelentős, sorsfordító esemény az életemben: 1972 nyarán Mátrafüreden táboroztunk a tanítványaimmal, amikor a táborút mellett melegebben megakadt a szemem egy gyűjtősnak szánt újságpapíron. Ott láttam meg a „*Szóljatok, játszó, regölők!*” című pályázat kiírását. Érden élt egy közeli rokonunk, a mostoha nagymamám testvére, akinek az élettörténetét már korábban felgyűjtöttem. Akkor dolgoztam fel először népi élettörténet egy monodrámá forgatókönyvévé.⁴ Az volt a pályamunkám címe, hogy *Csiki Véro élete*, melyet nagy titokban beadtam erre a pályázatra. A legnagyobb meglepetésemre megnyertem a forgatókönyv-pályázatot, utána pedig a bemutatón is nagydíjat nyertem. Ezzel egy

időben a népdalkörömnek is írtam egy műsorsort, aminek az volt a címe, hogy „*Édes hazám, mit vétettem?*”. Az együttesemmel második helyezést értünk el. Ezek a sikerek azt eredményezték, hogy a néprajzi gyűjtőből lassan színpadi előadóvá váltam, ekkor indult el az előadói pályám.

Abban az évben megkaptam a Népművészet Ifjú Mestere címet is, és ezzel valóban egy új korszak kezdődött az életemben. Ettől kezdve előadósteket, népzenei hangversenyeket, meseműsorokat szerveztem, jártam az országot. Emellett főállásban tanítottam is.

A mese igen hálás műfaj, legtöbb ember örömet leli a mesehallgatásban. A mesék önmagukért beszélnek, én csak annyit teszek, hogy szépen elmondom őket. Gazdagabb és boldogabb lesz az a nép, amelyik ismeri a saját hagyományait. Nekünk csodálatos mesekincsünk van, amelyet büszkeség és boldogság továbbadni. Ezért is kezdtem el a bukovinai székely meséket feldolgozni, egyben átadni a gyerekeknek, hogy könnyű legyen megtanulni.

A '80-as évek végétől kezdtem gyermekeknek szóló, népmesét népszerűsítő kötetekkel, valamint meseelőadásokkal foglalkozni. Akkoriban a *Kisdobos* gyermeklapnál dolgoztam, közeledett Mátyás király halálának 500. évfordulója. Szerettem volna egy gyönyörű, nem közismert és az alkalomhoz méltó mesét találni.

Elindultam mesét gyűjteni. Jártam a felvidéki magyar településeken is, és Ipolybalogon hamarosan megtaláltam az ideális mesét, a *Mátyás király rózsát nyitó ostornyele* címűt. Természetesen még számos szép Mátyás-mese került elő. Ezekből a gyűjtésekből állt össze az első mesekötetem 1990-ben, melyben hetvenkét Mátyás-mese volt. A *Mátyás király rózsát nyitó ostornyele*⁵ című könyvem nagy siker volt, negyvenöt ezer példányban kelt el, ezzel telítették a Kárpát-medencét, ötezer kötetet magam kísértem el Kárpátjárja. Meseműsor keretében adtuk át az ottani magyar gyerekeknek. A királyválasztó mondákat szerettem volna népszerűsíteni, és akkor találtam rá a *Táltosgalamb* című mesére, melyet Bosnyák Sándor gyűjtött Moldvában. Megengedte, hogy feldolgozzam, és úgy megjelentethessem az újabb kiadásban. Akkor már kerekén százra bővítettem a Mátyás-mesék számát. A saját gyűjtéseken túl mások gyűjtőmunkájára is hagyatkoznom kellett. Van benne Magyar Zoltán gyűjtéséből is, például a *Mátyás király Körösréven* című mese. Felhasználtam hozzá a krónikákban található anekdotákat és a szomszéd népek Mátyás-meséinek műfordításait.

A meseköteteimmel az volt a célom, hogy a gyerekekkel megismertessem és megszerettessem a népmesék világát. Ugyanis a gyerekek több évtizede jóval több műmesét hallanak, látnak, mint népmesét. Élő mesemondókat egyáltalán nem lehet látni-hallani a televízióban. Úgy tűnik, hogy a média csatornái nem bíznak az élő szó erejében. Mindig valami „bukfencelés” kell! Előadásaimon úgy tapasztalom, hogy a mai fiatalok ugyanolyan fogékonyak a mesékre, mint a régiek. Nem számoltam össze az idej meseműsoraimat, de rengeteg meseelőadásom volt. Sokszor tornateremnyi gyereket ültettek elé, akik ugyanolyan lenyűgözve, áhítattal hallgatták a mesét, mint valaha a régiek hallgathatták. A népmesék többsége nem gyermekmese volt, így talán nem is annyira meglepő, hogy nem csupán a gyerekek, a felnőttek körében is nagy figyelemnek örvendenek egyes meseműsoraim. Életem során meséltem óvodákban, iskolákban, könyvtárakban, művelődési házakban, aranyozott színháztermekben, bűzös kocsmákban és templomokban, laktanyában és öregotthonokban, árvaházakban, börtönökben, elmeegógyintézetben, erdei tisztáson, autóbuszokban, vonatokon, még vásárban is. Meséltem vidám és boldog embereknek, árváknak és elhagyottaknak, karácsonykor laktanyába zárt bakáknak, nyomorult, megalázott vendégmunkásoknak, árvízűl és háborútól elűzötteknek, kicsiknek és nagyoknak. A mesék mindenkinek adtak valamit. Mint valami lelki „hamuba sült pogácsák”, segítettek élni, segí-

tettek a nehézségeket legyőzni, kinek-kinek saját élethelyzete szerint. A mesék az életre nevelnek. Nem azt mondják, hogy a világ jó. Hőseik sorsán keresztül arra tanítanak, hogy vannak jók és van jóság, vannak gonoszok és van gonoszság. Azt sugallják, hogy a jó oldalára állj, és győzd le a gonoszt! Keresd meg az életed értelmét, valósítsd meg a céljaidat, és boldog leszel!⁶

A mesekiadványok mellett az elmúlt években egyre fontosabbnak tartom a mesemondóversenyek szervezését. *Mesemondó gyermekek könyve*⁷ címen kiadtam egy kis, meséket tartalmazó kiadványt, hogy a gyermekeknek könnyebb legyen mesét választani. A kötet végén pár hasznos tanácsot is feltüntettünk, ami segíti a versenyekre való felkészülést. Érden, ahol hozzávetőleg ezeröttszáz bukovinai székely leszármazott él, tizenhárom év óta rendezzük meg a *Katyika meg Matyika* elnevezésű bukovinai székely mesemondóversenyünket. Nem előadóművészek képzésére törekszünk, hanem azt szeretnénk, hogy ez a csodálatos és nagy mennyiségű bukovinai székely meseanyag valahogy visszajusson a közudatba. Örülnék, ha ezek a mesék jobban közszájon forognának. Ugyanakkor meg kell vallanom, hogy az elmúlt évtizedekben rengeteg mesemondóversenyt szerveztem, sok-sok ezer gyermek részvételével, de nem neveltem ki híres nagy mesemondókat, előadóművészeket. Felmerül a kérdés, hogy akkor van-e egyáltalán értelme az ilyenféle fáradozásnak. Úgy gondolom, hogy van, mert ezek a mesemondóversenyeknek jelentős egyéni és társadalmi szerepe van. Kiváltképpen fontosak a határon túl élő magyarság esetében. 2014-ban kezdeményeztem Gyimesbükkön a Gyimes-völgyi mesemondóversenyeket. Az első évben Mátyás király mesék voltak, akkor saját kötetemet küldtem ki, melyből tanultak a gyermekek a versenyre. A következő évben Benedek Elek következett, harmadik évben ugyancsak az én mesém voltak, az *Aranyhajú ikergyermekek* és a *Virágszépzőld Anna*, melyet még Aranyosi Árpád bácsitól gyűjtöttem. A Gyimesekben még ma is gazdag Szent László-ha-

A Mátyás király mesemondóverseny győzteseivel (Szerencs, 2003)

gyomány él. A Szent László év tiszteletére korábbi gyűjtéseimből, valamint Bosnyák Sándor, Salamon Anikó, Magyar Zoltán gyűjtéseiből *Szent László Gyimesben*⁸ címmel mesekönyvet szerkesztettem, ez a kötet lett a következő év mesemondó anyaga. Ötszáz példányt ingyen vittünk ki, hogy minden gyimesi gyerek kaphasson belőle. Százhatvan gyerek tanult meg mesét abban az évben! 2018-ban Mátyás király volt a mesemondóverseny témája annak emlékére, hogy 560 éve választották Mátyást királlyá.

2019-ben ünnepeltük Benedek Elek százhatvanadik születésnapját. Tiszteletére Benedek Elek meséket tanultak a gyermekek.

A mesemondóversenyek mellett harmadik alkalommal népdalversenyt is rendeztünk. Ebből az alkalomból egy nagyszerű népdalkiadvány is megjelent, autentikus gyimesi népzenei hangzóanyaggal, *Tatros partján* címmel.⁹

Úgy érzem, hogy hatalmas siker ez a mesemondóverseny-sorozat. A lényeg az, hogy a gyerekek is élvezzék saját és egymás előadásait. Kicsit gyerekcipőben jár az éneklés a mesemondáshoz képest, de elindult valami, ami gyönyörű. Folytatódott a népdalverseny is, Fábíán Éva és Juhász Zoltán újabb nagyszerű népdalkiadványt szerkesztettek.¹⁰

Az ottani mesemondóversenyekkel nem titkolva az volt a céltudat, hogy a magyar gyerekek megismerhessék a magyar kultúrát, hogy büszkékké lehessenek rá, hogy ők magyarok. Gondoljunk csak bele! Ezek a gyerekek ma már zömükben román tannyelvű iskolába járnak, nem tanulnak magyarul olvasni-írni. Nagy dolog, hogy legalább évente legalább egyszer száz-százötven gyerek magyarul memorizál, tanul meg előadni egy mesét. Így a magyar beszédét megőrizzük, a magyar identitástudatát megerősítjük ezekkel a versenyekkel. Kiállnak előadni, és az anyanyelvük használatáért nem megvetik, hanem megtapsolják őket!

Én pontosan tudom, milyen az, amikor az embert mássága, kisebbségbe tartozása miatt kiközösítik saját hazájában. Fontos, hogy ezen úgy-ahogy tudjunk valamicskét változtatni. Nincsenek hatalmas ajándékaink. Minden évben könyvek vannak, és mindenki ugyanazt az ajándékot kapja. Hol ilyen könyvet, hol olyan könyvet és hozzá egy szép emléklapot, oklevelet. Tudom, hogy fontosak ezek a könyvek, főleg Gyimesben, ahol a könyvespolcok mindig üresek. A mesemondóversenyekkel és a sok-sok visszatérő mesemondóval végre kezdenek sorakozni ezek a könyvek a polcokon. Bízom benne, hogy ezeket a magyar mesekönyveket majd az ő gyermekeik is örömmel olvassák és beszélnek el. ■

JEGYZETEK

- 1 Papp László–Végh József (szerk.): *Somogy megye földrajzi nevei. Várkonyi Imre és Király Lajos vezetésével gyűjtötték a somogyi pedagógusok és más önkéntes munkatársak.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1974.
- 2 Aranyosi Árpád (Buta Árpád) (Andráshely 1909. – Máza-Szászvár 1970.)
- 3 Kóka Rozália: *Virágszépzőld Anna – Bukovinai székely népmesék, mondák, legendák.* Timp Kiadó, Budapest, 2008.
- 4 Bicskei Gábor (szerk.) *Szóljatok, játszótok, regölkö! Népművelési Propaganda Iroda, Budapest, 1973.*
- 5 *Mátyás király rózsát nyitó ostornyele – Mesék, mondák, anekdoták.* Út Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 1990.
- 6 Kóka Rozália: *Katyika meg Matyika.* Fekete Sas Kiadó, Budapest, 2018. 8–9.
- 7 Kóka Rozália: *Mesemondó gyerekek könyve.* Fekete Sas Kiadó, Budapest, 2009.
- 8 Kóka Rozália: *Szent László Gyimesben, Gyimes-völgyi mesék, mondák, legendák.* Fekete Sas Kiadó, Budapest, 2017.
- 9 Fábíán Éva–Juhász Zoltán (szerk.): *Tatros partján – Gyimesbükki daloskönyv.* Zenei Anyanyelv Alapítvány, Budapest 2018;
- 10 Fábíán Éva–Juhász Zoltán (szerk.): *A Nappal szemben letérdeltem – Gyimesközéplaki népdalok Berszán (Ádám) Fülöp előadásában.* Zenei Anyanyelv Alapítvány, Budapest, 2019.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Kóka Rozália: *Bukovina, Bukovina... – Utam végén visszanézek.* Fekete Sas Kiadó, Budapest, 2017.
- Kóka Rozália: *Édes hazám, mit vétettem? A bukovinai székelyek története a madéfalvi veszedelemtől napjainkig.* In: Irányok és értékek. „Europa”-Club, Bécs, B.K.L. Kiadó, Szombathely, 2016. (140-164.)

Megjegyzések a folkMAGazin különkiadásához, amely a táncházmozgalom ötvenedik születésnapjáról emlékszik meg

Tisztelt Szerkesztőség!

A különkiadásban három, általam nagyon tisztelt személy írt megemlékezést. Both Miklós igazgatót nem ismerem személyesen, de munkásságáról nagyon jó benyomásaim vannak. A megjegyzéseim elsősorban Berán István és Sebő Ferenc írásaira reagálnak. Mindketten kitűnően ismerik az első táncház megszületésének történetét. Ennek ellenére mindketten elkövetik azt a súlyos etikai hibát, hogy nem említik, hogy ennek az átütő sikerű intézménynek, a táncháznak kik voltak a kitalálói és elindítói. A történetírásban az is hamisítás, ha valamilyen lényeges mozzanatot vagy történést nem írunk le. Féltre ne értsük! Nem hazugságról beszélek, mert mind a két írás korrekt, de egy kihagyhatatlan dologról nem emlékeznek meg: hogy kikhez fűződik ez a csodálatos „találmány”. Nem tudom, hogy ez szándékos – remélem nem –, vagy csak bűnös feledékenység. Igaz, Berán annyit ír, hogy Novák Ferenc tanítványai, de nem nevezi meg őket, pedig mindegyiküket ismeri, illetve ismerte: Foltin Jolánt, Lelkes Lajost és Stoller Antal Hubát. Foltin sajnos már nincs közöttünk. Mondhatom, hogy ez még kegyeleti kérdés is, mert Ő egyik fő inspirálója volt az ügynek.

Most pedig leírom az első táncház megszületésének igaz történetét. Remélem, jó evangélista leszek.

1958-ban voltam, még mint néprajzos hallgató, először Széken. A környék ismerős volt, mert nagyszüleim Szamosújváron éltek, Széktől 12-15 kilométerre. Akkor Székre még csak gyalog lehetett felmenni. 1962-től volt az első járat Szamosújvárról. Martin György tanácsára vittem magammal Lajtha László akkor már megjelent *Széki gyűjtés* kötetét. A falu közösségi élete, szokásai egy néprajzosnak csodálatosan mutattak. Valahol a XVIII. században rekedt meg a falu. Már akkor elhatároztam, hogy szakdolgozatomat majd Székéről írom. Így is lett. Meg is jelent Lelkes Lajos könyvkiadójának nagyszerű sorozatában.

Korniss Péter fotográfus barátomat a hatvanas évek második felében vittem magammal. A hatás rá is óriási volt. Megváltozott életem, tevékenysége, mely most már az egész világban ismert.

Foltin Jolán egy széki férfival táncol 1972-ben, a Könyvklubban (fotó: Szalay Zoltán)

1971 karácsony-szilveszterkor felvittem három tanítványomat is: Foltin Jolánt, Lelkes Lajost és Stoller Antal Hubát. A hatás, az élmények őket is lenyűgözték. Szerintem már ott, Széken elhatározták, hogy a táncház intézményét Budapesten is meg kéne szervezni. Itthon Martin György Tinka is lelkesen támogatta őket. Megállapodtak, hogy a budapesti táncház első táncrendje a széki lesz. Négy együttessel kezdtek szervezkedni: a Bartókkal, a Biharival, az Építőikkel és a Vasassal. Mindenütt lelkesen fogadták az ötletet. Lelkes megszerezte a Könyvklub termeit, Stoller körbejárta az együtteseket és betanította a széki táncrendet. Foltin szerezte a zenészeket, Halmos, Sebőt... Nekik még – Martin segítségével – a zenét is meg kellett tanulniuk. Akkor még egyikük sem volt népzeneész.

1972 májusában a négy együttessel létrejött az első táncház. Fantasztikus hangulat és jókedv volt.

A táncházakat szívesen látogatta Csoóri Sándor, Kósa Ferenc filmrendező és sokan mások is.

Lassanként kialakult egy vita a három szervező, Lelkesék és a Bartók együttes között. A bartókosok Csoóri támogatásával ki akarták nyitni a „kapukat” mindenki számára. A többiek, Lelkesék még nem.

Végül is 1973-ban szétváltak. A Bartók együttes Timár Sándor vezetésével a Fehérvári úti kultúrotthonban megszervezte a nyitott táncházat, ahová bárki bemehetett. Hál’ istennek sokan mentek.

Ötven év távlatából azt mondom, nekik volt igazuk, mert így lett tömegmozgalom. Két-három év után az egész országban alakultak a táncházak, sőt határon túliak is.

Ezeket szerettem volna elmondani. Ezzel tartozom Foltin Jolánnak, Lelkes Lajosnak és Stoller Antal Hubának.

Köszönöm Berán Pistának, hogy nagyvonalúan helyt ad írásomnak!

Novák Ferenc Tata

Beszélgetés a budapesti táncházban (1972)

Korniss Péter, Novák Ferenc, Borbély Jolán, Csoóri Sándor (Fortepan / Szalay Zoltán)

Tündér Ilona és Árgyélus

Balogh Melinda és Bősze Tamás Jean-Pierre lemeze

Fonó | FA 499-2

Balogh Melinda és Bősze Tamás Jean-Pierre első közös lemezén az alkotók varázslatos zenei világot teremtettek egy meséhez, mely eredetileg széphistória. A *Tündér Ilona és Árgyélus* lemezen a mese és dalszöveg saját átdolgozás, de elhangoznak Ady és Weöres versrészletek is. A zenei anyag gazdagon merítkezik a magyar népzeneből, moldvai, gyimesi, gyergyói és kalotaszegi dallamokból, de a gazdag és egyedi hangszerezés, harmonizálás új kapukat nyit és ettől lesz egészen mai világi-színházi zene. A lemez kapható a Fonó webshopjában és a terjesztőknél.

„Nekem is van egy aranyzelencém, mint Árgyélusnak..., s abban mindenféle dolgot gyűjtögetek, például emlékeket, dalokat, meséket és még sorolhatnám. Sok-sok ideje már, hogy Tündér Ilona és Árgyélus is beköltöztek az aranyzelencémbe és évről-évre egyre jobban megismertük egymást. Amikor kopogtattak, kinyitottam a láda tetejét és előbújtak. Mindig hoztak magukkal valami újat, amit ebbe a mesébe beleszórtam, így lett olyan, amit most is hallhatok. De vajon nektek is ugyanezt üzenik ezek a történetek, mint nekem? Nem biztos... Nem lehet csak úgy belemagyarázni bármit, mert mindenkinek más jelent a Nap, a Hold, a Szél, vagy például egy tüzet okádó sárkány. Az aranyalmát termő fa mindenkinek virágzik, csak hinni kell benne, mint ahogyan a mesékben is, mert attól lesz igazán valóságos.”

A lemezt a Csend Stúdióban vették fel, a meséket Balogh Melinda és Horváth Sára dolgozta át, a zenei rendező ifj. Csoóri Sándor és Bősze Tamás Jean-Pierre volt, Novák Péter dramaturgként vett részt az alkotómunkában.

Balogh Melinda – *ének, mese*
Bősze Tamás Jean-Pierre – *ének, koboz, dob, gardony*
Szilágyi Tóni – *hegedű, harmonika*
Sára Csobán – *furulya, szaxofon*
ifj. Csoóri Sándor – *brácsa*

OTP BANK

TÁNCHÁZ DÍJ 2023

FELHÍVÁS FELTERJESZTÉSRE

Az OTP Bank társadalmi felelősségvállalási tevékenységében kiemelt figyelmet fordít arra, hogy elősegítse a közösségi értékek, a hagyományok ápolását, valamint a nemzeti értékek megővését. Ezért is fontos a bank számára, hogy évek óta főtámogatója az Országos Táncház Találkozó és Kirakodóvásárnak, amely minden generációhoz szólakoztatva juttatja el fontos nemzeti kulturális értékeinket.

A **Táncház Találkozó** remek alkalmat kínál a népművészettel való megismerkedésre, akkor is, ha még nem volt lehetőségünk találkozni élőben a népzene és a néptánc magával ragadó élményével, hiszen az esemény kifejezett célja, hogy mindenki számára kedvet csináljon a táncházakhoz.

A **Táncház Egyesület és az OTP Bank** 2012-ben azzal a céllal hozta létre a Táncház Díjat, hogy ezzel is elismerje azoknak a fiatal táncosoknak, zenészeknek, énekeseknek, zene- és táncpedagógusoknak a munkáját, akik jelenleg is azon dolgoznak, hogy az élő néphagyomány mind szélesebb tábor számára váljon elérhetővé. A díjjal évente olyan népzene-szerzők vagy néptáncosok munkáját ismerik el, akik aktív előadóművészként, oktatóként, gyűjtőként tevékenykednek, akik a táncházmozgalom kiemelkedő személyiségei vagy csoportjai.

2023-ban az OTP Bank Táncház Díjast a táncosok között keressük.

A díj alapítói 2023-ra az alábbiakat határozták el: az elismerés pénzüsségét 500 000 Ft-ban állapítják meg; a lehetséges jelöltek életkorának alsó határát 30 évben állapítják meg; 2023-ban olyan Magyarországon élő **táncost, táncos párt, vagy táncgyűjtést** lehet a Táncház Díjra jelölni, akiknek aktív szakmai tevékenysége a táncházmozgalomhoz kötődik; magánszemély, szervezet és intézmény egyaránt terjeszthet fel jelölteket a www.tanchaztalalkozo.hu felületen kitölthető, az adatkezelés szabályainak megfelelő űrlapon; a jelölés **2023. február 13-tól március 31-én éjfélig** tehető meg.

A kuratórium 2023. április 7-én teszi közzé döntését, amelyben kizárólag az „OTP Bank Táncház Díj 2023” díjazottját nevezi meg. Az ünnepélyes díjátadásra a XLII. Országos Táncház Találkozó és Kirakodóvásár szombat esti gáláján, 2023. április 15-én, a Papp László Budapest Sportaréna színpadán kerül sor.

Felhívjuk a figyelmet, hogy a felterjesztési folyamatban az adatkezelési jogszabályoknak megfelelően járunk el. A kitöltött űrlapban szereplő adatokat bizalmasan kezeljük, sem a felterjesztők, sem a felterjesztettek nevét nem hozzuk nyilvánosságra.

Szeretettel várjuk a felterjesztéseket!

A réz függőnypálcától az intézményesült népzeneoktatásig

Béres János emlékei

A közelmúltban elhunyt Béres János (Gagybátor, 1930 – Budapest, 2022) Kossuth-díjas furulyaművész, zenepedagógus 2015 őszén, budai otthonában mesélt pályájáról és sikereiről. Szubjektív visszaemlékezésének alább lejegyzett, publikálatlan részletei az ötvenes évek elejétől a rendszerváltásig vezetnek, s olyan időkről, helyzetekről, személyekről szólnak, amelyek és akik ma már a történelem és a kultúrtörténet részét képezik.

1950 végén a Miskolci Magasépítő Vállalatnál dolgoztam, az ottani amatőr művészegyüttes tagja voltam, amikor felfedeztek a Budapestről érkezett tehetségkutatók. 1951 januárjában jöttem fel Budapestre. Először az Operettszínházban helyezkedtem el felfedezőm és mentorom, Szilágyi Bea (1908–1987) – Páger Antal későbbi felesége – segítségével. Közben megalakult az Állami Népi Együttes, és én 1951. január 12-én már a táncsoportba felvételiztem. Másnap reggel mint táncos folytattam a munkát, s akkor még nem is tudták, hogy milyen szinten furulyázok! Aztán, amikor kiderült a hangszerismeretem, akkor én lettem a furulyás szólista. Még januárban elküldtek a Magyar Rádióhoz is, hogy mutassam be az ének- és furulyatudásomat. Februárban pedig már élő egyenes adásban muzsikáltam a rádióban. Augusztusban aztán elmentem felvételizni a Színművészeti Főiskolára. Ott is közölték, hogy fel vagyok véve. Ezután következett Kodály Zoltán látogatása a Magyar Állami Népi Együttesnél. A mester azért jött, hogy meghallgassa a „Kállai kettőst”, amit az együttes huszonnégy tagú zenekara adott elő. Amikor aztán a népi hangszerek után érdeklődött, „bedobtak” engem a réz függőnypálcából készített furulyámmal. Kodály meghallgatott, s aztán elbeszélgettünk, majd az irodában közölte, hogy „ezt a gyereket taníttatni kell zenére, ne nőjön föl zenei alfabetaként”. Egy órával később behívtak az irodába, és azt mondták, hogy holnap menjek az Erkel Ferenc Konzervatóriumba felvételizni. Így esett, hogy – Kodály inspirációja alapján – felvételiztem és fel is vettem. De akkor még nem lehetett ám furulyát tanulni! Azonnal adtak egy oboát, és mondták, hogy jövő héttől ide járok oboa és magánének szakra. Horváth Károly, a nagyváradi operaház korábbi karmestere tanított elméletre, és Sváb Nándor oboaművész vezetett be a hangszer titkaiba. A konzervatóriumban alapítottam egy táncsoportot, s magam készítettem nyolc koreográfiát. Aztán összehoztam egy zenekart is, persze, közben volt egy népi hangszerekből álló zenekarunk az Állami Népi Együttesnél – Vujiicsics Tihamér vezetésével. A következő nyáron hazamentem aratási szünetre, s amikor

Béres János

visszatértem, 1952 szeptemberében, akkor kezdődött a népzeneoktatás.

Szóltak, hogy menjek át az Andrássy út 40-be, ahol a körzeti zeneiskola működött Czövek Erna (1899–1983) vezetésével. Először megijedtem, hiszen a zongoratudásom nem volt túl fényes, s azt hittem, hogy le akar vizsgáztatni, de nem erről volt szó. Erna néni elmondta, hogy elintézte a minisztériumban, s mostantól az állami zeneiskolában tantárgy lehet a furulya: „Tekintettel arra, hogy mestere vagy a hangszernek, arra is engedélyt kaptam, hogy te taníthatod az állami zeneiskolában a furulyát”. Nagyon meglepődtem, s meg is ijedtem, hiszen se növendék, se furulya, se tankönyv, se tanterv... Gyorsan nekiláttam a szervezésnek. Növendékeket az általános iskolákban kerestem: megkértem az énektanárokat, hogy hadd furulyázzak a harmadik-negyedik osztályosoknak. Egy-egy ilyen tanóra után egész osztályok akartak jelentkezni! A felvételin aztán megjelent vagy ötven-hatvan gyerek, akik közül akkor tízet vehettem fel. A szívem hasad meg azóta is, ha arra gondolok, milyen tehetséges gyerekeket kellett elküldennem. A következő feladat a hangszer beszerzése volt, s ez sem volt egyszerű, hiszen függőnypálcából korábban csak magamnak és ajándékba csináltam néhány hangszert. Végül aztán eljutottam a Metalloglobus nevű

céghez a Jász utcába: ott árulták a négyméteres rézcsöveket. A hitetlenkedő vezérigazgató elvtársnak elmeséltem, hogy mi járatban vagyok, megmutattam a furulyámat, s elfújtam egy népdalsokrot. Azonnal adatott nekem tíz kiló 13x15-ös rézcsövet, méteres darabokra vágva (egy méterből három furulyát tudtam csinálni). Ezután már csak az volt a kérdés – egy évnyi konzervatórium után –, hogy miként kellene tanítani! Pedagógiai módszertant addig nem tanultam; így otthonról hozott gyermekjátékokat és népdalokat kezdtem tanítani. Persze, kis koreográfiát azért tettem bele, és a ritmust sem tapsikálással tanítottam, mert azt akartam, hogy a kislábujjuk is érezze a ritmust. A minden korábbival ellenkező oktatási módszereimnek gyorsan híre ment, egymás után jöttek a hospitáló tanárok. Legelőször a szakfelügyelő, aki megköszönte, hogy meghallgatható, s legközelebb, ugyanabban az időben megint ott volt. Ő volt Szmrecsányi Magda (1911–1984), aki talán az én óráimon szedte az ihletet a zenei előképzős tankönyvéhez. Később jött Lisznyay Szabó Gábor (1913–1981), aki korábban az egyházzenei tanzék vezetője volt. Aztán megjelent a Zeneművészeti Főiskola népzene tanára, Kodály jobb keze, Járdányi Pál, aki attól fogva szintén elég gyakran meglátogatott. Járdányi látogatásaiból kis kétszólamú művek születtek. Év végén be kellett bizonyítanom, hogy nem igaz a hiedelem, miszerint „egy furulyánál csak két furulya hamisabb”. A Fészek Klubban egy országos értekezleten négy gyerek furulyázását mutattam be. A hallgatóság elcsodálkozott, hogy „ilyet is lehet”. Ezzel a furulya lett az első népi hangszer, ami létjogosultságot nyert az alapfokú zenei oktatásban. Később már az ország minden tájáról – Győrből, Bicskéről és a szélrózsa minden irányából – jöttek hospitálni, s őket is el kellett látnom hangszerral.

Az első elismerések után azt kértem, hogy más népi hangszert is behozhassak a zeneiskolába. Amikor erre engedélyt kaptam, akkor újra nekiláttam a szervezésnek. Így jött a cimbalom, s tanárnak Tarjáni Tóth Ida (1918–2000). Következő évben a citera és a lant oktatása kezdődött. Utóbbi Kovács Barna oktatta, aki sajnos 1956-ban disszi-

dált. Közben az Állami Népi Együttes felkérésére megtanultam töröksípon játszani – egy múzeumi példány alapján csináltunk három hangszert. Erre a „Végek vitézei” című koreográfiához volt szükség... E miatt a darab miatt kellett aztán feloszlítani az Állami Népi Együttes keretei között működő népi zenekarunkat. Azt mondták, hogy narodnyik csökevény és nacionalista, nem méltó az Állami Népi Együtteshez.

Czövek Erna biztatására megszerveztük, hogy a furulya hivatalosan is taneszköz lehessen az iskolákban.

1956 eseményei a zeneiskolai oktatást is szétzilálták, szünetelt a tanítás, mert az ablakokban nem maradt üveg. A barátaim közül is hol ezt, hol azt vitték el 1957 februárjában, s én magam is csak április vége felé tértem vissza Budapestre.

Közben kifejlesztettem a saját furulyámat, amely direkt iskolai használatra való, s egyesíti a népi furulya jó tulajdonságait a blockflöte előnyeivel. 1957-ben a minisztérium engedélyt adott, hogy az Iskolai Taneszközök Gyárában kísérletezhessenek. Itt ezer darab hangszer készülhetett, de később a gyártást át kellett helyezni a Minőségi Hangszerkészítő Szövetkezethez, a Hajós utcába. 1958-ban jelent meg a Magyar Közlönyben a szabadalmaztatott Béres-furulya. 1960-ban kötelező hangszer lett a furulya az ének-zenei általános iskolákban, s ezzel együtt a népzene is bekerült az általános iskolákba. A furulyatankönyvemnek 1957-ben jelent meg az első kötete, és 1960-ra készült el a második kötet. 1965-re lett kész a háromkötetes „Furulyaiskola”, ami ma is forgalomban van.

A diploma megszerzése után az együttes érdekeit szem előtt tartva, otthagytam az Állami Népi Együttest, mert diplomásként akkora fizetést kellett volna kapnom, ami megfelelt két táncos bérenek. 1960-ban magánkezdeményezésként megalapítottam a saját népi együttesemet, amit azóta is Béres Népi Kamaragyüttesnek hívnak, és számtalan hangfelvételen hallható. Közben a Magyar Rádióknak dolgozva elkezdtem járni a vidéket, s felkutatni azokat a népi énekeseket, akiket meg lehetett szólaltatni. 1962-től sorozatokat készítettünk a rádióknak, így én lettem a „Muzsikáló képeslapok”, majd a „Faluról falunak muzsikával” című műsorok szerkesztője, s aztán riportere is.

Húsz éven keresztül tanítottam népzénet a VI. kerületben. Közben megesezt, hogy igazgatóhelyettes is voltam, s azokban az időkben Czövek Erna mellett a szervezési feladatok sokaságát kellett intézennem. Amikor Czövek Erna nyugdíjba ment, akkor jött egy új igazgató, s még vele is jól tudtunk együtt dolgozni. 1970-ben a „Röpülj, páva!”

című tévéműsor egyik szervezője voltam, és mire ennek a sokszíni, sok feladattal járó műsorfolynak vége lett, addigra megint új igazgatót kapott a zeneiskola. Ekkor úgy éreztem, hogy mennem kell: az új igazgató be volt oltva népzene ellen. 1972. szeptember elsején mondtam fel. Fáj a szívem, hiszen addigra már egészen nagy létszámmal, és sok hangszerral működött az tanszakunk. Tisztában voltam azzal, hogy a többi népi hangszer sem fog ott megmaradni...

Ekkorra már szakfelügyelőként jó rálátásom volt a zeneiskolákra, s így el tudtam kezdeni keresgélni egy olyan helyet, ahol a népzénet megtűrik. Úgy éreztem, hogy – az 1968-as decentralizáció után – a III. kerületi zeneiskola lehet a megfelelő. Az iskolát akkoriban már Till Ottó (1929–2011) igazgatta, akivel több ifjúsági megmozduláson dolgoztam már együtt. Csodálatos, jó természetű ember volt, aki megbízott bennem, és szabad kezet adott. Elsőre, státusz hiányában csak egy fél állást tudott adni, hogy megvalósíthassam a népzenei elképzelésemet. Azt ígérte, hogy nem fog beleszólni a szervezői munkámba, és természetesen mindenben támogat. Ez így is történt.

Amikor megtudták, hogy hol folytatom a tanítást, hirtelen annyi növendékem lett volna, hogy annyi óra összesen nincs egy héten. Persze, addigra akkora gyakorlatom volt, hogy akár húsz gyereket is tudtam együtt tanítani. Szabadjára engedtem a tanulás módját, a gyerekek ott maradtak velem, amikor vége volt az órájuknak. Volt olyan gyerek, akit már a szülei kerestek telefonon, mert egész délutánokat töltött a zeneiskolában. 1972-ben elindítottam az óbudai tanszakot, s aztán a következő évben már ott tanított cimbalmot Szöllös Beatrix, a feleségem. Persze a cimbalmot – költségvetés híján – a saját pénzemből vettem. Aztán jött Mihály Sebestyén citerát tanítani, közben beállt tanítani az az öreg barátom, akivel 1952-ben az Állami Népi Együttes zenekarában muzsikáltunk együtt: Jakab Mihály, a győri konzervatórium szolfézs-tanára, Draskóczy László (1940–2020), aki nagyon szerette a népzénet, elkezdett nálunk zeneelméletet tanítani. Három évig szerveztem, majd eljött az idő, amikor láttam, hogy saját lábunkra kellene állni. Az lett a célom, hogy önállósodjunk és elfogadtassuk az alapfokú népzenei képzést a minisztériummal. Ekkor írtam meg a pedagógiai programot, ami megfelelt a korszellemnek. Till Ottó aláírta a minisztériumba beküldött kérvényemet. Azt kértem akkor a minisztériumtól, hogy a III. kerületben engedélyezzenek egy népművészeti iskolát, amelyik a továbbiakban nem csak népzénet, de néptáncot és népi kézművességet is tanítani fog. Ez egy új típusú is-

kola lett volna, hiszen tágabb a profilja, mint a mintát adó zeneiskoláknak. 1975 nyarán adtam be a kérvényt és a pedagógiai programtervet.

Rövidesen megjött az elvi engedély, és megígérték a státuszokat is. Ezért én, Béres János úgy tartom, hogy az Óbudai Népművészeti Iskola idén, 2015-ben negyvenéves. Az én munkám ettől kezdve másból sem állt, mint szervezésből és kilincselésből. Olyan emberekkel kellett tárgyalnom, mint Köpeczi Béla, Pozsgay Imre, és később Andrásfalvy Bertalan... Innentől számíthatjuk azt az időt, amikor, bár zeneiskolai tagozatként működöttünk, de megteremtődött az önállósulás lehetősége.

Később újabb hangszeres oktatókat is beszerveztem, hiszen voltak még olyan népi hangszerek, melyeket nem oktattunk. Ifjú Csoóri Sándor az Árpád Gimnáziumban érettségizett, s már akkoriban is megszállottja volt a népzenei. Még azt se kérdezte meg, hogy kap-e fizetést, sőt, úgy kellett rászólni két-három hónap elteltével, hogy vegye már föl a fizetését, mert a GAMESZ (Gazdasági-Műszaki Ellátó Szervezet) nyagatott minket miatta.

Eleinte persze nem nagyon volt helyünk, ha jó volt az idő, akkor a Zichy kastély nagy fája alatt fújták a dudát, de előfordult az is, hogy a kastély ablaktalan hátsó szobáját kellett használni. Megtörtént az is, hogy a Selyemgombolyító romos épülete melletti fészereket is elfoglaltuk. Ez az állapot azért volt nehezen tartható, mert egyre több látogatónk volt külföldről, s nekik nem lehetett megmutatni, hogy milyen körülmények között létezőnk... Ekkor sikerült megszerezni a Nagyszombat utca 27. alatt megszűnt bölcsőde helyiségeit, amiket át kellett alakítani és be kellett bútorozni. Ez olyan jól sikerült, hogy 1986. szeptember elsején meghívhatam az anyaiskolánkat, hogy nálunk tartsuk a tanévnyitót. Ekkor az Árpád Gimnáziummal már dolgoztunk a népművészeti szakközépiskola megvalósításán: a létrehozott C osztályokban olyanok tanultak, mint Szerényi Béla, Árendás Péter és még sokan mások. '86-ban rendeztünk egy tízéves évfordulót, ahol nem csak a zenészeink, hanem a táncosaink is felléptek. Sajnos az estről csak hangfelvétel készült.

1989-ben, amikor Till Ottó betöltötte a hatvanat, akkor azonnal elment nyugdíjba. Ezt követően kérték a népzénet oktató tanárok a minisztériumtól, hogy az 1975-ben elvileg megkapott önállóság és függetlenség ténylegesen is megvalósulhasson. Nem sokkal később, a már független Óbudai Népzenei Iskola igazgatójaként én is nyugdíjba vonultam, de az már egy másik történet...

Lejegyezte: Grozdits Károly

Ki a városból – II.

Molnos Péter: A valóság szerelmese – Czene Béla festészete. Móra Könyvkiadó, 2022.

A Balló-díj elnyerése kapcsán látogatta meg őket egy társasági lap riportere, aki a beszélgetés alapján megfogalmazta a fiatal festő aktuális művészi hitvallását. Szavai szerint Czene Béla „nem tekint sem nyugat, sem kelet felé, hanem abból a múltból merít, amelyben ősei a kis gömri falvakban, alföldi tanyákon, parasztvárosokban éltek. [...] A parasztot akarja meglátni és megfesteni munka közben és vasárnapi ünnepelőben. Most, mikor nemzeti irodalmunk, zenénk, filmművészetünk, a népi élet s a néplélek titkait és örök, kiapadhatatlan szépségeit igyekszik napvilágra hozni, a képzőművészet ily irányú fejlődését természetesnek kell tartanunk.”¹⁴ Czene 1940 körül ezzel a tematikus érdeklődéssel egy közel tízéves múltra visszatekintő szellemi irányzathoz csatlakozott. A húszas évek végén kibontakozó, majd a következő évtizedben népszerűségének csúcsára jutó falukutató mozgalom rendkívül összetett jelenség volt, amely a legkülönbözőbb hitvallású, meggyőződésű és politikai pártállású emberek számára adott életre szóló élményt. Ugyanúgy voltak közöttük a szociográfia felől érkező, a parasztság társadalmi nyomorát feltárni igyekvő baloldali mozgalmárok, radikális ifjúsági csoportok, az úri világot hasonló elánnal kritizáló népi írók, mint a parasztságban a nemzet egyetlen egészséges összetevőjét látó ébredő mélymagyarok és „ártatlan”, néprajzi érdeklődésű értelmiségiek.

A falu romlatlan világából ihletet merítő festők hasonlóan heterogén csoportot alkottak. Köztük volt a Zebegény időtlen lírájában megmerítkező, a falusi emberben „csupán” hangulatteremtő staffázsalakot látó Szőnyi István éppen úgy, mint a népet gyöngyösbokrétás romantikával, áhítatot sugárzó ünnepi viseletben ábrázoló Glatz Oszkár, vagy éppen a szolnoki lacikonyhák és a csíkszögödi vásárok népét kimeríthetetlen festői kaleidoszkópként használó Aba-Novák Vilmos. Bár tény és való, hogy a két világháború közötti magyar festők jelentős része szívesen és gyakran nyúlt a falusi élet kínálta motívumokhoz, legtöbbjük kívülállóként, a vidéken üdülő pesti ember alapvetően romantikus mentalitásával ábrázolta a tőle minden tekintetben idegen földművelőket. A népszerű giccserők megmaradtak az összekacsintó humorral fűszerezett kedélyes komázásnál, de még a jelentős művészek döntő többsége is óvakodott a jól ismert ellentmondás, a magyar vidéket jellemző cifra nyomorúság kendőzetlen ábrázolásától: néprajzi tündérvilágot kínáltak a közönségnek, vagy tovább szöttek a tisztas szegénységébe belenyugvó naiv és romlatlan falusi ember mítoszát. Nagy Istvánon kívül alig akadt itthon festő, aki arcot adott volna a földművesek súlyos gondoktól gyötört társadalmi rétegének.

A témaválasztásban bekövetkezett váltással párhuzamosan Czene festő stílusában is jól érzékelhető változás figyelhető meg. 1940 körül készült paraszti tárgyú festményei egy új, közel tíz évig tartó korszak nyitányát jelentik: a quattrocento klasszikus remekei és a kortárs művészet hatása most már nem determinálja festészetét, egy jól megragadható, egyéni formanyelv bontakozik ki alkotásain. Az olasz művészet nagyvonalú, nyugodt ritmusba fogott formakezelése megmarad, sőt a stilizálás magasabb foka táblaképeinek is a fal-képfestészetről ismert dekoratív erőt kölcsönzi. Az új stílusban született művek elsőként a Múcsarnok 1941-es tavaszi, jubiláris kiállításán vívtak ki elismerést a kritikusokból. A *Budapesti Szemle* tudósítója szinte felháborodottan kérte számon a tárlat zsűrijétől, hogy Czene *Aratás* című hármasképét, az egész seregszemle „egyik legkomolyabb” alkotását nem tüntették ki semmilyen díjjal. A ma sajnós lappangó, csupán korabeli reprodukciókról ismert triptichon profán „oltárképként” hirdette a paraszti munka erőt sugárzó dicsőségét. A korabeli kritikus szavai szerint a kép alkotója „ponto-

san megold mindent anélkül, hogy aprólékos lenne, a szín és forma teljes egyensúlyban van egymással, egyik sem nyomja el a másik hatását. Az alakok mozdulatának azonossága, mely a kompozíció vonalritmusát is hangsúlyozza, az aratás ábrázolásából folyik, a legények egyszerre suhintanak kaszájukkal, a marokszedő lányok pedig egyforma mozdulattal kötik a kévét.”¹⁵

Bár Czene Béla a Múcsarnok tárlatán az *Aratáson* kívül több tekintélyes méretű, frissen elkészült művét is bemutatta a közönségnek, új stílusa igazán a Nemzeti Szalon 1942. szeptemberi kiállításán bontakozott ki a közönség előtt.¹⁶ A tucatnyi temperakép között volt a több helyen is reprodukált, de sajnós a mai napig lappangó *Kalotaszegi lány*, valamint a szintén csupán fényképről ismert sokalakos *Cséplés*. Utóbbi jól illusztrálja a negyvenes években készült képek kompozíciós képletét. Az előtérbe néhány kiemelt, általában háromnegyed alakban ábrázolt, csaknem a képtér egész magasságát betöltő figura került, élesen metszett körvonalakkal, összefogott, summázó foltokkal megadva a festmények alapritmusát. A horizont szinte mindig szokatlanul magasra, a kép felső szélének közelébe került, a természetesség illúzióját így a reliefekhez és mozaikokhoz hasonlóan a háttér apró motívumai – alakok, fák vagy egyéb tájképi elemek – teremtik meg.

A fennmaradt műveken jól tetten érhető Czene új festészeti stílusának legszembetűnőbb karaktervonása. A képek foltrendszerét általában hangsúlyos körvonalakkal határolt homogén színmezők alkotják, amelyeket hegyes ecsettel a felületre rajzolt részletek egészítenek ki. Az arcok és a testek plasztikáját hasonló módon alakította: Czene a lokális színt rögzítő sötétebb alpra világosabb festékekkel vékony vonalakat húzott, szinte a metszetek és karcok grafikai megoldásait alkalmazva. Ezt a felületképzést egyértelműen a quattrocento művészeitől tanulta, Botticelli, Ghirlandaio vagy éppen Pinturicchio Rómában látott műveit tanulmányozva sajátította el. Persze végső soron ez a sraffozós technika jelentős részben a felhasznált festék természetéből következik: a gyorsan száradó, finom tónuslépcsőkre kevésbé alkalmas temperával nem is igazán lehet másként érzékeltetni az ábrázolt testek térbeliségét. A hosszú ideig „fejleszthető”, sokáig nedvesen maradó olajfestékekkel ellentétben ezzel a anyaggal nem lehet különböző színrétegeket egymásra festeni oly módon, hogy az alsó áttűnjön a lazúrosan feltett felső rétegen. Ez az eljárás kevésbé engedi a színekkel való játékot, nagyobb ökonómiára, ezzel együtt nagyobb egyszerűsége kényszeríti a festőt – keményebb, rajzosabb technikát kíván, mint az olajfesték.

Egy másik módszert alkalmazva Czene vonalakat helyett vattásan foszlalt szélű, világosabb foltokat tett a sötétebb alpra egyes képein, így téve plasztikussá a fényvel modellált testeket. Ez az idővel egyre inkább kizárólagossá váló technika jellemzi az 1940-es évek egyik legreprezentatívabb alkotását, az erdélyi tanulmányút élményeit feldolgozó *Kalotaszegi lányokat*.

A népi gondolat mindent átható erejét és népszerűségét a trianoni döntést reparáló első és második bécsi döntés érthetően új szintre emelte. A lelkesedés nőtt, a művészek kirajzottak a visszacsatolt területek felé, így 1942 nyarán Czene Béla és felesége is eljutott a népművészet szempontjából kitüntetett forrásnak számító Kalotaszeg vidékére. A tanulmányút legszebb festői emléke a *Kalotaszegi lányok*, amelynek kompozíciója némi változtatással a Múcsarnok 1943 májusi kiállításán bemutatott – szerencsére a katalógusban reprodukált – *Ünnep* című képen is megismétlődik. A háttérben ábrázolt négyfiatornyos református templom nem csupán helymeghatározó jelképként került a festményre, de egyben erősíti

Czene Béla: Szőlőhegyen, 1942 körül (60 x 50 cm) tempera, vászron

Czene Béla lappangó festményei 1943–44-ből

a kép áhítatot sugárzó hangulatát is. Az ünnepi viseletbe öltözött fiatal lányok és legények vasárnapi istentiszteletről visszatérve vonulnak falujuk, talán Magyarvalkó főutcáján. A néprajzi hitelességgel ábrázolt ruhák Malonyay Dezső *A kalotaszegi magyar nép művésze* című, 1907-ben megjelent kötetének illusztrációit idézik. A szüzesség jelképeként viselt, gyöngyhímzéses párta, a vállon széles, írásos mintával kivart „vállfűs” ing, amelynek piros színe viselője fiatal korára utal, vagy a „darázsolással”, vagyis aprólékos ránclevarrással díszített szoknya nem csupán a tiszta színek dekoratív erejével nyugtázta le a festőt, de minden bizonnyal mélyen megérintette őt a színekben és motívumokban tetet öltő ősi szimbólumok ereje is.

A korszak legnépszerűbb népviseletére Kós Károly és a többi szerző nyomán a két világháború között úgy tekintettek, mint a honfoglaló magyarság idejéből megmaradt tiszta, szennyeztelen kincsre, amely szinte érintetlenül vészelte át az évszázadokat. „Kalotaszeg népe megőrizte viseletét uralvidéki ősi formájában és teljes gazdagságában” – olvashatjuk a *Magyar Művészet* egyik 1934-es számában. „A körülöttük lévő románok és a nyugatról jött telepesek semmiben sem hatottak rá. Valamennyi magyar vidék népviselete az idők folyamán átalakult, a kalotaszegi nem annyira. Egyedülálló azért is, mert szabásában, színösszetételében semmiféle európai nép viseletéhez nem hasonlatos.”¹⁷ Ezeket a sorokat olvasva könnyen elképzelhetjük, mi vonzotta a magyarság eredetmítoszai iránt érdeklődő és azokat képek során ábrázoló fiatal festőt 1942 nyarán a második bécsi döntéssel visszacsatolt területre. A téma korabeli népszerűségét jól mutatja az 1943-ban készült *Kalotaszegi Madonna* című film sikere is. A világtól elvonultan élő filmbéli festőművész, Hegyi Ádám szerelmi története számunkra azért is különösen izgalmas, mert a filmben feltűnő, többek között a Czene képén láthatóhoz hasonlóan kalotaszegi népviseletbe öltözött lányokat ábrázoló festményeket gróf Batthyány Gyula műterméből kölcsönözték.

Szorosan összetartozó műcsoportot alkotnak Czene Bélának azok a művei, amelyeket 1942 őszi balatoni tanulmányútja során, illetve az ott gyűjtött élmények hatására budapesti otthonában festett. A balatoni ösztöndíj elnyerése csupán az egyik állomása volt annak a sikersorozatnak, amely a Rómából hazatérő fiatal festő pályáját az 1940-es évek első felében jellemezte. Nyilvános elismeréseit felsorolni is nehéz: 1940 januárjában kitüntető elismerésben részesült a Múcsarnok téli tárlatán, tavasszal *Anyám* című képével elnyerte a Képzőművészeti Társulat hétszáz pengős Jellinek Gida-éremét, decemberben a Magyar Művészetért mozgalom keretén belül a Magyar Hitelbank megvásárolta a Rómában festett *Napkeleti bölcséket*.¹⁸ 1941 januárjában a Képzőművészeti Társulat, majd egy esztendővel később a Nemzeti Szalon Művészeti Egyesület is tagságát választotta.¹⁹ 1942 októberében a Fővárosi Képtár megvásárolta *Téli táj* című képét, a Szépművészeti Múzeum a római *Önarcképet*, elnyerte a Benczúr Társaság kitüntető elismerését, decemberben pedig a vallás- és közoktatásügyi miniszter által adományozott, kétezer pengős Balló Ede-díjat is kiérdemelte.²⁰

Az állami elismerések sorába illeszkedett a Balatoni Intéző Bizottság kezdeményezésére szintén a vallás- és közoktatásügyi miniszter által létrehozott balatoni ösztöndíj elnyerése is. A mára már szinte teljesen elfeledett balatoni „művésztelep” 1937-ben indult útjára, elsősorban azzal a céllal, hogy a magyar művészeti élet vérkeringéséből kiesett Nagybányát részben pótolni lehessen. [...] A Balatoni Intéző Bizottság „kívánatosnak látta, hogy a magyar tenger természeti szépségeit és vonzó tényezőit művészi feldolgozás útján a Balaton népszerűsítésének szolgálatába állítsa”, s ezért a kultuskormányzattal szövetkezve ösztöndíjakat alapított.²¹ [...]

Az ösztöndíjasok először 1937 nyarán utaztak a tóhoz: az első alkalommal öten, majd minden évben egyre többen – 1942-ig összesen közel ötvenen – élhettek ezzel a lehetőséggel. Czene Béla és

felesége 1942 nyarán telepedtek le Badacsony közelében, hogy néhány hónap erejéig a Balaton mellett gyűjtsenek motívumokat képeikhez. Czenét a többi ösztöndíjas társához képest sokkal kevésbé foglalkoztatta a tó és a környező táj, itt is inkább alakos kompozícióihoz keresett magának témát. A Nemzeti Szalon 1943 májusi, „A festői Balaton” című tárlatán tucatnyi temperaképét mutatták be, amelyek közül csupán kettő, a sajnos fényképről sem ismert *Napfelkelte* és a szintén lappangó *Halászhok* ábrázolta a tó „vibráló, ezüstpikkelyes hullámai”. Két, fekete-fehér reprodukcióról ismert festmény szülőművelő lányokat, míg egy másik parasztszekéren hazatérő mezei munkásokat ábrázol, s bár valamennyi kitűnő kvalitású, az életmű legjobb darabjai közé sorolható munka, az egész balatoni „termés” legizgalmasabb műcsoportját a kubikusok életéből vett jelenetek alkotják.

Czene művészi fantáziáját jól láthatóan lebilincselte a Badacsony közelében folyó útépítési munka, amelyet egy távoli nézőpontból felvett látképen és két – sajnos a mai napig lappangó – alakos kompozíción is feldolgozott. A szokás szerint erős rálátásból festett, a horizontot a kép felső széléig emelő, a főalakokat szuperközeliben ábrázoló két festmény a korábbi évek stílusában készült: megtalálhatjuk rajtuk a plasztikát adó, sűrűn egymás mellé húzott vékony ecsetvonásokat éppen úgy, mint a foszlattott szélű, vattásan felrakott világosabb foltokat és a figurákat körülfogó hangsúlyos kontúrt. Első ránézésre szinte kikívánczik belőlünk a meglepett felismerés, hogy Czene – megelőzve korát – már 1942-ben feltalálta az igazi szocreált, ráadásul a szovjet előképek izzadságszagú másolása helyett őszinte elhivatottsággal és elsőprő vizuális energiával hirdette az építő munka dicsőségét.

A korabeli kritikusok kiemelték a képekből áradó erőt és Czenének azt a jól érzékelhető szándékát, hogy ábrázolt alakjait „új arctípusokkal” ruházza fel. Utóbbit az *Új Magyarország* kiállítási tudósítója a fiatal magyar festőgeneráció általános törekvéseként említette meg, s a korabeli emléktanyag – gondoljunk csak Szalay Lajos, Basilides Barna, Borberek Kovács Zoltán vagy éppen Kurucz D. István alkotásaira – alá is támasztja megállapítását.²² E művészi probléma a folyóiratokban lefolytatott vitákban is felvetődött: Ilylyés Gyula 1943 áprilisában, Pátzay Pál korábban idézett írására reagálva a *Magyar Csillag* hasábjain feltette a ma talán furcsának tűnő, az adott korban mégis adekvát kérdést: „Miért ne követhetné a magyar szobrászat a keletiek szépségideálját, miért volna kötelesség minden szobrunkra görög arcvonásokat faragni?”²³ A polémia magva a „mik vagyunk, keletiek vagy nyugatiak?” azóta is megunhatatlan dilemmája körül forgott [...].

A negyvenes évek áttekintése Czene Béla esetében sem lenne teljes a monumentális művészet sokakat foglalkoztató kérdéskörének érintése nélkül: talán egyetlen festői probléma sem volt aktuálisabb ebben a drámai eseményekkel terhes, kollektív szellemtől áthatott korszakban. Derkovitstól Vaszaryig, a római iskolásoktól a szocialista művészekig kis túlzással minden festő falért epedezett, s a murális megbízások vágyát nem pusztán az elnyerhető honorárium nagysága tüzelte egyre hevesebben. A kortársak számára is nyilvánvaló volt, hogy Czene nagy foltokból építkező, monumentalitást sugárzó festői stílusa tökéletesen alkalmas lett volna freskók vagy pannók kivitelezésére. „Művei majdnem kivétel nélkül szőnyeg- vagy freskószerűek” – írta róla 1944-ben a *Magyar Ünnep* című folyóirat műkritikusa,²⁴ de Jajczay János is fontosnak tartotta megemlíteni, hogy festményei „falat kívánnak”.²⁵ Kiállításokon többször is szerepelt olyan alkotásokkal, amelyek – témáikat és stílusukat tekintve egyaránt – reménybeli falképek terveiként hatottak. Ilyen volt az 1944-ben bemutatott, az egr-i püspökség alapítását feldolgozó, sajnos csupán korabeli reprodukcióról ismert sorozat, valamint az ugyanebből az évből való, szintén lappangó *Szent István törvényt ül*

Czene Béla: Vízhordó lány, 1944 (32 x 23 cm) tus, papír

című kompozíció. Ezek láttán írta a *Katolikus Szemle* kritikusa: Czene képei „túlnőnek a vásznon s igen gyakran falat igényelnek”.²⁶

Az intim térbe szánt táblakép és a monumentális freskó korábban összebékíthetetlennek tűnő stílárís ellentéte ezekben az években már meghaladott nézetnek számított, mégis éles viták lángoltak fel az apropóján. A polémia legemlékezetesebben abban az 1940-es, kis híján párbajig fajuló hírlapi csatában csúcsozott ki, amelyben a szélső álláspontokat Aba-Novák Vilmos és a Gresham csoport hangadója, Bernáth Aurél foglalta el. A *Magyar Nemzet* hasábjain lezajlott pengeváltás kiindulópontja a lap 1940. március 30-i számában megjelent interjú volt, amelyben Aba-Novák a „program-művészet” felsőbbrendűségét hirdette meg az általa „öncélú művészetnek” titulált atelier-piktúrával szemben.²⁷ A Czene által is nagyra becsült mester nem mondott mást, mint amit már két évvel korábban is több cikkben, majd 1939-ben a Képzőművészeti Főiskolán megtartott székfoglaló beszédében világosan rögzített, de a gondolatait közlő lap nagy publicitása és az időközben lezajlott politikai változások aggodalmat keltő irányba felerősítette vitatható gondolatait. Markáns véleménye szerint a jövő a közületek által megrendelt, praktikus célokat szolgáló – alapvetően propagatív funkciót ellátó – alkalmazott művészeté, míg az öncélú, kötetlen művészet jelentősége és szellemi hatóereje fokozatosan gyengül: szerepe pusztán a kíséreltetés marad, amelynek eredményeit a programművészet használhatja fel.

Aba-Novák elveit már az interjút közlő lapszámban élesen támadta Géber Antal, aki a Tanácsköztársaság kollektívizmusát és propagandaművészetét látta feltámadni a „politikai elvtársnak felcsapó” festő szavaiban.²⁸ Április 3-án Bernáth Aurél egész oldalas cikkben reagált kollégája felvetéseire, feleslegesnek titulálva a két művészi attitűd mesterséges szembeállítását, valamint tévesnek azt a hipotézist, amely szerint a monumentális méret önmagában stílusalakító tényező volna. „Miért választanál el szinte egy világ a nagy

képet a kisebb képtől, mintha azok tűz és víz volnának?” – tette fel a kérdést Bernáth [...].²⁹

Aba-Novákhoz és sok kortársához hasonlóan a negyvenes évek elején Czenénél is a művészet közösségi élményét kínáló freskó került a műfaji hierarchia élére. Bár a kiállításokra küldött, a szokásos táblaképeknél sokkal nagyobb méretű kompozíciói szinte reklámként hirdették alkotójuk murális munkákra való elhivatottságát és tehetségét, az ilyen természetű megbízások szinte végig elkerülték. Még az sem kárpótlás e nehezen magyarázható hiátusért, hogy 1943-ban az ő tervei alapján készültek el a Testnevelési Főiskola főépületében az új, sportjeleneteket ábrázoló színes üveglablakok, hiszen a kész mű a második világháború bombázásai során elpusztult, kompozícióit csupán egy elsárgult újságlap fekete-fehér reprodukcióiról ismerhetjük meg.³⁰

A mából visszatekintve meglepőnek tűnik, de a kiállítási élet még a háborús fenyegetettség árnyékában, sőt a német megszállás után, Budapest rendszeres bombázása idején sem szünetelt. 1944 első felében Czene szinte folyamatosan jelen volt képeivel a nyilvános művészeti bemutatókon. Részt vett a Nemzeti Szalon téli tárlatán, az újonnan megnyílt Belvárosi Művészeti Szalon „Egyházművészet a lakásban” című kiállításán, valamint a Műcsarnok szokásos márciusi seregszemlén. Szokatlanul nagy anyaggal, mintegy tizennégy festménnyel és egy tusrajzzal jelentkezett a Spirituális Művészek Szövetségének 7. csoportkiállításán, amely 1944. április 23-án nyílt meg a Nemzeti Szalon Erzsébet téri épületében.³¹ A bemutatott válogatás átfogó képet adott a negyvenes évek első felének művészi terméséről: közönség elé került egy-egy történelmi és bibliai tárgyú mű, az *Angyali üdvözlés* és a *Szent István törvényt ül*, ám a képek zöme a földművelő parasztok és a Balaton menti útépitéseken dolgozó kubikusok életéből merítette témáját.³² A festmények egyöntetű sikert arattak. Akadt kritikus, aki szerint „a többi kiállítót a Czene család és kapcsolt részei valósággal elnyomták”, sőt a többieket egyenesen „kár volt meghívni”.³³

Bár légóparancsnokként sokáig elkerülte a besorozást, Szálasi hatalomátvétele után Czene Béla is kénytelen volt megkezdeni katonai szolgálatát. Légvédelmi fényszórós tüzérként először Vál községbe vezényelték, majd a front közeledtével egyre nyugatabbra vittek, hogy a folyamatos hátrálásnak végül az ausztriai Graz mellett az orosz hadifogság vessen véget. A rövid, csupán néhány hétig tartó ausztriai tartózkodás idején készült egy sokalakos, ételosztást ábrázoló ceruzarajz – unikális pillanatfelvétel a háború végnapjairól.

Czenét és magyar katonatársait 1945 májusában szállították át a Vörös Hadsereg által létrehozott sorokpolányi gyűjtőtáborba. „Jól vagyok, nagyon jó körülmények között” – olvashatjuk édesanyjának írt levelében. A hazaküldött üzenetek híradásaiból és a családtagok emlékeiből az is kiderül, hogy Czene kivételezett helyzete részben abból adódott, hogy a tábor vezető orosz tisztnek portrékat rendeltek tőle, illetve propagandafeliratok és Sztálin-arcképek festésével bízták meg. Szerencsére volt ideje és lehetősége saját maga örömeire is alkotni, sőt a fogság alatt készített néhány rajzát haza is hozhatta. Ezek sorába tartozik egy falusi utcát ábrázoló jelenet, előtérben kalapos férfival, aki mögött egy kisfiú által hajtott, ökrök vontatta szénászekér halad. A tusrajz a korábbi évek stílusában készült, de itt már halványan érződik Szalay Lajos expresszív vonalvezetésének letagadhatatlan hatása. A korszak elsöprő tehetségű grafikusával Czene a balatoni ösztöndíj idején kötött barátságot, rajztudása és egyéni stílusa őt is lenyűgözte, mint nemzedéke szinte valamennyi fiatal mesterét.

A sorokpolányi rabságnak végül szökés vetett véget: a fiatal festő – kihasználva jó kapcsolataiból fakadó szabadabb mozgását – július közepén végleg elhagyta a tábor. Akik maradtak, azokat a hónap végén bevagonírozták és Szibériába deportálták. ■

JEGYZETEK

- 14 –y –f.: *Látogatás a Balló-díj nyertesénél*. 1942 (ismeretlen eredetű cikkívágat a művész hagyatékában).
- 15 Spectator.: *Képzőművészet*. Budapesti Szemle, 1941, 168.
- 16 97. csoportkiállítás. Katalógus. Nemzeti Szalon, Budapest, 1942. szeptember 20. – október 4.; *A Nemzeti Szalon kiállítása*. Új Magyarág, 1942. szeptember 23. 8.; e. a. Elek Artúr]: *A Nemzeti Szalon csoportos kiállítása*. Újság, 1942. szeptember 19. 4.; sz. a.: *A Nemzeti Szalon*. Népszava, 1942. szeptember 22., 7.
- 17 Grandpierre Edith: *Kós Károly: Kalotaszeg, 1741*. Magyar Művészet, 1934, 25–27.
- 18 *Kiadták a Műcsarnok Horthy Miklós jubileumi kiállításának díjait*. Függetlenség, 1940. január 14., 5.; *Czene Béla nyerte a Jelinek-díjat*. Nemzeti Újság, 1940. június 6., 9.
- 19 Hivatalos dokumentumok a művész hagyatékában.
- 20 A vásárlásokról szóló értesítések a művész hagyatékában. *A Benczúr Társaság kitüntetései*. Magyarág, 1942. október 21., 9.
- 21 *A festői Balaton. A balatoni ösztöndíjas festők kiállítása*. Katalógus. Nemzeti Szalon, Budapest, 1942.
- 22 V.: *A balatoni ösztöndíjasok kiállítása*. Új Magyarág, 1943. május 20., 8.
- 23 Illyés Gyula: *Magyarágunk és idegenségünk*. Magyar Csillag, 1943/8.
- 24 *A vonal magyar lelke*. Magyar Ünnepe, 1944/7.
- 25 Jajczay János: *Képzőművészeti krónika*. Forrás, 1943/12., 348.
- 26 Jajczay János: *Képzőművészeti szemle*. Katolikus Szemle, 1944/6., 184.
- 27 *Aba-Novák a program-művészetéről*. Magyar Nemzet, 1940. március 30.
- 28 Aba-Novák az inszINUÁCIÓ miatt a párbajkodex szabályai szerint lovagi elégtétel kért Géber Antaltól a „Kollektívizmus vagy művészi szabadság?” című cikkben közölt állítások miatt. A párbaj Géber bocsánatkérése miatt elmaradt. A vonatkozó iratok Aba-Novák Vilmos hagyatékában, a festő unokájánál találhatóak.
- 29 Bernáth Aurél: *Programművészet, vagy „öncélú” művészet?* Magyar Nemzet, 1940. április 3. 9.
- 30 *A vonal magyar lelke*. Magyar Ünnepe, 1944/7.; Egri László: *Misángyi Ottó a művészetéről és sportról*. Képes Sport, 1944. 391.
- 31 *A Spirituális Művészek Szövetségének 7. csoportkiállítása*. Katalógus. Nemzeti Szalon, Budapest, 1944.
- 32 Ijjas Antal: *A Spirituális Művészek csoportkiállítása*. Nemzeti Újság, 1944. április 25. 9.
- 33 Kampis János: *Gondolat és érzelem a festészetben*. Magyarág, 1944. május 18.

LOKODI IMRE:
BORBÁLA FARSANGJA

A völgy agglegényei jó ideje zaklatják dr. Vermesi Aladár körorvost, adjon nekik nyugtatót, mert éjszaka fenn vannak, nem bírnak aludni. Két hónapja Zolpidemmel alszom el, úgy éjjél felé, gondolom. Itt volna, az ágyam körül leselkedne a bárókisasszony szelleme? – mond rémeseket Izsák nevű agglegény. Éjjél lehet olyankor, vagy valamivel azon túl, biztosra nem mondhatja, mert ki a fene kel ki az ágyból ólmos álmatlanságtól bódultan.

Az agglegény szobájának ismérve: valameddig tévéfény, aztán kikapcsol magától; ha nem, elképzeltet, hogy valamikor hajnaltájt ráfekszik a távirányító készülékre, s lennie kell a testen arra alkalmas szervnek, dudornak, leginkább dudornak, ha nem a csípőcsont lesz az, mert a sérv, vakbél kizárható, ami elvégezné ezt a hajnali, viszont egyáltalán nem megerőltető feladatot. Szóval a doktor úr jön semmi gyógyszerekkel, Litricoval, sőt a növényi eredetű Relaxiremmel, hogy az agglegények ilyesmikkel érik be. Ha tudná a doktor úr, még mi minden rájön az ő receptjére, amit a Horváth-bár pultján ír fel nekik, mint újabb hiteltételt, a drága Béka Illus. Azért „béka” a csúfneve, mert tisztára zöld és guvadt szeme van, állítólag úgy is szeret párosodni, ahogyan látunk tavasszal a téglavető cigányok vadvízzel feltelt árkában nagy zöld békákat szorosán egymásba kapaszkodni.

Fogy a völgy, mintha lopnák, sokszor mond ilyesmit egyáltalán nem restelkedve az előljáró. Ilyesmiket mond, mert valamit mondania kell, ha községgyűlés. Gondolom, mindenki megérti, társadalmi, hogy is mondjam, létbiztonsági kényszerűség két bakterre bízni legalább a jelent, mert a jövőnek annyi, a múltat pedig szemünk előtt szépen lesöpörök, döntögetik, viszik darabig a Janicsay-Korniss bárók márványemlékeit az arisztokrata temetőből, hogy konstatáljuk, el is viszik mind. Az előljáró szóval sem említi a bárókisasszony visszajáró szellemét.

Megértem, minek olajat önteni a tűzre, minek háborgatni a lelkeket. Értem én, mit akar mondani, pontosabban mit nem akar mondani, csak a sorstársaim, úgy érteve, éjszakai őrködésre kivetett agglegények nézik bambán, egyáltalán nem értik, az előljáró hova szeretne kilyukadni.

Oda, hogy a felmenőktől megörökölt birtoklási ösztönünknek köszönhetően mégis megnyugtató, ha azt gondoljuk, dehogysis nincs mit ellopni, jó érzés hát bakterkedni alszegen és felszegen, különösen farsang idején, amikor a szövetes szürkeség menetrendszerűen megbomlik. Tekintsük úgy, hogy közhasznúságunk nyilvánvaló. Mintha felvillanyozna az előljáró, ha nincs is igaza, szerintem jó szónok, meggyőzőképessége sorstársaim körében olyan kilencvenhárom százalékos.

Ha azt gondolnánk, leányt se lopnak manapság, rosszul gondoljuk.

A bárókisasszonyt nem vitték el, pedig adták volna szívesen. Jó ideig Borbála szellemét hozták vissza az alakoskodók farsangkor. Hogy az örök vénkisasszony itt járt, holtbiztos. Nem volt akire, másra gondolni. Ki pisilte volna körbe a házak előtt nyaranta szépen nyíló tearózsák töveit...? Mindenfelé, másként szólva faluhosszt jelentkezni kezdtek a rejtélyes kis körök, sárgára felfagyva. A jelenséget nem mi találtuk ki, hogy mondjunk valamit, hanem bizonyított tény, a tearózsák rendre kihaltak, alig maradt valami. Nincs mit a kalapba tűzni, se csokor, se bokréta, semmi. Amíg a bárókisasszony éltében azt hitte, hogy a szóban forgó lapályokon, nyári födések környékén felhőtlen gyermekkorát tölti, addig szülei másként gondolták. A család úgy kívánta elrejtetni a szemek elől szegény Borbálát, hogy kiküldte a tanyákra. Ha minden igaz, Janicsay báró attól sem riadt volna vissza szál leányát illetően, ha a béresek, jobbágyok befogadták volna soraikba, Borbála talán egészen jól elvegyülne közöttük, s néhány év múltával már ki emlékezne a szemnek alig-ha kellemes elsősülött leányra. A főúr majdnemhogyan jól számított, Borbála alig bakfiskoron túl máris szemet vett az uradalom csikósaira, akik viszont megkóstolva a gyümölcsöt, fejvesztve menekültek, télvíz idején átúszták a Szamost, maga sorsára hagyva az uradalmi ménest, a sárló gyönyörű kancákat, ám sorsuk elől végképp meg nem ugorhattak, mert valamennyien agglegényként fejezték be életüket.

Ettől kezdve, nem árt tudni, hogy az erősen rusnya, feltehetőleg emiatt örökre pártában maradt bárókisasszony kielégületlen férfiakra vadászik. Tévedünk, ha azt

gondoljuk, hogy perverzióját elvitte a túlvilágra, ami a kántor úr szerint természetszerűleg ott is működik. Nyilvánvalóan rontási szándékkal jön éjfél tájt, van, amikor bagoly formájában, van, amikor nagyvadként csörtet, ezért ha letört reves hevederrel, ha netán sarkából kifordított kertkapuval, kitört sásfával szembesülünk, akkor nem kérdés, mi áll a dolgok hátterében.

A bárókisasszony szerencsétlenségét súlyosbította a mohó, kielégíthetetlen természete, valószínűséggel fehér májú fehérréppel volt dolgot az uradalmi cselédeknek. Persze tudjuk, a sors nagy igazságtalansága, ha egyszerre két szélsőséggel, elégtelen fizikai külsővel és – ezzel homlokegyenest – mohó és perverz vágyakozással állít ki valakit. A bárókisasszony márpedig nagy szomjijal járt szenvedélye kiszáríthatatlan kútjára, s legényeit furulyaszóval hívta déli itatóra a kútágas mellé ácsolt nyári fedés asztmát élénkítő szalmájába. Az agglegények delejezve mentek a kútra, mielőtt vizet mertek szomjukra, szere szerelembe estek, azonnal romlásnak indultak. Zápuló tojások. Első körben herezacskójukba állt belé valami görcsölő nyavalya, majd mindeniké erősen meglágyult, hiába morzsolták, mint a darát a malomban, mert nem, és nem. Mindössze száradt tasak maradt nekik, mint a mesztergerendán függő malac levegővel felfújtt vízhólyagja, amibe fősajtot töltött a parasztasszony.

Dénes, fog karon hirtelen Izsák, majd a meredek Iszlai utca felé mutat. A szőlőhegyből levezető szűk sikátornak általában fekete torka van, az utcát mogyoróbokrok szegélyezik, nyáron a lomb valóságos alagutat képez, a nap sem süt be, csak lombhullás után, vagy ilyenkor, télen.

Valami villanás, folytatja Izsák, sűrűn veszi a levegőt, mint akit szalasztottak, tudom, hogy nálamnál is jobban szorítja a kézbelit, vagyis, mint aki akár vérével is megvédi a hagyatékot, de ebben a pillanatban nem őrizzuk meg, mert a hirtelen felkelt holdvilágban fehérrépet látunk kendervászon pendelyéből kivetkőzni. Mondanám, itt és így kezdődik, ha jól mondom, az autentikus vidéki romantika, az Iszlai utcában éjfél után alig valamivel, amikor a baglyok azt hiszik, övéké az idő, és sohasem jön el a virradat, hogy szárnycsapások nélkül, fázósan vagy lila hajnaltól szégyenkezve elhagyott csűrők felé vegyenek irányt, de ilyentájt, amikor a hold még nem ment át az éjszakát felező Janicsay-kastély tornyának függőleges vonalán, a madarak meglehetősen közel merészkednek a szerelemhez.

A fehérrép hol jobbra, hol balra rángatta a fejét egészen bevadult hímje alatt, mert az üzekedő férfi hörgései felett légbeli suhogást hallott. Selymeset, nem négynyüstös posztó rázását. Mondják, hogy a baglyok szerelmes asszonyok hajába kapaszkodnak, nem úgy a harangláb tornyában lakó varjú, aminek, ha nesz van, szemérről felsuvad a szürke hártya, belenéz az éjszakába, fészkelődik, csőre koppan a gerendán. Álmos madár, viszont napvilágon támad, ott repked a szélben, amikor fehér arcú asszonyok, barázdált arcú komor férfiak mind-mind feketében ráállnak a hegyi ösvényekre, mennek libasorban akasztott embert temetni, jövet pedig a legelő itatójánál megpihennek. A férfiak előbb leverik a sarat, majd felteszik a lábukat a vályúk peremére a legelői felső kutaknál, mossák

csizmájukat, az asszonyok pálcával öröködnék mögöttük, hessegetnek ereszkedő varjakat, hess, madár, mert a férfiak kidagadt heréjébe csipnének.

A vidéki éjszakák nagyon sötétek és közönségesek, feltéve, ha nincs mínusz húsz alatti fagy, mert ha mínusz huszonegy fokban kell nekünk meglesnünk szalonnára, fagyos kolbászra eljáró zsványt, akkor könnyű dolgunk van. Recsegő hidegben tiszta az ég, reszketnek a csillagok, tele a völgy holdfényvel, csak Zsombit láttuk az utcán bizonytalanul álldogálni. Holt részeg vagy, menj haza, mondtuk, talán az elmenő hold után beálló tömény sötétség támasztotta meg. Mondjuk ismételtén, menj haza, ha nem, akkor viszünk. Na jó, amikor visszatérünk, mert előbb szaladunk egy kört az alszezen, beveszünk két deci Unikumot a nonstopban, ahol már éjjeli filmre se vevő két agglegény, asztalra borulva álmodnak, úgy folyik szájukból a nyál, mint leszűrt legényből a vér. Régebben ugyancsak bakterkedő agglegények ilyentájt, felezőidőben nyitottak be a Recsegőbe, a primásnak megállt a kezében a vonó. Nem öltek meg senkit? – kérdezték a bakterek, amit annyira jól csináltak, hogy a kakastollasoknak is ez lett a módszerük, csak aztán kardlapozták végig a sort.

Jövet Zsombi ott állt, ahol hagytuk, felemelt mutatóujjal, hallgassuk, mondta, valaki furulyál, bartóki szépet furulyál, és már cseppet sem volt részeg, mert akkor nem hallgatna furulyát, mert kétségtelen, hogy valaki valahol fú, furulyát fú. Zsombi szól, gyere már közelebb, szép menyecske, hadd öleljelek meg! Inkább táncolok neked egy lassút, mondja a szökött menyecske, vagy nem is menyecske, hanem egy őz, riadtan megugrik a suta, Zsombi kezében villan a kés. Jaj, nehogy, ne ölj szép menyecskét! – szólal meg valaki a sötétben.

Valaki fú, szépet, oláhost, jönnek az agglegények, pattogatnak, csára verik kalapjukat, jön elszórtan a falu népe, majd egyre többen, menyecskék borzosan, fehér pendelyekben, férfiak fekete lágyszárú csizmákat csatogtatnak, eljön a tiloló, a mi Máli szecsánk, Izsákék késétől fosztott gilotinja, eljön, táncol a szövőszék, a rokka, a mángorló, a sulykolópad, a sógorék gyalupadja, a nyújtópad eljön halottal a kápolnából, a deres, a kézvonópad, zörög a patkányfogó bilincs, a mézárások bárdja, bevadult bikák orrából vért csorgató kapocán járja a táncát, a guzsaly tulipánja, borkövet okád a régi boroshordó, eljön a harangláb repedt harangja a bárók címe rével, szól, mint a bádóg, eljön a nyereg, a zabla, a járom, látjuk, egy lány a pendelyével betöröl a lába közé, eljön az elvetélt magzat, a kétfejű borjú, ijj-ijj, szól a fellármázott vércse, ki hallott ilyet, bolhacsontváz hull zörögve Pongrátné vadmacskájának túlérlelt bundájából, még ma éjjel Váli Pirost meghágnak, meghágnak, Vencelt, a gnómot láncon vezetik, medvetáncoltatás, Matyi szúrós galagonyaágtól véreseket köp, táncol a bőrkötény, állón a nagyverő, a szikra, táncol a kóbor eb, a kecske, a kan, hééé, Boorbááááaaa kisasszoony!

Eközben valamiféle árnyék a tornácokon suhan, mint valami pokoli légballon, valahol átlépi a hevedert, a törpe tearózsát ügyesen a lába közé veszi, ezután fel emeli köntöse elejét. Selymesen lefolyó suhogás, egyáltalán nem négynyüstös posztó. ■

Selmeczi György: Táncház és koncertterem

Kortárs jelenségek az autentikus népzene és műzene kapcsolatában

A táncházmozgalom társadalmi beágyazottságának bekövetkeztével, az eltelt évtizedben számosan szóvá teszik annak szükségét, hogy beszéljünk a kortárs magyar zeneszerzés folklór-inspirációjáról. A diszkurzus azóta is rendre elmarad, az ezzel kapcsolatos kérdések egyre fáradtabbaknak és enerváltabbnak tűnnek. A kérdés-fölvetés maga fáradt el a legutóbbi években, mintha valami, ami üdvös és kívánatos lenne – mármint a kortárs magyar zenei alkotómunka népzenei inspirációja – nem-hogy megvalósulna, de inkább egyre távolodik, és maga a diszkurzus vált volna „kellemetlenné”. És valóban az, hiszen a kortársak – és itt az ezredforduló körüli két évtized aktív zeneszerzőire gondolunk – élnek a gyanúperrel, hogy ez a diszkurzus felszínre hozná az elmúlt hetven-nyolcvan év számtalan kibeszéletlen frusztrációját, nyomasztó tabutémáit, zenetörténeti démonait, melyek amúgy is ott „élősködnek” minden magyar zeneszerző alkotói életén, s az egyszeri zeneszerző vagy magányos harcot vív démonaival, vagy eltagadja létezésüket, és megszökik a „harctérről”.

A negyvenéves táncházmozgalom tehát nem csak mint szellemi-etikai-kultúrszociológiai sikertörténet írható le, hanem úgy is, mint a magyar zeneművészetet megint a régi-új paradigma felé sodró, újra-differenciálódó zenei realitás, akusztikus közeg, melynek beillesztése a mindenkori zenei világképbe újra kínzó dilemmák, konfliktusos önvizsgálat elé állítja az amúgy is „elkínzott” kortárs zeneszerzőt. Elkínzott – írom –, hiszen az emlegetett önvizsgálat, és az alkotó küzdelme az önazonos zenei nyelvért, melybe bele tud helyezkedni, melyen keresetlenül és választékosan tud kommunikálni, nos ez a küzdelem a múlt század utolsó harmadától minduntalan prolongálódik, az esztétikai diktátumok egymást követik, míg a másik oldalon áthatolhatatlan falat képeznek a kor társadalmi realitásaiból következő agresszív művészet-ellenes jelenségek. Az egyik oldalon az önjelölt „elit”, a teoretikusok végtelen hadoszlopai, öngerjesztő elvárás-rendszerükkel, kegyetlenül kirekesztő, *ex cathedra* ítéleteikkel, másik oldalon a kommersz, a degradált alapműveltségű fogyasztói tömegművészet, médiaterror, vulgár-ideologikus ízlésrombolás, „lefelé igazítás, gatyá-letolás”, marketing-tobzódás. Sőt, újabban érzékelnem vélek egy kétségtelenül jobbító szándékú, ám egyre inkább leplezetlen politikai-kultúrpolitikai késztetést is a közéletben, mely a mindenkori sértettek felől áramlik egy tisztességes, de végeredményben ugyanúgy kirekesztően hamis evidenciákat hangoztató értékrend szellemében. Gyermekeken szólva: *táncház jó, nem táncház nem jó!*

Ebben az apokaliptikus képben kell tehát elképzelnünk a kortárs magyar zeneszerzőt. Kézenfekvő, hogy számon kérjük rajta a szorosabb kontaktust a táncházmozgalom által teremtett új kánonnal, csak hogy tisztán a zeneszerzői kontempláció szemszögéből úgy tűnik, mintha a táncházmozgalom „túlnyerte” volna magát, és az oldalvizen megjelenő, belőle táplálkozó társadalmiasult kulturális jelenségek sora már-már elfedné magának a táncházi idiómának a közvetlen funkcióját és jelenvalóságát. Vagyis a zeneszerző kérdése, miszerint: merre vezet a táncház-sugallta út? A gazdag művé-

Selmeczi György
(Stekovics Gáspár felvétele)

szi tartalmú, bonyolultabb és választékossabb struktúrák felé, vagy a world-music, a crossover útján a fogyasztói zenetermékek, egyszer használatos szórakoztató-ipari árucikkek irányába? A kérdés tehát óvatosságra, tartózkodásra int. A köznevelésben örvendetesen megjelent népzene-néptáncoktatás mit szolgál önmagán túl, különösen, ha teljes egészében kitölti a gyermek életében zenére szánt teret és időt. Zenepedagógusok százai tanácsalankodnak évek óta, hogy Kodály népdaléneklési eszménye – a tiszta, sallangmentes intonáció és ritmika, a népdal mint műalkotás tudatosítása – hogyan menthető „vissza” az oktatásba anélkül, hogy az, anakronizmus lévén, elutasítást szülne. (E sorok írója az utóbbi két évtizedben, felvételiztető tanári minőségben, áttekinthette a középiskolát végzett magyar fiatalok és a magyar népdal viszonyát. Alkalmanként mintegy hétszáz, tizennyolc év körüli fiatalról van szó, és a felvételin kötelező magyar népdal előadásáról. És ezúttal nem a riasztó tudatlanságot tenném szóvá, noha a többség csak azt a két népdalt ismeri, amelyet a felvételre betanult, hanem inkább azokra a „mimikri”-jelenségekre utalnék, melyek a népdal-éneklésben csaknem általánossá váltak. Ez azt jelenti, hogy a többség a magyar népdalt kizárólag olyan *melizmatikus, portamentós, „dízített”* formában és stílusban képes elfogadni, és ezáltal valami homályos, ál-autentikus képzetet kelteni, melyet egyedül helyénvalónak érez, hivatkozással a táncházi ének-stílus fölkelet papnőinek művészetére, és elsöprő sikerére/támogatottságára. Nem kétséges, hogy a magyar népdal szeretete és „használata” a patriotizmus valamiféle értékmérőjévé vált – igen helyesen! –, ám a népdaléneklés eme *koncertáló mutációi* – melyeknek melizmatikus kombinációi az arab világ neofolklórjától a Music TV sztárjainak nyafogásáig tágítják a stílári kereteket –, nos, ezek a mutációk erősen a rossz értelemben vett „multikulti” irányába manipulálják a közgondolkodást. Sokan és sokszor igazították saját korlátaikhoz az autentikus népzene, és a jelenségek újabb kiemelt média-nyilvánossága, tetézve egy kis kimondatlan politikai „trendiséggel” odavezet, hogy a népdalt éneklő magyar fiatalok tekintélyes része komikus és szánandó.) És újra a kérdés: merre vezet a táncház sugallta út? Bartók irányába mutat-e, vagy Szörényi Leventéébe? És már hallom is az ellenvetést a *pc* nevében: tilos szétválasztani! És lám csak, a táncház valóban komoly erőfeszítéseket tesz – folyton „bartókozik”. Lebontja Bartókot, visszakeresi az inspirációs forrást, a népdalt (kicsit ki is

2023 nyarán lesz tíz éve, hogy elhunyt **Halmos Béla** prímás, Széchenyi-díjas népzene-kutató. Szerteágazó életművének fontos részét képezte a kultúraszervezés, amelynek jegyében 2012-ben, a táncházmozgalom negyvenéves jubileumára jelent meg az általa fémjelzett „Meg kell a búzána érni” című konferenciakötet (szerk. Halmos Béla – Hoppál Mihály – Halák Emese, Európai Folklór Intézet, Budapest). Induló sorozatunkban a kereskedelmi forgalomba nem került kötetből idézünk ma is érvényes gondolatokat tartalmazó tanulmányokat. Jelen írás szerzője **Selmeczi György** (1952, Kolozsvár) Erkel- és Kossuth-díjas zeneszerző, zongoraművész, karmester, operarendező, egyetemi tanár.

„javítja”, az – úgy mond – autentikus [sic!] jegyében), majd a művet magát – mint göngyöleget – eldobja; szerencsés esetben a szelektív gyűjtőbe, későbbi újrahasznosításra. Korszerű göngyöleget pedig a mozgalom biztosít, rossz esetben egy gitár-cserépdob combó képében, jó esetben egy banda révén, a cappella csak ritkán. Ne áltassuk magunkat, Bartók tényleges művészete éppúgy távol marad, mint akár a *Psalmus* vagy a nagy kórusművek világa.

Távol álljon tőlem, hogy iróniát keverjek ebbe a gondolatkísérletbe. Egyszerűen érzékeltetni kívánom, miként latolgatja az egyszerű zeneszerző, hogy jó-e neki, művészetének, mesterségének, ha a mozgalom jótékonyan leegyszerűsíti a dolgokat, és a korábbi Bach-Bartók paradigmát fölváltja a táncházz-popzene paradigma. A táncházz kétségtelenül nagy hatalom. Kipusztult vagy marginalizálódott mellőle a magyar nóta, az operett, a sanzon, a kuplé, s zeneszerzőnk tovább tűnődik: jó-e, hogy számos – bizonytalan ízlést, szentimentális közhelyet képviselő, ám valamely éthosz nevében vitézül helytállt – műforma kivész a magyar palettáról, vagy azért bonyolultabb a dolog? És mennyire változik a kép, ha teszem fel, a kórusmozgalom felől nézem? Jó-e nekem, magyar zeneszerzőnek, ha a közösségi élményre vágyó kórustag eztán inkább táncházzba jár? És végül jó-e mindnyájunknak, hogy a táncházz térnyerése a sokat emlegetett országimázsban a magyar kultúra összképét túlnyomórészt egy egzotikus paraszti kultúrával képviseli, s ez látványosan meg is jelenik az ország megítélésében?

Jó-e így? Mondjuk ki: jó! Így kell lennie, mint egyfajta történelmi szükségszerűség bekövetkeztek. De a mindenkori magyar zeneszerző mégiscsak kénytelen az alkotás gondolatköréből kitekintve szemlélni a folyamatokat. Hiszen minden ostoba elvárás ellenére nemhogy Bartók és Szőrényi szétváljak, de Bartók és Kodály is. Amint tapasztaljuk, nemhogy a semmibe tűnni látjuk a Kodálytól származó zenei köznevelési eszményeket, de a Mester és tanítványai által szerkesztett hatalmas, írott és nyomtatásban megjelent oktatási segédanyag, a dalgyűjtemények egész tárháza lomtalanítás áldozatául esik. És persze szó sincs róla, hogy mindez a táncházz térnyeréséből közvetlenül adódna, de a rendszerváltást követő évtized fölfoghatatlan szakmai felelőtlensége legitimitást vél találni a mozgalomban, mely kétségkívül az írásbeliség mellőzésével építi a bi-

rodalmat. Minek a nyomtatott dalgyűjtemények, mikor a folklór egyik lényegi ismérve maga az oralitás. De persze itt is mellőzendő a „mi lett volna, ha...” felvetése.

Most pedig vissza, „démonainkhoz”! Ligeti György 2001–2003-as beszélgetőkönyvében ezt mondja: „A kiutat [mármint a kortárs zene válságából – a szerző] csak a népzeneben lehet megtalálni, ezt tettem én. De én nem akarok folklórt! A komolyzenében [a komolyzenei alkotásban – a szerző] hazugság a népzene. Bartóknál ez (még) másképpen volt”. Igen, minden gondolatunk kútfejénél Bartók és Kodály! A zenélés identitásának, a népzenei inspiráció igazságának testet-öltései! Úgy tanultuk, sőt kvázi doktrínaként elfogadtuk, hogy Bartók a szintézis, a „folytathatatlan”, Kodály a folytatandó. Ám azóta a zenei-közismereti degradálódás „látványos” eredményeket hozott; az utca embere például úgy sejtí, hogy Bartókot Petrovics Emil követi a zenetörténeti kronológiában. Így aztán fiatal zeneszerző kollégáim joggal kérdezik, melyek voltak azok a szempontok, melyek Lajtha vagy Veress exkommunikációjához vezettek? Jó, tudjuk, ideológiaiak. De mégis, azokon túl! Lehet, hogy maga a szakma közönye, a különböző „egyéb” megfontolások hozták, hogy éppen azok az életművek, melyek szervesen rákapcsolhatták volna az új magyar zene alkotói attitűdjét a bartóki modellre, mára rehabilitációra szorulnak. És mennyire félmegoldás, hogy a folklorista Lajtha és Veress – elkülönítve a zeneszerző Lajtha és Veress-től (*göngyöleg*) – egy valóban nagyszabású tudományos kutatómunka révén talán visszakerülnek a kánonba (köszönet érte néhány ragyogó muzikológusnak). És mi lesz Farkassal, Sugárral? És sok más nagyszerű kompozícióval. Naiv kis zeneszerző kollégáim meg-megkérdezik: kik döntöttek miről? A Szabolcsi-Tóth Aladár „tengely” vagy később a nagyszerű Kroó György és köre? És a Párt? A ’60-as évek *détente*-ja miért csak bizonyos irányokban hozott enyhülést, másokban miért nem? Vagy pusztán csak a magyar ős-átok, a népi-urbánus megosztottság csapott le a magyar zeneművészet egészségesebb alternatíváira? Hová lett a magyar zene sokat emlegetett nagy hatalmi szerepköre? Csak a táncházz világ-karrierje lépett a helyébe, vagy volna itt más fölvállalható érték is Kurtág és Eötvös művészetén túl (az Óperencián)? Ki mondja meg manapság: Kocsis Zoltán? Gőz László? Vagy egyszerűen az önjelöltek? Naiv kis zeneszerző naiv kérdései.

Mindent egybevetve, a táncházzmozgalom legnagyobb tette, legalábbis a magyar zenei alkotás kontextusában, hogy ráébredtetni a szakmát a helyzet tarthatatlanságára. Vagyis arra, hogy a szakma világának jelenlegi amoralitása teljes működésképtelenséghez vezet. Az intézményrendszer már odalett. Nincs valódi magyar kiadó, nincs lemezgég, nincs mérvadó zeneszerzői képviselő, a Zeneakadémia romokban, a jogvédőt kirabolták, a piacot összemazsátolták, a külföldi promóciót manipulálták. S ezt mind a szakma asszisztenciája mellett. Az új zeneszerző-generáció tehát egy gazdag és kreatív zenei élet romjain kezdhet építkezni, s az új építmény alapja készen áll: a magyar népzenei kultúra lehet ez az alap. Társulhatnak még: magyar egyházzenei tradíció, régi zenei elemek, és a tágan értelmezett klasszikus modernitás. De a „doktrína” mára nagyot fordult: Kodály zsenijét maga a táncházzmozgalom tette zárójelbe, s így, legalább ideiglenesen, folytathatatlan. Ma a mesterség, modernitás és erkölcsi integritás bartóki modelljéhez kellene visszatérni, ahhoz, hogy a magyar zeneszerzés, mint önazonos jelenség, zenetörténeti dimenzióban éljen.

A táncházzmozgalom kétségkívül az utóbbi negyven év egyik legnagyobb sponatán szellemi teljesítménye. Vigasz a legújabb kor veszteségeiért. Sovány, de vigasz. Becsüljük meg!

Bartók tekerőn játszik budapesti otthonában (1908, MTA BTK ZTI Bartók Archívum, FT_0036)

Cigányzenész az első világháborúban

D. Szakács Anita: Ifj. Munczy Béla I. világháborús frontnaplói

Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, Sopron, 2020

Ifj. Munczy Béla cigányzenészként megjárta a Nagy Háború poklát, ahol nem csak fegyvert és hegedűt ragadott, hanem tollat is, amellyel papírra vetette frontnaplóját. A kéziratot a Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára őrizte meg az utókor számára. D. Szakács Anita történész, levéltáros rendkívül alapos gondozásában látott napvilágot a levéltár polcán porosodó iratcsomó. A történész mintegy hetven oldal terjedelemben ismertette – korabeli fotókkal gazdagon tűzdelve – a Munczy család történetét, akik a XVIII. század végén „új jobbágyként” telepedtek le Sopron vármegyében, és a földeken robotoltak. A XIX. századból származó dokumentumok már arról írtak, hogy a naplóíró felmenői zenélésből keresték a kenyerüket.

Közülük többen híres cigányprimásokká váltak, a napi sajtó tudósított róluk, bejárták egész Európát, uralkodóknak, hercegeknek játszottak, tetemes vagyona tettek szert, nagypolgári életet tudtak biztosítani maguknak és családjuknak egyaránt.

D. Szakács Anita a frontnaplót több mint háromszáz értelmező lábjegyzettel lát-

ta el, valamint rövidítések jegyzékével, helynév- és személynévmutatóval zárta.

Munczy Béla frontnaplóján keresztül nem csak az első világháború borzalmaiba nyerhetünk betekintést. A lövészárkok, a szögcsapók és a bombatölcsérek szaggatta tájba, vagy a sebesült katonák és a szétrom-

bolttal testű holtak látványán túl bepillantunk a cigánymuzsikások és a cigányzenekarok hol hányattatott, hol kiváltságos sorába az Osztrák-Magyar Monarchia hadseregében. A cigányzenekari tagoknak ugyan nem kellett az első vonalban harcolnia, de a tábortól szolgálatból nekik is jócskán kellett venni a részüket. Döntően a tiszteknek és az altiszteknek zenéltek, amivel néhány koronára, cigarettára, egy-két pohár italra szert tudtak tenni, de volt, hogy üres kézzel kellett nyugovóra térniük. A cigánymuzsikus identitása éppúgy felszínre bukkott a naplóban, ahogy a cigány-, pontosabban cigányzenész–paraszt (gádzsó) ellentét. Munczy Béla rendszeresen bírálta naplójában az úgynevezett parasztokat, egyúttal beszámolt arról is, hogy egyes tiszték miképpen alázták meg, vagy bántalmazták őket származásuk miatt.

D. Szakács Anita gondozásában megjelenő napló hiánypótló módon gyarapíthatja a cigánymuzsikások és a cigányzene múltját kutatók könyvtárát, ugyanakkor a szélesebb olvasóközönség érdeklődésére is számot tarthat.

Dr. Hajnóczky Tamás

BANDÁZÓ MEZŐFÖLD

ÚJ CD AZ ALBA REGIA TÁNCEGYESÜLET GONDOZÁSÁBAN

Az Alba Regia Táncegyesület célja a *Bandázó Mezőföld* című lemez kiadásával a zenei élmény átadásán túl az, hogy segíthessenek a táncegyütteseknek, táncpedagógusoknak a mezőföldi táncanyaghoz megfelelő zenei anyag megtalálásában. Hasonló, bejátszásra is alkalmas zeneszámok máshol nem érhetők el, így remélik, hogy az oktatási célok mellett táncegyüttesek is rátalálnak a CD-re, és szívet melengető zenei élményben lesz része a hallgatóságnak is.

A lemezt alkotó művészek – Juhász Zsófia (hegedű), Páll Éva (hegedű), Bencze Mátyás (hegedű), Enyedi Tamás (cimbalom), Bóka Richárd (brácsa), Kömives Zoltán (brácsa), Csikós Péter (bőgő), Juhász Balázs (bőgő), Cserta Balázs (fúvós hangszerek), Zsíkó Zsuzsanna (ének), Berki Lilla (ének), Schütz Mátyás (ének), Varró János (citera), Hegedűs István (furulya, ének), Gőbölös Gábor (narráció), Fülöp Zsolt (narráció) – Majoros Róbert zenei szerkesztő vezetésével adják elő a *Bandázó Mezőföld* dalait: *Béres vagyok, béres...* (részlet Illyés Gyula *Puszták népe* című művéből), *Béres nóták*, *Húzd keresztül!* – elfeledett csárdás dallamok, *Megy a juhász számaron...* (Petőfi Sándor verse), *Táncra magyar!*, *Puszták muzsikája*, *Katonadolog* bakanóták Fejérből, *A piac lelke* (egy fertályos asszony emlékére), *Paraszt Badi József kedvenc csárdásai*.

A *Bandázó Mezőföld* című CD személyesen 2 500 Ft-ért vásárolható meg a Táncházban (Székesfehérvár, Malom utca 6.), az info@artefolk.hu e-mail-címen való megrendelés esetén a postai kézbesítés díja a megrendelést terheli.

További információk:
www.artefolk.hu/bandazo-mezofold

Deffend Irén: Bögőtemetés

Szokáskoreográfia elemzése

A Magyar Táncművészeti Egyetem hallgatói az egyik kurzuson népszokás koreográfiákat elemeznek. Feladatuk a szokás néprajzi forrásainak összevetése a színpadi adaptációval, a változások kiemelése, okainak értelmezése. A következőkben néhány jól sikerült írásművet adunk közre. (Sándor Ildikó)

A NÉPSZOKÁS A HAGYOMÁNYBAN

A bögőtemetés hagyománya a felvidéki farsangi népszokások közé tartozik, amely a dőrejárás alatt összegyűjtött adományokból, húshagyo kedden megrendezett multság záróeseménye volt. A szokás szerint a bögőt éjfél előtt fél órával felfektették egy asztalra, melynek négy sarkába gyertyát gyújtottak. Fontos szempont volt, hogy a temetésnek még húshagyo kedd éjszakáján kellett megvalósulnia, nem nyúlhatott át a böjti időszakba. A bögő tréfás megsiratásával a telt és a vidgaldalmak időszakát búcsúztatják, egy parodizált temetés keretein belül. A férfiak nőknek öltözve, a búcsúztatók éneklése alatt kigúnyolják a jelenlévőket. Mivel a vonós hangszerek később jelentek meg a magyar népi kultúrában, így a dőrejárással ellentétben ez a népszokás nem olyan régre nyúlik vissza. A hagyományt több felvidéki faluban a mai napig tartják.

*

A KOREOGRÁFIA

A koreográfia a sottis névre hallgató felvidéki polgári tánc, valamint egy sallai verbunk közötti rövid, szórakoztató jelleggel bíró át-

Deffend Irén: Prímások nyomán (Corvinus Közgáz Néptáncgyűttes – fotó: Majnik Zsolt)

kötő szám. A bögő halálára a színpadon a zenekar szétesése hívja fel a figyelmet. A zene megszűnése heves reakciót vált ki a táncolni akaró legényekből, de hamar magyarázatot kapnak arra, hogy miért maradtak muzsikaszó nélkül a „meghalt a bögő” kijelentéssel. Ekkor a hangszert a színpad közepén lefekteti a bögős, amit körülállnak a viseletbe öltözött táncosok. Két nagyhangú fiatalember kommentálja az eseményeket, szellemes megjegyzésekkel. A fényekkel a hangszer és a két legény van kiemelve. A bögőtemetés alatt nem szól zene, a dialóguson van a hangsúly, a sottis zenélése közben esik szét a zenekar és veszi kezdetét a siratás. A középpontban a bögő feltámasztása áll, erre igyekszik a társaság megoldást találni, különböző ötletekkel, mint például a mesteres lélegeztetés, vagy a hangszer pálinkával való megtöltése. Miután egyik sem válik be, arra jutnak, hogy nem a bögőt, hanem a bögőst kell pálinkával kínálni, valamint egy kis pénzzel megjutalmazni a multság folytatása céljából, ezek után táncrea perdülnek a táncosok és eljárlják a sallai verbunkot.

*

A HAGYOMÁNY ÉS A SZÍNPADI ADAPTÁCIÓ: Összességében a koreográfia és a hagyomány között sok különbség megállapítható. Eredeti funkciójából kiemelve nem farsangi szokásként jelenik meg a színpadon. A tréfás, humoros hangulatot, valamint a hangszer siratását megőrizte a koreográfus,

amely a bögőtemetésen uralkodik, de a színpadi adaptációban nem a búcsúztatáson van a hangsúly, nem fogadják el a jelenlévők, hogy halott a bögő, hanem a feltámasztásán ügyködnek. Miután sikerrel járnak, folytatódik a multság az eredeti hagyománnyal ellentétben, ahol kezdetét veszi a böjti időszak. A bögő vízszintes elhelyezése megegyezik, de nem jelenik meg a négy gyertyával kiegészült asztal, egyszerűen a földön helyezik el a hangszert, továbbá a táncosok viseletben vannak, nem kap helyet nőnek öltözött szereplő. Ez a megoldás a sűrítést, a lényeg kiemelését szolgálja, hiszen elterelnék a még hátralévő eseményekről a nézők figyelmét. Az alkotó fő célja az adaptációval a nézők megnevettetése. A koreográfia hitelességének érdekében az adott tájegységre jellemző népszokást vett alapul, azonban kénytelen volt változásokat eszközölni, ahhoz, hogy a műsor tematikájába beleilleszhető legyen. A bögő is azért támad fel, hogy folytatódhasson a tánc.

Pásztor Zalán

Források:

B. Vida Júlia: „Farsangkor vonuljanak a dőrek és tessék a bögőt.” *Felvidék.ma*, 2017. január 22.

Bedi Katalin: „Bögőtemetés Bősön.” *Petőfi program*, 2017. március 28.

Deffend Irén: *Prímások nyomán*. Előadta a Corvinus Közgáz Néptáncgyűttes, 2019. május 24., Szolnoki Szigligeti Színház.

A tehetség kötelez

Magyar és román népzene a kortárs komolyzene tükrében

Zeneakadémia, Solti terem
2023. március 11.

Kodály: *Epigrammák*

Varga Abigél: *Madárdalok*

Varga Abigél: *...levelek lehullnak*

Enescu: *Cantabile és Presto*

Enescu: *Ballada*

Varga Abigél: *Az elromlott fonográf*

Bartók: *Tíz könnyű zongoradarab*,
BB 51 – 5. *Este a székeleyknél*
(Pethő Rebeka és Pethő Csaba átírata)

Bartók: *Román népi táncok*, BB 76
(Pethő Rebeka és Pethő Csaba átírata)

Bartók: *Három csíkmegyei népdal*
(BB 45b)

Varga Abigél: *Visszaút*

Pethő Rebeka – *fuvala*
Németh Gábor – *hegedű*
Pethő Csaba – *gítár*
Szócs Henrik – *zongora*

Sági Mária: A táncház

Valóság, 1978/5 – II. RÉSZ

Felmérés a Sebő-klubban

1976 tavaszán a Sebő-klub hét egymás után következő rendezvényének teljes tagságát felmértük (mindenkinek kérdőívet adtunk ki, s azok túlnyomó részben vissza is érkeztek). Esténként hetven-nyolcvan, összesen háromszázhat fiatal jelent meg. Átlagban tehát mindenki legalább kétszer volt, de ez természetesen csak az átlag: mintegy harmaduk alkotja a szűkebb magot, amely csaknem minden rendezvényen ott volt. Mivel a felmérés adatai és más megfigyelések szerint körülbelül az itt kialakult arányok a jellemzőek a többi hasonló táncházra, klubra is, a most következő adatokat legalábbis jellemzőnek kell tekintenünk.

Kik járnak a Sebő-klubba? Természetesen fiatalok, tizennégytől harmincévesig, esetenként harminc éven felül is. Nem szerint a megoszlás egyforma. Lakóhely szerint Budapest minden részéről. Foglalkozás szerint nagyobb részük tanuló vagy értelmiségi, de egynegyed részük munkás (jobbára az érettségizett munkások csoportjából). Származás szerint is számottevő részük (30 %) kötődik a munkássághoz. Ezek az arányok rosszabbak a fiatalok közötti országos aránynál, de megfelelnek, sőt jobbak a közművelődési intézményekben és amatőr mozgalmakban kialakultaknál. S ez azt mutatja hogy ez a szórakozási-művelődési tevékenység képes vonzást gyakorolni a munkásfiatalságra is.

Érdeklődés szerint két vonzáskör alakult ki: az egyiket inkább a táncház, a másikat inkább a műsor érdekli. A többség esetében ez csak sorrend, valójában mindkettőt kedveli, de az egyiket jobban. Mindössze 12 % nyilatkozott úgy (szintén fele arányban), hogy vagy csak a táncért, vagy csak a műsorért jár el.

A táncok népszerűségi sorrendje az eddig elmondottakat illusztrálja. A legnépszerűbb a széki táncrend – ezt tanítják a legrégebb idő óta. Velük csak a palatkai és a méhkeréki táncok vetekednek, de ezek jellege hasonló. Feltűnő viszont a borsodi táncrend rossz helyezése. És ebben nem szabad valami erdélyi nosztalgiát gyanítanunk az óhazai táncok rovására. Amint a széki táncok esetében Martin Györgyre hivatkozva azok XVII–XVIII. századi gyökereit említettük, ugyanígy hivatkozhatunk Martinra a borsodi táncok esetében: itt már egy széthulló hagyományról van szó, amely éppen ezért tágabb teret adhat az individuális önkifejezésnek. (Ez a táncrend bizonyára különösen népszerű lett volna a Muharay-együttes idején, egyébként maga a stílus az ő táncukra emlékeztet.) Bár itt meg kell jegyezni, hogy egyes újabb megfigyelések szerint a legfiatalabbak körében növekszik a borsodi tánc típusába tartozó táncok népszerűsége. (Feltehetően a jugoszláv és görög táncok nagy népszerűségében is lehet egy hasonló motívum: e népek táncai eredetüket tekintve ősbibek, mint a borsodi típusúak, de ugyancsak szabadabbak a széki-palatkai típusnál, azzal a különbséggel, hogy az ősbibek még, a borsodi típusú táncok már szabadabbak, mint az időben közöttük kialakuló táncrendek.) Lehet, hogy az újabb nemzedékváltás esztétikai és önkifejezési ízlése a népművészeti mozgalmakon belül is más problémákat vet fel?

Mivel azonban a jövővel nem foglalkozhatunk, érdemes még egy kicsit elidőzni a táncházmozgalomban lévő különböző tendenciák elemzésénél.

*

A vonzás „irányai”

Eddig is többször tértünk ki arra, hogy a népzenei és táncmozgalmon belül különböző tendenciák érvényesültek. Ilyen a zenében az „énekelt vers” és a népzene, ilyen a táncban a széki-palatkai típusú kötöttebb és a borsodi (valamint a balkáni) szabadabb tánc típusa. Olyan alapvető ez a kétféle vonzás, hogy érdemes róla bővebben beszélni. Amint a rövid történeti résznél láttuk, Sebőék maguk eredetileg nem a néphagyomány oldaláról indultak el, hanem részben a beatből, részben a magyar költészet énekeiben való megszólaltatásának igényéből. (Ezt fejezi ki Sebő Ferenc szóhasználata: hangsúlyozottan „énekelt versről” és nem megzenésített költeményről beszél.) Vagyis a később oly nagy erővel kiemelt diszciplína ekkor még nem olyan szerves része a koncepciónak, mint amilyené később vált. Nem olyan szerves része az énekelt versek esetében sem. Elég végignézni hozzá ezeknek a műveknek kiadott dallamait: legtöbbször olyan hangrendszerekben, hangnemekben íródott, amelyek korántsem feltétlenül magyar népzeneiek, inkább az európai dallamiság természetes részeként jelölhetők meg. Eddigi gondolatmenetünk szerint azt is mondhatnánk, hogy a primér igény itt is az önkifejezés, nem kisebb érzelmi töltéssel, mint ahogy a '45 körüli ifjúság tette.

Csakhogy a beat-mozgalom már meglévő tapasztalatai és az étellel-közönséggel való nap mint napi találkozás mind határozottabban mutatta, hogy az önkifejezés önmagában nem elegendő, legalábbis nem elégíti ki a mai ifjúság igényeit. Ezért úgy gondolták, hogy diszciplínát kell létrehozni: egy hagyomány – ez esetben a néphagyomány – alapos, gondos, teljességre törekvő elsajátítását, amelynek gyakorlása során valódi közösségek is kovácsolódhatnak. Ezért a Sebő együttes egész munkájában egyre nagyobb szerepet kapott a diszciplína az önkifejezéssel szemben. (A diszciplína kifejezés egyébként valóban sok alkalommal jött elő az együttes és a klub munkája körüli vitákban. Sebő Ferenc maga is ezzel jellemzi a néphagyománnyal kapcsolatos munkáját. A kifejezés hitelét csak megerősíti, hogy már Hans Eisler is az élvezeti-önkifejező és diszciplína jellegű zene kettősségében fogalmazta meg a polgári és nem polgári zene sajátosságát. A polgárság előtti zene diszciplínát adott, ezt cserélte fel a polgári kor élvezeti zenével. A szocialista társadalom muzsikájának Eisler szerint vissza kell térnie a diszciplínához. S ha ez a séma túlságosan leegyszerűsített is, kétségtelenül van benne igazság, legalábbis annyi, hogy a diszciplína nélküli önkifejezés szükségképpen pusztán élvezeti cikké válik.)

Nem igaz, hogy a '45 körüli népművészeti mozgalmakban ne lett volna diszciplína. Hogyne lett volna, amikor Bartók és Kodály diszciplínáján alapult! De a konkrét megvalósításban bizonyos keretek között talán valóban visszaszorult, s ebben az állapotban maradt az ötvenes évek látványosságára törő népművészetében. Most Sebőék éppen

A Sebő-táncház vendége Kovács Tivadar méhkeréki primás (Kassák-klub, 1970-es évek – fotó: Szabó József)

a diszciplína jegyében fordultak szembe ezzel a korábbi, felületesnek ítélt népiességgel, de a hatvanas évek ifjúságának beat-kultuszával is.

Csak éppen az a sajátos, ahogy ez a diszciplína szinte elválaszthatatlanul egybefonódott az önkifejezéssel. Hadd idézzem ismét a korábbi tudósítást: „Összezárt lábbal, szinte vigyázzban állva mondják-éneklik a verset. Arcuk mozdulatlan, testük is.”. És ez nemcsak Sebőkék sajátja, hanem valamiképp szinte az egész mostani népművészeti mozgalomé. Hiszen nagyszerű szakmai magyarázatokat olvashatunk arról, hogy a népdalénekesnek merev gégefővel kell végigénekelnie a dalt, hogy nem érzelmeskedhet a versszakok különböző tartalmán, de a maga ki nem fejezésnek ez az indoklásrendszere összességében mégis azt teszi lehetővé, hogy a szereplők éppen ebben a merevségben, éppen ebben a zárt vigyázzállásban kikiáltott, ige-hirdető diszciplínában találják meg saját önkifejezésüket.

A fejlődés útja mindenképpen az oldódás – s ez is bekövetkezett Sebőkék művészetében. Amire törekednek – nem tudom, kimondták-e maguknak –, az a diszciplína és a kifejezés természetes egysége.

Hasonló folyamat játszódott le a táncolók körében is (hogy ne mondjak táncosokat, hiszen ebben a mozgalomban senki sem táncos, csak táncoló). A táncházmozgalom először a legjobb néptánccsoportok táncosai számára való önkifejezési és szórakozási formaként született meg. Az első szakadás ekkor következett be: az egyik csoport meg akarta tartani a maga önkifejezésének és szórakozásának, a másik – Sebőkék, Timárék – nyitni akart, hogy minden érdeklődő fiatal önkifejezési és szórakozási lehetősévé tegye. Ez pedig csak úgy lehetséges, ha mindenki számára hozzáférhetővé válik a népművészet mint diszciplína. S elkezdődött a szisztematikus munka: a táncházi tanfolyamokon hallatlan pontossággal tanították és tanulták a széki, palatkai, domaházi, dunántúli, gyimesi, méhkeréki stb. táncokat; a táncoló fiatalok nagy élvezettel tanulták a legnehezebb figurákat, sőt ebből alakítottak ki virtust maguk között, amely természetesen újabb vívmányokat eredményezett. Most, a legutóbbi szakasz, mintha oldaná a ta-

nulás feszült jellegét, és határozottan harmóniát igyekeznek teremteni.

Idézem egy huszonnégy éves esztergályos fiú véleményét, aki a kezdetek óta jár majdnem valamennyi táncházba: „...Szóval nem az a jó, hogy az ember odamegy és három órán át csak gyakorol. Aki ezt akarja az elmegy táncsoportba vagy akárhová és ott... tehát az a jó, hogy lehetőség van a szórakozásra, miután az ember valamit már megtanult.”. Arra a kérdésre, hogy szerinte miért van az egyik táncháznak nagyobb vonzása, mint a másiknak – esetleg a zenekarok miatt? – így válaszolt: „Nem hiszem, szerintem nincs akkora különbség a zenekarok között; ahol táncolni lehet, oda megy a fiatalság, oda megy az ember.”. Ő legjobban a gyimesit és a palatkait szereti, „mert abban tud az ember a legtöbbet variálni”. A palatkaiban van a legtöbb figura a legtöbb motívum, és nem unalmas a tánc. A gyimesi is azért érdekesebb, mert sokféle forgás van benne. A széki nem annyira érdekes, mert ott lényegében csak forgás van, meg közben pihenés, a legényesben inkább van variációs lehetőség. Egy 23 éves műszerészlány így nyilatkozott: „Elsősorban azért járok, mert nagyon tetszik, hogy ilyen lelkesedéssel és élvezettel tudják csinálni a zenészek meg főleg a táncosok.”. Milyen táncokat tudsz táncolni? „Székit, méhkerékit, tavaly a táborban tanultuk a domaházit, de a palatkait szeretem a legjobban, az tetszik a legjobban, mert a legtöbb variációs lehetőség van benne. És mint zene is, nagyon tetszik a zene. Hát a széki is jó nagyon, de hát ez azért több.”.

Egy most érettségizett 18 éves lánynak is hasonló a véleménye. Ő a székit tudja a mezősegít, a szatmárit, a méhkerékit, de megjegyzi, hogy a szatmárit és a méhkerékit nem szereti annyira. A palatkait annál inkább: „Mert abban a lánynak is lehet valamit csinálni; és a többi táncban általában van egy kis lépés, és a fiúk ott figuráznak meg minden, és a szegény lányoknak mindig csak ugyanazt kell csinálniuk. Sőt azt szeretném, ha újabb figurákat is tanítanának, nemcsak az egyszerűeket, tehát nemcsak az alapszintet kellene tanítani, hanem tovább is, hogy lehessen jobban variálni.”.

A disco és a táncház különbségéről így beszél: „A táncház után most már nem tudnék oda járni táncolni. Teljesen nevetségesnek tűnne. A discóban ellötyög az ember, ha kell, azonban a táncházban érzi, hogy most nemcsak odaállok és csinálom, hanem az ember tud valamit, és úgy értékelem magam. Szóval, büszke vagyok rá. A discóban semmit sem kell megtanulni, csak a zene ritmusára mozog az ember, akármit csinálhat. [...] A táncházban viszont nem jó, ha egy palatkai pár végén a táncosok meg a zenészek órákig versengenek, hogy ki bírja tovább. Ez idő alatt lehetne valami mást táncolni, amit mindenki tud, székit vagy akármit.”.

Az idézetből is láthatjuk, hogy ezen a ponton újabb veszélyek jelentkeznek, megint csak mindkét oldalról. Az egyik oldalon a diszciplínából virtus lett, kialakult – vagy legalábbis kialakulhat – egy bizonyos „széki arisztokratizmus”, azoknak a rétege, „rendje”, akik a legkitűnbőbbnek bizonyultak a táncok kötöttségeinek elsajátításában, akik órákig versengenek a zenekarral a figurázásban, a má-

sik viszont a többség igénye: hogy a diszciplínát közösen használják szórakozásra. A felvett interjúk során többen utaltak arra, hogy a „mozgalom” túljutott a hőskorán, az intézményesülés betegségei mutatkoztak meg rajta – anélkül, hogy igazi intézményei lennének. Mivel már nem tartja össze a lázadászerű mozgalom belső feszültsége, megvan a veszélye, hogy szórakoztató műfajjává válik.

A jövőt illetően éppen az intézményességnek és a mozgalmi jellegnek ez a fajta kapcsolata adja a legtöbb problémát. Régóta mondják, hogy nem tesz jót egy spontán mozgalomnak, ha intézményesül. Ez bizonyára így van; a táncházmozgalom is akkor nyújtotta a legjobb élményeket, amikor a legspontánabb volt, amikor a hivatalos szervek még nem, vagy alig támogatták, sőt helyenként meg is kellett velük küzdeni. Mégis úgy vélem, hogy az intézményesülésnél is nagyobb veszély, ha akkor, amikor az intézményesítés ideje már eljött, ez nem következik be, illetőleg csak látszólagos formában. A táncházmozgalommal pedig ez történt. Szinte minden, ami ma intézményesen

Énekelt vers a Sebő együttes – Sebestyén Márta, Sebő Ferenc, takarásban Halmos Béla és Éri Péter – előadásában.
(Kassák-klub, 1970-es évek – fotó: Szabó József)

a mozgalom rendelkezésére áll, személyi okok (barátság, figyelem, összeköttetések) következménye. Hivatali nyelven szólva innen-onnan kap ugyan támogatást, de sehol sem illesztik bele a „költségvetésbe”. Magyarul: nincsen olyan intézmény, amely egészséges továbbfejlesztésének feltételeit ne csak akarná, tudná is biztosítani.

*

Az esztétikai szempont

Mindezek után érdemes rátérnünk a táncmozgalom megítélésének esztétikai oldalára, amit már a bevezetőben felvettem. Hogyan válhat a parasztság népművészeti hagyománya a mai ifjúság életének szerves részévé?

Ennek megvilágítására azt az elemzési rendszert szeretném felhasználni, amit a Népművelési Intézetben dolgoztunk ki az esztétikai alkotások világképének vizsgálatára. Most természetesen csak annyira és annyiban térek ki rá, ami a továbbiak megértéséhez okvetlenül szükséges.

Mindenekelőtt két világkép-típust kell egymással szembeállítanunk. Az egyik, amely a kapitalizmus előtti társadalmi formák közösségi művészetére (így a népművészetre is) jellemző: ez egy kisméretű, de egységes világot mutat be. Ezzel szemben a kapitalizmus által teremtett társadalmi viszonyokban az embert szüntelenül kettős tér veszi körül: a kisvilág és a nagyvilág, a magánélet és a társadalmi nyilvánosság, a használati és a csereérték világa. A polgári társadalom művészete ennek következtében szükségszerűen kettészakad: autonóm művészetté (amely nem egyszerűen a „nagyvilágot” ábrázolja, hanem voltaképpen minden nagy alkotásában a két szféra ellentmondásos egymásbefonódását) és populáris szórakoztató művészetté (amely úgy akarja bemutatni a kisvilágot, mintha nagyvilág nem is létezne). Ezt sokféle módon éri el, de minden esetben lényegében kizárás útján. A hagyományos slágert például az jellemzi, hogy kimaradnak belőle a társadalmi-politikai élet, a munka, a termelés, a társadalmi viszonyok, az egyéniség és személyiség és a közvetlen szexualitás problémái.

A népművészetet éppen az jellemzi, hogy nincs meg benne ez a kettősség. Világa nem olyan széles és bonyolult, mint az autonóm művészeté, de nem is szűk, sőt leszűkített, mint a populáris-szórakoztató művészeté. Ez persze nemcsak terjedelem kérdése, hanem mindenekelőtt azt jelenti, hogy abban a világban, amit ábrázol (az autonóm művészet világához képest), még nincsenek kizárások, tehát az ábrázolás az adott világ határain belül teljes.

Amikor a népművészet fölhasználása, „továbbéltetése” vagy felújítása programmá válik, mindig többféle lehetőség nyílik. Az egyik az, amit Bartók és Kodály, művészeite reprezentál: itt a népművészet az autonóm művészet egyik forrásává válik. Nemcsak zenei anyagában, hanem világképének teljességében is. A nagy művészek ezt a teljességet akarják magasabb szinten, magasabb szintézisben helyreállítani vagy újra megteremteni. Mellette azonban mindig élt egy másik lehetőség, amely a népművészetből szórakoztató látványosságot vagy szentimentális sírniválót akar faragni, a magánélet, a „kisvilág” búfeledtető díszítményét. Ezt az utat járja a (jobb szó híján) kávéházi népművészet sok formája köztük a hazai változatok; de erre tévedt a 45 körüli évek népi mozgalmának sok folytatója (nagy népi együtteseink nem egy műsora) is.

A népművészeti mozgalmaknak azonban sosem ez volt a célja. Még kevésbé ez a mainak. Azért fordul a népmű-

vészethez, hogy a kisvilágra orientált sláger helyett olyan művészetet találjon, amelynek világképe – bár mindennapos közösségi használatra alkalmas – önmagában teljes.

Lehetséges ez egyáltalán? Lehetséges, de előbb arról kell szólnunk, ami nem lehetséges benne: a világnak azt a teljességét, amit az autonóm művészet, Bartók és Kodály, Thomas Mann és Picasso átfog, a népművészet még megújított formájában sem foghatja át. Bartók (hogy őt vegyük példának) a közösségből, a közösség művészetéből meríti erejét és az egység megteremtésére törvő szemléletét – de ezzel a szemlélettel nem a múltat, és nem is a múlt méretei által meghatározott világot szemléli, hanem a jelen minden ellentmondását, egész poklát. Ebből a „pokoljárásból” teremti meg a jövő közösségének képét. A népművészet önmagában nem lenne képes erre; ehhez a népművészet forrásából is táplálkozva új formanyelvet kellett teremtenie.

Akik tehát visszafordulnak a népművészethez, újra és újra ez előtt a dilemma előtt találják magukat, vagyis hogy mire kell használniuk: szemléletet nyernek-e belőle, amely áthatja az autonómia szféráját is, vagy benne ragadnak, megelégednek vele, s ebben az esetben éppen a népművészet lesz az, ami őket az autonómiától elválasztja. A diszciplína elve önmagában nem ad választ erre, mert bár Bartók diszciplínája volt a legszigorúbb, de ahogy bevezetett a népművészetbe, úgy ki is vezetett belőle. Egy diszciplínált népművészeti gyakorlatnak viszont megvan az a veszélye, hogy diszciplínált szórakozássá váljék. Ezt látjuk sokszor a táncművészek magatartásában: voltaképpen az élet számukra túlzott diszciplínálttá gyógyítják a tánc diszciplínájával – tevékenységük művészi értelemben a valóságot (tehát valóságos helyzetüket) tükrözi, de a valóságnak mégis csak a felületét.

Miért mondhatunk mégis igent a kérdésre: lehetséges-e, hogy a mai ifjúság a népművészetben teljes világképet találjon? Igen, mert nem elérhető a teljesség, ha az emberek mindennapi művészi gyakorlatában (a befogadást is beleértve) az autonóm művészet mégoly nagyszerű termékei mellett a szórakoztató művészet kisvilágra szűkített világképében találtak feloldódást. Ez esetben ugyanis legalább az egyik, de legtöbbször mindkettő hazugság. A teljesség feltétele, hogy a mindennapok művészetét – legyen bár végképp különböző az autonóm művészettől – az egység keresésének ugyanaz a szemlélete hassa át. Ezt pedig sehonnan nem lehet jobban megszerezni, mint a népművészetből, méghozzá a népművészet aktív elsajátításából (mivel aki csak szemléli, annak nem lesz szemlélete). Mindezzel egy olyan új struktúra körvonalai derengenek fel, amelyben a társadalom művészeti életét nem (vagy egyelőre nemcsak) az autonóm-szórakoztató kultúra ellentéte határozza meg, hanem az autonóm kultúra és az új népművészet egymásba fonódó viszonya, amelyben természetesen mindkettő megváltozik.

A küzdelem azért az új népművészetért folyik, amelyet – ha el akarjuk kerülni a parasztinak lefoglalni látzott népművészet kifejezést – generatív kultúrának is nevezhetünk. A sikertelenségek mindig arra vezetnek, hogy a népművészetből, tartalmát veszítve, valamilyen formában mégis szórakoztató sláger lesz. A sikerek viszont azt jelzik, hogy a feladat – nagyobb távlatban – mégsem megvalósíthatatlan, hiszen a fiatalok ezrei próbálják megvalósítani. ■

„Igézet ne fogja...”

Szendrey Zsigmond és Szendrey Ákos „babonaszótára” nyomán
írta Fazakas István és Székely B. Magdolna. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1990.

VERÉB

Bálint napján párosodnak a verebek. A mádiak úgy vélik, ha e napon meleg van, akkor a fiókák mind elpusztulnak. Siklóson, ha az ember azt akarja, hogy egy perc alatt ott legyen, ahol akar, akkor a következőt kell tennie. Újévtől újévig verébtrágyát szedjen, s amikor elérkezik az újesztendő, öntse le szerzeményét vízzel, főzze három óráig erős melegen, aztán vegye le a fazekat a tűzhelyről! Tegye ki a napra addig, míg a víz el nem párolog! A megmaradt salakkal dörgölje be lábait! Ha aztán azt mondja: „Veréblábbal Pesten, Budán!” – rögtön ott terem, ahol akar. Például Pesten, Budán.

*

KAKUKK

Közismert hiedelem, hogy a kakukk „megmondja”, hogy hány évig él az őt faggató kíváncsi. Aki első szólását jobb oldalról hallja, egész nyáron át egészséges, aki balról, beteg lesz. Jól jár Gyomán, akinek, mikor kakukkszót hall, pénz van a zsebében, mert egész évben lesz is. Kalotaszegen, ha a férj felesége ételbe kakukktójást kever, az asszony álmában minden turpisságát ki beszéli.

*

GÓLYA

A gólya Isten madara, fészekrakása szerencsét hoz a házra. Ha más kéményére telepedik, az otthagyt portán joggal félhetnek a tűzvéstől. Hogy egész évben szerencsések legyenek, Bács megyében az első gólya láttakor falba ütik a fejüket, Öcsödön egy hajszálukat rántják ki, másutt pedig futásnak erednek, vagy megcsókolják a földet. Szilárdan tartja magát az a vélekedés, aki az első repülő gólya megpillantásakor éppen üldögél, egész évben rest lesz. Ha a házban élők a visszatérő gólyát fészkeben állva veszik észre, halottra számíthatnak. Gólyaháj és gólyatojás héja mindenféle betegség ellen hatásos, lábtörésre ajánltatik a gólyaszar.

*

KUVIK

Félelmetes kép él a köztudatban a bagolyról, különösen a kuvikról. Pedig a bagoly csak az utasoknak jelez szerencsétlenséget, egyébiránt védekezésre használtatik. Jászládányban az ajtóra szegeznek boszorkány, szívet zsebben tartják kutyák ellen, s aki bagolylábat hord magánál, félénkségét levetkezi. Szegeden a bagolyszív és -nyelv csizmaszárba téve láthatatlansággal ajándékozta meg gazdáját. A kuvik, más néven halálbagoly persze okot ad, hogy féljenek tőle: a telekre, tetőre szállva éjszakai szólásával halált jelez, különösen, ha beteg van a háznál. A dévai hit szerint nem szabad megütni, mert táltos madár.

*

KÍGYÓ

Úton-útfélen, főleg eső után lehet és Szent György napja után érdemes a két „babonaviselt” állattal, a kígyóval és a békával ta-

lálkozni, őket varázscéliből megfogni és felhasználni. A babonák kígyója egészen más, mint a mondaké, meséké, illetve a vallásos történeteké.

Balaton mellékén és Göcsejben mondják: Lőrinc napig el kell bújni, mert később már nem tud. S mert úgyis elpusztulna, inkább öngyilkos lesz: kerékvágásba fekszik, s várja, hogy jöjjön – ez egy súlyos székér szokott lenni –, aminek jönnie kell. Szatmár megyében Szent György előtt csak az a kígyó mozog, amelyik embert mart meg. Az ilyet a föld nem veszi be, télire nem bújhat el.

Fehérgyarmaton, akinek a ráolvasáshoz tudománya van, kígyót tud fogni. Akkor türelmesen elmondja neki nyolcanevű szert, hogy „Ábrahám, Izsák, fogok a dologhoz, terra esztem mera, eszterére, esztem, mera ergoc”, s a csúszó úgy megszelídül, hogy kézbe lehet venni.

Meghal az ember, vagy legalábbis elszárad a lába, ha kígyócsontba lép, a kígyó marta tehén véres tejet ad.

Bakonyi gulyások mesélték, a kígyó megszopja a marhát, s ettől púp támad a jószág oldalán.

Emlékezhetünk rá, a kiválasztott kedvest jó megcsapkodni gyengéden azzal a bottal, amellyel Szent György nap előtt csúszót vertek agyon, vagy egymással marakodó kígyót és békát választottak szét. De lehet még az ilyen bottal rontani (kik egymással jó egyetértésben éltek, közéjük szűrni, soha többé békesség nem jöhet létre közöttük), és rontást háritani is (nehezen vajúdo aszszonyt, lovat megütni vele, s azonnal világra jön a kicsi, a csikó, és könnyen lehet ezzel hajtani a piacra a malacot, ha meg a botot utána az árokba dobják, még a veső is szerencsés lesz).

Igazából azonban maga a kígyó tartja távol a bajt. Egyesek szerint gyógyító ereje van a víznek, amelyben fehér kígyó él. Paposon a doktor kútyában lakott egy fehér csúszó, az orvos azzal a vízzel gyógyított.

Aki Szent György előtt fogott kígyót testéhez érint, nem fájnak majd a tagjai, és a szeme sem, s ha hozzádörzsölik, még a tehén puffadását is lelohasztja. Hidegglélés ellen, porrá törve, pálinkában isszák, vagy a kígyóruhán, a levedlett bőrön keresztül szűrt vízzel gyógykezelik magukat.

Aki Szent György előtt eleven csúszót pillant meg, egész évben egészséges és szerencsés, aki döglöttet, az beteges és szerencsétlen lesz. A kora reggel látott kígyó nem természetes halálra jósol, viszont a beteg közelében való megjelenése felgyógyulásra mutat.

A megölt kígyó bőrét ostornyélre húzzák, s az ezzel hajtott ló táltossá lesz, oly sebesen vágat, mint a szélvész. A kígyó levedlett bőre szerencsét hoz, ezért hordja magánál az ember. Acsádon aki a csúszó húsát megeszi, minden állat nyelvén érteni fog.

A Szent György előtt fogott kígyó ezüstpénzzel lenyiszált feje távol tartja a betegségeket. Különösen kígyómarás ellen hatásos. Már egy XVII. századi előírás szól erről: „Amely kígyó megmar, annak (ha megkaphatod) hamarjában megölvén vágd el a fejét,

s törd össze fokhagymával, és frissiben kösd reá, s hadd álljon a seben két, három nap, ha megdagadt is, elmúlik s meggyógyul.” Akinek kígyófej van a birtokában, annak sohasem fogy el a pénze, visszajár hozzá a krajcár.

A kanászok kígyófejről itatták a disznókat, hogy a farkasokkal szembe merjenek szállni.

*

BÉKA

A béka „fő szerepét” a szerelmi varázslatokban játszotta el, de ezenkívül is számos hiedelem fűződik hozzá.

Bács megyében, ha terhes asszony békát csap agyon, tizennégygyel több lesz a vétke. A dévai csángók tudják, nem jó a varangyot megütni, mert akkor a boszorkányok az ember lelkét elvisszik.

Szegeden, ha valaki békát nyelt, és az esős időben kuruttyol a házában, a gólya gyomrára ágyalt pálinkával kell megitatni. Hogy miért éppen a gólyagyomor jó erre? Mert egyedül ez emészti meg a békát, miként a kígyót is. Akinek kígyó mászott a gyomrába – nyitott szájjal alvóknál fordulhat elő ilyesmi –, azt lábánál fogva felakasztják, és a szája elé egy vödör tejet tesznek. A kígyó ahhoz kimászik, annyira kívánja. Vagy pedig – régi recept szerint – kőrísa haját és levelet adnak borban a szerencsétlenül járt embernek. Mikor a kígyó ettől már megdöglött, a kúrát pálinkában beadott, porrá tört gólyagyomorra kell folytatni. Ha valakinek túlságosan ízlik a pálinka, szárított béka porát keverjék az italába, attól mértékletes lesz.

Miként sokféle állatoknak sokféle részeit, a békát is sokféle gyógyszerül ajánlják. Lengyeltőtiban a dagadt lábra felszeletelt békahúst tesznek, azt naplementekor a temetőbe dobják, hogy a fájdalom azokhoz menjen, akik már meghaltak.

A béka a hideglelés átvevője és elvívője. Akinek keze izzad, szorongasson levelibékát a markában!

A jószágot is gyakran gyógyítják vele. Csomafáján például marhahályog esetén kicsi békát tesznek a tehén szemébe, az ugyanis odahugyozik, majd lekaparja lábával a hályogot.

Sok mindenre rossz hatással van a béka brekegése. Kölesden a mákot még az előtt kell vetni, hogy megszólal, mert különben férges lesz a termés. Ha meg akkor kuruttyol az átkozottja, amikor a kan rajta van az emsén, akkor az nem malacozik. Aki másnak ártani akar, fogja a békát, és amúgy elevenen a kemencébe dobja, amit meg akar rontani. Ha a béka a lángok közt elégett, sose süll meg rendszeren a kenyér, mindig zsgengés lesz.

Bágyogon és Rábaszováton megretten a ház népe, ha a béka tollal a szájában ugrál be a szobába: tüzet, jégverést, halált, gyilkosságot, egyszóval nem mindennapi eseményt jelez a nem mindennapi esemény.

*

DENEVÉR

Kevésbé ijednek meg, mint a „tollas békától”, de azért tartanak a denevértől. Róla az a hit járja, hogy „az ember hajába ragad”. De szintúgy tudvalévő, hogy a bőregér (mivel az egér rokonának vélik, szárnyas egérnek, pupegérnek is nevezik) szerencsét hoz. A „megoldás” egyszerű: az ajtó fölé szegeznek, s így biztos, hogy nem ragad az ember hajába, de villámtól, rablótól, boszorkánytól, bábától megóv.

Szegeden a szárított állat porát kis zacskóban a nyakukba kötik. Ha a zacskó Szent György előtt fogott denevér bőréből készült, pénzt érdemes benne tartani. Ugyanolyan visszatérő krajcár-ra tehetsz így szert, mintha kígyófejet hordanál erszényedben.

A szárnyas egér szerelmepár körüli röpködése jelzi, irigykedik valaki a fiatalokra. Az eladósorban leány viszont esetleg kedvező választ kaphat tőle, hisz ha feldobja a kendőjét, s a bőregér utá-

na repül, az szeretője hűségét jelzi. Bajt jósol a szemközt szálló pupegér, s szerencsétlenséget, halált jelez, ha berepül a házba.

Az állat minden részét felhasználják: a bálba menő szajáni leány a bőregér csontocskáját viszi magával, hogy sokat táncoltassák, Szilváson pedig a denevér szárnya hegyét csempészi a megnyerőni kívánt legény zsebébe. A mulatság a leánynak igen jól sikerülhet, ha denevérdarabokkal biztosította magát. A legény pedig, ha mámorosan térne meg onnan, hajtson fel egy pohár bort, de olyat, amibe szárított bőregérport kevert! Ez az ital elmulasztja a részegséget.

Aki feledékeny, denevérszívet hordozzon magával!

*

VAKONDOK

Baranyában holdfogyatkor boronálnak, másutt a Szent Iván-i nyársat szúrják a vetemény közé, vagy nyárfagallyat dugnak a túsásba.

A vakondtúrás maga is mindenféle babonásra jó: aki éjjel kálapja karimájára földet tesz belőle, boszorkányt fog látni.

Rábagyarmaton az első kihajtáskor vakondtúrásból tesznek földet az istállóküszöbre, nem is sántul meg akkor a marha, Bereg megyében pedig a kas alá, hogy a méhek is olyan szorgalmasak legyenek, mint a vakondok.

Szeme, hája, szíve csupa, de csupa hasznos szer: szembetegséget, szívbajt gyógyít, vérenek megivása pedig óvatossá teszi az embert (ahogy a rókavér ivása fortélyossá s a farkasé bátorrá).

*

NYÚL

Viszont vakondokvér ivása nélkül is igen roppant óvatos a nyúl. Kell is, hogy az legyen, mert szintén előszeretettel használják gyógyításra minden porcikáját. Már a XVII. században kiváló altatószerként ismerték a nyúlepe-port. Aki azután rendszeren elaludt tőle, annak a feje alá nyúl szívét vagy nyúlmáját tettek, hogy álmában minden titkát kibeszélje. Az állat jobb lába pedig zsebben hordva megmentette a katonaságtól tulajdonosát.

Az a férjember sem járt rosszul, akinek nyúlhájból készült gyeritya volt a birtokában, mert annak világa mellett minden nőt a magáévá tehetett.

Ha nyúlhájjal bekent cserfaágot tartanak a küszöb alatt, a rajta átlépő asszony, hogyan, hogyan nem, teherbe esik.

Ha valaki Szatmár megyében Szent György nap előtti keresetlen nyulat elás valami pásztnak a tanyahelyén, hát annak a pásztnak nem lesz többé nyugta.

Nagy szerencsétlenséget jelez a vásárra menő szekér előtt átszaladó nyúl. Ilyenkor megállnak, leszállnak a bakról, s háromszor megkerülik a kocsit.

Rábagyarmaton mondják, találkozás alkalmával meg kell ütni a térdünket, s a nyúl megáll előttünk.

*

FARKAS

Bezzeg a nyúl nem ütögetheti meg a térdét, ha farkassal találkozik. Igaz, a farkas a babonában nem nyúlra, hanem az emberre, jószágra jelent jót, rosszat. Vérenek megivása, májának megevése bátorrá teszi a férfiakat.

Nyitra megyében a farkasszívvvel megetetett tehén hét évig sok tejet, vaját ad. Göcsejben annak, aki a toportyán szemét köntöse aljába rejtve hordozza, senki sem árthat. A nyakban hordott farkasfog eltéríti a golyót, s a ló, ha nyakába kötik, sose fárad el. Mándokon a farkasbőrrel bekent rúd mellől a ló nem indít, s a földbe ásott farkasbél-gúzsón egy állat sem tud általmenni.

Akit a felesége nem szeret, farkas bal lába velejét hordozza magával, majd szeretni fogja!

■

Úgy táncoltok, ahogy én húzom...

A kolozsvári táncház és a Szekuritáté viszonya 1977 és 1989 között

A jelentésben is többszöri utalás történik a résztvevők és általában a táncházak listázására, ami abból a célból készült, hogy részben megfélemlítsék és elriasszák őket a táncház látogatásától, részben, hogy a potenciális együttműködőket beszervezzék.

Épp aznap járt le ennek a tanulmánynak a megbeszélte leadási határideje. A Kolozsvári Zsidó Hitközségtől jöttünk Péterrel, a férjemmel, ahol megújítottuk a Transzit Ház irodájának a bérleti szerződését. Ezt akartuk megünnepelni, és azt is, hogy sikerült lealkudnom 10 eurót a megemelt bérleti díjból. A Káposztásra esett a választásunk. Joviális hely, az ántivilágból maradt itt, nem sokat változott. Nagy népszerűségnek örvend, dugtig tele volt. Egy négyszemélyes asztalnál egy öregúr ült egyedül, odakérezkedtünk. Szívélyesen tessékelt, a férjemet a nevén szólította. Egyedül maradtam vele majd' húsz percen keresztül, amíg Péter ügyintézt a városban. Egy könyvet tapogattott, igen buzgón. Egyből kifürkésztém: a címlapon nagybetűkkel azt írta, hogy „SECURITATE”.¹ Mondom, ez engem nagyon érdekel, megnézhetem? Készségesen mutogatta: tudja, ez egy interjúkötet Iulian Vladal, a szeku főnökével, most adták ki a halála után.² Nem volt hajlandó akárkinek nyilatkozni, de Stoenescuban megbízott. „Én magam is meglátogattam, amikor kijött a börtönből. A közvetlen főnököm volt. ȘTIȚI, EU AM LUCRAT ÎN SISTEM.”³

Két perc alatt megtudtam, hogy miért is érdekli a szekus téma, öt perc alatt, hogy a nyolcvanas években azért került Kolozsvárról Tordára, mert kinevezték a tordai Szekuritáté főnökének, húsz perc alatt azt is, hogy a forradalom után – dehogyan, nem volt az forradalom, csak annak indult, államcsíny volt, árulás – a „SRI”-nél (Serviciul Român de Informații – Román Hírszerző Szolgálat) dolgozott, majd a „SPP”-nél (Serviciul de Protecție și Pază – Kormányőrség). Miután Péter visszajött, töretlenül folytatta, még bizalmasabban, élcelődve. Apró bosszúságokról mesélt, melyek például abból adódtak, hogy az ő idejében már nem lehetett politikai okok miatt letartóztatni az embereket, és ezért különböző cselekhez kellett folyamodni ahhoz, hogy az esetet gazdasági bűncselekménynek állítsák be, meg például azt, hogy a milicisták sem álltak mindig ugrás-

ra készen, hogy elkísérjék egy-egy házkutatásra, az írásos engedélyt behelyettesítendő. „Kulcsember” volt, dicsekedett nevetgélve: minden kulcsot meg tudott szerezni, minden lakásba be tudott hatolni, hogy elhelyezhessék a lehallgatókészülékeket. Csak egy kulcsot nem sikerült elcsennie, miután Tordára került, a „Cheile Turzii”-t!⁴ Amúgy „kisebbségi szakértő” volt. Csak akkor mutatkozott be, amikor elköszönt tőlünk, és meghívott a tordai lakásába. „Rus, Valer Rus...”⁵

Kolozsváron a táncház 1977 februárjában indult,⁶ abban a hónapban, amikor Paul Goma szolidarizáló levelet írt a csehszlovákiai Charta '77 emberi jogok védelméért felszólaló ellenzéki mozgalomhoz, és abban az évben, amikor a Zsíl völgyi bányász sztrájk olyan méreteket öltött, hogy a bányászok követelésére Ceaușescunak személyesen kellett megjelennie a tiltakozók előtt. Iulian Vlad karrierje is éppen ebben az évben kezdett el felfele ívelni: ezredesi rangra emelték, államtitkárrá nevezték ki, és Mihai Pacepával együtt egy nagyon fontos megbízatásban részesült: neki kellett leveleznie a Riposta II. kódnevezésű akciót, ami a károsnak és veszélyesnek ítélt nemzetközi befolyás és kapcsolatrendszer megszüntetését célozta, illetve a külföld kémekkel és informátorokkal való behálózását.⁷ A „viszszavagást” nagyon kemény kézzel végezték, Gomát letartóztatták, testileg bántalmazták, bekábítószerezték, majd száműzték az országból. A bányászmegmozdulások résztvevői közül mintegy 4000-et „diszlokáltak”, a két sztrájkvezért, Ioan Constantin Dobrét és G. Jurcăt pedig megrendezett autóbalesetekben tették el láb alól. A Szekuritáté biztonságérzetét 1978-ban még egy esemény rázta meg alapjaiban, Pacepa, a kémelhárítás főnöke ebben az évben defektált. A Szekuritáté gépezetét, országos és nemzetközi hálózatát radikálisan újra kellett építeni. Ebben a „nemzetbiztonságot” paranoiásan féltő politikai klímában jött létre a táncház.⁸

A kolozsvári táncház már 1977 tavaszán a Szekuritáté I. Igazgatóságának figyelmébe került. Eddigi ismereteink szerint az első jelentés a Bíró Ferenc fedőnevű ügynöké, aki február 28-án arról számol be Gavril Neciu nevű tartótisztjének, hogy „A megfigyelt [azaz Könczei Ádám] aktuális elfog-

altságai iránt érdeklődve a forrás [azaz a Bíró Ferenc fedőnevű ügynök] megtudta, hogy az édesapa irányításával a fiatal KONCZEI, a zeneiskola tizenegyedikes tanulója egy táncház megalapítására készül [román nyelvhasználatban: casă de dans vagy șezătoare, amit fonónak lehetne fordítani], ahol Szék táncait, zenéjét és viseletét fogják felhasználni. A táncház szervezésének a célja, hogy a fiatalok megismerjék és gyakorolják az eltűnőfélben levő szokásokat, másrészt, hogy alkalmat teremtsenek a magyar nemzetiségű fiatalok számára arra, hogy rendszeresen összegyűljenek és együtt szórakozzanak. Fiú és apja szervezési kérdésekben tapasztalatcseré céljából felvették a kapcsolatot a budapesti »széki táncház« [»Casa de dans – Sic«] tagjaival. [...] KONCZEI Adam kiszállt Székre, ahol magnetofonfelvételt készített, hogy autentikus illusztrációként használhassa. Apa és fia minden este otthon gyakorolják ezeket a táncokat, azért hogy annyira elsajátítsák, hogy másokat is taníthassanak. Ezt a táncházat a tavasszal, nyáron szeretnék beindítani, a lehetőségek függvényében. Az animátor a fiatal KONCZEI lesz.”⁹

„Bíró Ferenc” a Román Televízió Magyar Adásának operatőre volt, fiatal kora ellenére már évek óta a Szekuritáté informátora.¹⁰ A Könczei Ádámról, Árpád nevű fiáról és a kolozsvári táncház kezdeti nehézségeiről írott jelentése már a 85-ik sorszámot viseli. „Bíró Ferenc” ekkor még mindössze 23 éves volt, korban is hozzá illett a táncházas nemzedékhez. Tartótisztje, Neciu Gavril sem volt sokkal idősebb nála, ő abban az évben taposta a 31. életévét.¹¹ „Bíró Ferenc” és Neciu Gavril kapcsolatában úgy tűnik, hogy kialakult a Stockholm-szindróma, erre utal legalábbis az, hogy a Könczei Ádám korai és nehezen megmagyarázható halála után készült jelentés helyszínéeként a tartótiszt magánlakása van megnevezve, ami az ismert dokumentumok alapján eléggé ritka eset volt, bár korántsem példátlan.¹² Neciu egyes sajtóértésülések szerint Valeriu Rus-szal is jó barátságban állt, állítólag tizenöt éven keresztül ugyanannál az egység-nél dolgozott, ez lett volna a Szekuritáté Irredentaellenes Egysége (Compartimentul Antiirredentiști al Securității).¹³ A kettejük szoros együttműködésének publikus adata többek között a „Hegel” fedőnevű ügynököt implikáló dokumentumokban való közös szereplésük is.¹⁴

Eredeti megjelenés:

<http://szinhaz.net/2019/02/20/konczei-csilla-ugy-tancoltok-ahogy-en-huzom/>

Kolozsvári Táncháztalálkozó a Dosztojevszkij utcai sportsarnokban 1981. április 5-én. Széki táncrend a kolozsvári táncházások előadásában. A képen balról jobbra Kőnczei Csilla, Ferenczi Balla Jutka, Panek Kati, Churuțiu Csete Anna – Nucus, Debreczeni Rákossy Emőke, mögöttük Ambrus Sándor †, Tötszegi András – Cucus. Fényképezte László Miklós fotóművész.

A Kőnczei Ádám követési dossziéjában található Valer Rus által behajtott táncház-as vonatkozású informátori jelentés 1979. november 15-re keltezett. Az informátor éppen a 29. jelentését tette, amiben leginkább Kőnczei Ádámnak, aki köztudomásúan militáns antinikotinista és antialkoholista volt, a rendszerességre és fegyelmezetségre való felszólítását tartotta fontosnak megemlíteni: „Felhívta a figyelmünket, hogy többet ne dohányozzunk a klubhelyiségekben, ne fogyasszunk alkoholos italokat, és hogy a táncokat tanuljuk szervezettebb körülmények között.”¹⁵ Ez már azután történt, hogy a Szekuritáté I. Igazgatósága mellett a III. Igazgatóság is elkezdte „megmunkálni” a kolozsvári táncházásokat, a szóban forgó dosszié alapján legkésőbbben 1979 júniusától kezdve.

Míg az I. Igazgatóság belföldi hírszerzéssel foglalkozott, a III. kémelhárítással. A kémelhárítás már keményebb húrokat pengetett, országellenes akciók, terrorcselekmények után kutakodott. Az irredentizmus a Szekuritáté szemében egyike volt azoknak a főbűnöknek, amiknek az eredője nemcsak az országon belül sarjadt, hanem amit az ellenségesnek tekintett külföld is szított. A „nacionalista-irredentizmus”, mint az egyik

fontos külföldről leselkedő veszély már a Riposta II. (Visszavágás II.) 1977-es akciótervében is felsorolásra került, mint ami ellen erőteljesen fel kell lépni. Egy az erre a célra újonnan létesített parancsnokságnak többek között különleges figyelmet kellett szentelnie a c) paragrafus alá besorolt „külföldön végrehajtott nacionalista-irredentista cselekedetekre, ezen elképzelések országunkba való behatolásának rejtett módozataira, valamint az ellenük hozott intézkedésekre”.¹⁶

Az I/B Igazgatóság parancsnoka, Oprea Florian alezredes és a III. Igazgatóság különleges tisztje, Ghiuruțan Traian százados által közösen jegyzett „megoldási” javaslat pont erre a paragrafusra apellál: „Ebbe az irányultságba helyeződnek bele elsősorban azok a tevékenységek, amelyek heti rendszerességgel folynak le, pontosabban csütörtökönként a Monostor negyedi táncházban, és minden pénteken a Dobrogeanu Gherea utcai Vasutas klubban, ahol a »magyar néptáncok tanulása«, vagy a »magyar folklór népszerűsítésének« az ürügyén nagyszámú fiatal – minden alkalommal kb. 50-60 személy vesz részt ezekben a tevékenységekben –, olyan nacionalista-irredenta megnyilvánulásokba bocsájtkozik, amelyek be-

szelgetések, illetve ilyen természetű énekek éneklésében testesülnek meg.”¹⁷ A „megoldási” javaslat konkrét hivatkozási alapja egy 1979. június 1-ről 2-ra virradó éjjel lezajlott buli volt, ami Palocsay Zsigmond kertjében zajlott, ahol a táncházások egy népesebb csoportja hangszeres muzsikaszóra mulatozott a tábornút körül. A jelentés szövege és a szóbeli visszaemlékezések részben fedik egymást: a kolozsvári táncház Tranzit Házban szervezett 40 éves ünnepésekor készített fókuszcsoporthoz interjú alkalmával a szemtanúk megerősítették, hogy csendháborítás miatt egyenruhás milicisták szálltak ki és igazoltatták a jelenlevőket, majd a következő időszakban többüket behívták a Szekuritátéra. A jelentésben is többszöri utalás történik a résztvevők és általában a táncházások listázására, ami abból a célból készült, hogy részben megfélemlítsék és elriasszák őket a táncház látogatásától, részben hogy a potenciális együttműködőket beszervezzék. A casus belli a szimbolikus térben kapott formát: a jelentés az „Erdélyország az én hazám” kezdetű népdal éneklését inkriminálja, valamint arról tesz említést, hogy a „Talpra, magyar” is elhangzott. Ez utóbbira a szemtanúk egyáltalán nem tudtak visszaemlékezni. A jelentés szövege igen didakti-

JEGYZETEK

- 1 Stoenescu, Alex Mihai: *Securitatea nu poate fi reabilitată. Dialoguri cu generalul Iulian Vlad* [A Szekuritátét nem lehet rehabilitálni. Beszélgetések Iulian Vlad-dal] (2003–2008). Editura Rao Books, 2018
- 2 Iulian Vlad (1931–2017) 1974–1977 között a Băneasa-i aktív katonai tisztiiskola parancsnoka volt. 1977. május 9-től tíz éven keresztül államtitkárként dolgozott a Belügyminisztériumban, ahol „sajátos hatáskörrel rendelkezett” a kémelhárítási struktúrák irányításában. 1977 őszén kinevezték a „Riposta II” akció parancsnokává, amelynek célja a román állampolgárok nyugatra való kivándorlási szándékainak ellensúlyozása volt. 1984-ben vezéreztési rangra emelték (general-colonel). 1984–1989 között a Román Kommunista Párt Központi Bizottságának tagja, 1985–1989 között a Nagy Nemzetgyűlés képviselője volt. 1987. október 5-én kinevezték az Állambiztonsági Minisztérium (DSS -Departamentul Securității Statului) parancsnokának, államtitkári beosztásban, amit megtartott a Ceaușescu-rendszer bukásáig. 1989. december 31-én letartóztatták, és 9 év börtönbüntetésre ítélték a forradalom idején elkövetett megtorló intézkedéseiért. 1993-ban kiengedték a börtönből. Lásd: Neagoe-Pleșa Elis – Pleșa Liviu: *Securitatea. Structuri – cadre. Obiective și metode*. Vol. II. (1967–1989). CNSAS, Editura Enciclopedică București, 26. 766–767.
- 3 Szó szerint: „Tudja, én a rendszerben dolgoztam.” Értelemszerűen: „Én a rendszer embere voltam.”
- 4 Szójátékon alapuló poén: a cheie románul kulcsot is jelent, de szorost, hasadékot is, így a Tordai Hasadék román megfelelőjét, a Cheile Turzii-t úgy is lehet érteni, hogy Torda kulcsa.
- 5 Valer Rus a *Ziua* értesülése szerint 1973-ban végezte el a Băneasa-i tiszti iskolát. A nyolcvanas években a Kolozs megyei Felügyelőség I/B Igazgatóságánál dolgozott hadnagy, majd századosi rangban. Onnan került át Tordára, ahol a Városi Szekuritáté parancsnokaként működött az 1989-es fordulatig. 1994-ig a Román Hírszerzési Szolgálatnál (SRI-nél) dolgozott, ahonnan állítólag fegyelmi okok és a Román Nemzeti Egység Pártjának (PUNR-nek) nyújtott információ-kiszivárogtatásért bocsájtották el, utána azonban hamarosan az Országos Védelmi és Őrző Szolgálat Észak-Nyugati Zónájának (Serviciul de Protecție și Pază pe Zona de Nord-Vest a țării) főnöke lett. (Lásd Fumurescu Alin – Man Liviu – Nistor Viorel: Șeful SPP Cluj a fost dat afară din SRI în 1995 pentru scurgeri de informații către PUNR. ZIUA continuă dezvăluirile despre capi ai serviciilor secrete din Transilvania. ZIUA 1182 szám, 1998. május 14.) A Bukaresti Táblabírószék VIII. Közigazgatási és Pénzügyi Osztályának 2013.01.15./ 359-es számú polgári határozata értelmében megállapítást nyert, hogy Valer Rus a Szekuritáté mint politikai rendőrség tagja volt.
- 6 „A táncháztól 1977 februárjának egyik csütörtökjén nyílt meg (a pontos időpontot, a »történelmi pillanatot« elfelejtették rögzíteni), ideiglenesen a Bábszínház klubtermében, Kovács Ildikó rendező jóvoltából, aki a későbbiek folyamán is Szabó Lászlóval, a megyei művelődési bizottság irányítójával többször átszorgatta a táncháztalálkozókat.” Kőnczei Ádám: *Tánckapu táncházakért*. In: Kőnczei Csongor szerk.: *A 40 éves táncháztalálkozó sajtókronológiája I. (1977–1990.)* Hagyományok Háza – Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 2017. (22–24.) 21. Eredeti megjelenés: *Művelődés*, 1977/11. 16–17.
- 7 A Riposta II. (Visszavágás II.) kódnevezésű akcióterv. (Raport nr. 0090510 din 17. XI. 1977. Lásd: Neagoe-Pleșa Elis – Pleșa Liviu: *Securitatea. Structuri – cadre. Obiective și metode*. Vol. II. (1967–1989). CNSAS, Editura Enciclopedică București, 449–454.
- 8 Gabriel Catalan și Mircea Stănescu: *Scurtă istorie a securității*. București, februarie-martie 2001, 8 august 2003, februarie-martie 2004. Utolsó aktualizálás: 2013. szeptember 24.
- 9 Kőnczei Ádám „Katona” fedőnevű célszemély követésére 1973. május 17-én elindított 2873. számú megfigyelési dosszié, 210. oldal. A jelentés egésze, valamint teljesebb körű értelmezése Kőnczei Csilla szexblogjának 13. bejegyzésében került közlésre: *A táncháztalálkozó és a szeku. (1.) Mi is az a táncháztalálkozó? Ügynöki definíciók*.
- 10 A „Bíró Ferenc” konspiratív nevű informátor a CNSAS (Colegiul Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității – A Securitate Irattárát Vizsgáló Országos Tanács) P 1168/05/14.09.2008-as határozata értelmében azonos az 1954. április 5-én Kolozsváron született Xantus Gáborral.
- 11 Neciu Gavril 1946. október 14-én született Hidegcsamoson, Kolozs megyében (satul Someșu Rece, județul Cluj). A CNSAS (Colegiul Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității – A Securitate Irattárát Vizsgáló Országos Tanács) 928/29.03.2007-es határozata értelmében megállapítást nyert, hogy a Szekuritáté mint politikai rendőrség tagja volt, valamint 1986-ban és 1987-ben a Kolozs megyei Felügyelőség századosa.
- 12 Bíró Ferenc 235. számú jelentése 1983. június 29-én.
- 13 Lásd Berceanu Călina și Hoandra Octavian: *Colonelul Neciu se ascunde în spital ca să scape de pușcărie*. ZIUA 1435 szám, 1999. március 11.
- 14 M. L. F., S. Z.: Heltait zsarolással kényszerítette együttműködésre a Securitate. *Transindex.ro*, 2011. február 17.
- 15 A 21120 számú informátor 29-es számú jelentése, a Kőnczei Ádám „Katona” fedőnevű célszemély követésére 1973. május 17-én elindított 2873. számú megfigyelési dosszié 79-es oldalán. Az informátor identitása nem ismert, és a fedőnevét sem ismertetem, mivel egyetlen jelentésben való szereplése nem nyújt elégséges kontextust a megfelelő értelmezésre, és nem szeretnék tápot adni az alaptalan spekulációknak, gyanúsításoknak.
- 16 „c) acțiuni naționalist-iredententiste întreprinse din străinătate, căile ascunse de penetrare a unor asemenea concepții în țara noastră, precum și măsurile luate de contracararea lor”. Neagoe-Pleșa Elis – Pleșa Liviu: *Securitatea. Structuri – cadre. Obiective și metode*. Vol. II. (1967–1989). CNSAS, Editura Enciclopedică București, 451.
- 17 „În această direcție, se înscriu, îndeosebi activitățile ce se desfășoară săptămânal, respectiv în fiecare joi la casa de dansuri din cartierul Mănăștur și în fiecare vineri la Clubul CFR din str. Dobrogeanu Ghenea, unde sub pretextul »invățării dansurilor populare maghiare« sau a »popularizării folclorului maghiar« un număr mare de tineri, – sînt prezenți de fiecare dată la aceste activități cca. 50-60 persoane -, se dedau la manifestări de factură naționalist-iredententistă, materializate atît prin discuții cît și prin cîntarea unor cîntece cu un asemenea caracter.” Raport nr. 102/GT/003375. 1979.06.06. In: Kőnczei Ádám „Katona” fedőnevű célszemély követésére 1973. május 17-én elindított 2873. számú megfigyelési dosszié, 31–33. oldal. A jelentés egésze, valamint teljesebb körű értelmezése Kőnczei Csilla szexblogjának 18. bejegyzésében került közlésre: *A »táncháztalálkozó« megoldása. A táncháztalálkozó mint a »Művészet-ügy« („Cazul ARTA”)*
- 18 „Multe din aceste cîntece, sub masca nostalgiei față de »patrie« și folosind metafora, încorporează în textul lor idei naționalist-iredententiste de natură să incite spiritele și să-i antreneze, pe participanți, la manifestări ostile. Menționăm în acest context cîntecul »ERDELY ORSZAG AZ EN HAZAM« (Ardealul este patria mea) în al cărui text se fac referiri directe la ideea revizionistă de stîrbire a integrității teritoriale a României prin ruperea din teritoriul său a Ardealului și alipirea acestuia la Ungaria.” Uo.
- 19 „Különösen a dési és a nagyváradi táncházasok panaszkodtak keserűen arról, hogy a kulturális fórumok nem értik, miről van szó, nem akarnak ilyesmit elfogadni, minden olyan mozgást, ami ebbe az irányba történik, betiltanak, annak alapján, hogy a »táncháztalálkozó« fogalma nem szerepel a fentről kapott utasítások között, és ebben az értelemben nincs mit keresnie a művelődési formák és eszközök tárában.” (Részlet az „ADAM” fedőnevű ügynök 1981.04.09-én keltezett jelentéséből. K. Á. 2873. sz. megfigyelési dossziéja, 98. old.) [A megbeszélésen] »általánosan a következő problémák vetődtek fel: nehezen lehet támogató fórumokat találni, mivel a KISZ szervezetek táncsoportokat akarnak, és nem klubtevékenységeket...» (Részlet az „CONSTANTINESCU” fedőnevű ügynök 1981.04.07-én keltezett jelentéséből. K. Á. 2873. sz. megfigyelési dossziéja, 95. old.)
- 20 Kőnczei Csongor szerk.: *A 40 éves táncháztalálkozó sajtókronológiája I. (1977–1990.)* Hagyományok Háza – Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 2017. 194–195.
- 21 *Táncházasok az asztal körül*. In: Kőnczei Csongor szerk.: *A 40 éves táncháztalálkozó sajtókronológiája I. (1977–1990.)* Hagyományok Háza – Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 2017. 212–223. Eredeti megjelenés: *Művelődés*, 1981/8-9. 16–21.
- 22 Lásd erről Bardocz Sándor *Táncháztalálkozó, illegálisban* című írását is. In: Kőnczei Csongor szerk.: *A 40 éves táncháztalálkozó sajtókronológiája II. (1990–2017.)* Hagyományok Háza – Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 2018. 147–148.

kusan teremt kapcsolatot a népdalszöveg és az irredentizmus között: „Sok ének, szövegében metaforákat használva, olyan nacionalista-irredenta eszméket ölel fel, a »haza« iránt érzett nosztalgia leple alatt, amelyek képesek felkorbácsolni a kedélyeket és amelyek a résztvevőket ellenséges megnyilvánulásokra indíthatják. Ebben a kontextusban megemlíjtük az »ERDELY ORSZAG AZ EN HAZAM«-at, amelyik szövegében egyenes utalások történnek Románia területi egységének a revizionista megnyirbálására Erdély elcsatolásával és annak Magyarországhoz való ragasztásával.”¹⁸

Miközben a Szekuritáté a tánc háznak mint veszélyforrásnak a megszüntetésén dolgozott, a szervezők, pártfogók és még az ügynökhálózat egy része is azon igyekeztek, hogy a magánkezdeményezésre létrejött tánc házat rendszerkonformmá tegyék. Sokan táplálták magukban és egymásban több éven keresztül azt az illúziót, hogy ha a tánc ház tömegméretűvé válik, és bebújik a nagy állami intézményrendszer szárnyai alá, túl fog élni, mivel védelemre jut. Eszerint az elképzelés szerint a tánc ház működésének akadályoztatása tulajdonképpen definíciós problémákból fakadt: azt gondolták, hogy mivel a hatóságok nem értik, hogy mi is az a tánc ház, le kell fordítani az ő nyelvezetükre, pontosabban át kell formálni az ő képükre.¹⁹ 1981. április 5-én, vasárnap került sor a Dosztojevszkij utcai sportcsarnokban a kolozsvári tánc háztalálkozóra, valamint az ebből az alkalomból szervezett megbeszélésre a *Korunk* szerkesztőségében.

A rendezvény valóban tömegméretű volt, szervezőként pedig a nagy hivatalos állami, illetve államilag elismert intézmények, az *Ifjúmunkás* szerkesztősége, a *Román Televízió magyar nyelvű műsora*, a *Kolozsvári Rádió*, a *Korunk* szerkesztősége, a *Művelődés* szerkesztősége, az *Igazság* szerkesztősége, a Diákszövetség *Visszhang* rádiója kerültek előtérbe, személy szerint pedig Könczei Ádám kivül az intézmények képviselői, Tar Károly, Polacsek József, Kovács Nemere, Szócs Géza, Horváth Arany, Török István és Zágony Olga.²⁰

Az eseményről Könczei Ádám követési dossziéjában három jelentés is szerepel, a „Bíró Ferenc”, „Constantinescu” és az „Ádám” fedőnevű informátoroktól, a megbeszélésről pedig a *Művelődés* is közölt egy összeállítást, Horváth Arany szerkesztésében.²¹ Bár a jelentések hangneme gyökeresen különbözik a korunkos kerekasztal-beszélgetés megszerkesztett változatától, a mögöttük húzódó szándék azonossága kiolvasható: a tánc házat meg kell védeni, mivel az autentikus népi kultúra továbbélését lehet tőle remélni, és ezt úgy lehet elér-

ni, ha a hatóságok a hónapok alá veszik. A beszélgetést elnöklő Herédi Gusztáv bevezető szavaiban a magaslatokig dicséri a tánc házat: „a tánc ház olyan eredeti, a mi szívünk-ből fakadt, a mi földünk-ből sarjadt mozgalom, amely talán a legtöbbet tehet mozgáskultúránk népi szellemű fejlesztése, építése, továbbadása, gazdag kilomboztatása érdekében.” A riportban közölt hozzászólások nagy részén átsüt a paternalista szemléletmód. A tánc házaknak „támogatást”, „patronust” kell keresniük, a tánc házakat valakiknek „fel kell karolniuk”, erre a legalkalmasabbak a hivatalos szervek. Makkai János, a Vörös Zászló szerkesztője felszólalásában olvashatjuk például, hogy „a tánc házat intézményesíteni kellene. Erre a megyei lapok nem elegendők. A legalkalmasabb a KISZ (a Kommunista Ifjak Szövetsége).” Lőrincz Lajos, a Maros művészegyüttes koreográfusa is megerősíti, hogy a tánc ház mennyire fontos: „Egy a lényeg: a tánc ház – az kell.” Majd így folytatja: „Hivatalos szerveink nem ismerik Maros megyében sem ezt a fogalmat. Amíg nem ismerik, nem lehet hivatalosan beiktatni a »Megéneklünk, Románia« fesztivál programjába sem. [...] Adjunk nevet és hivatalos formát immár a tánc házaknak.”

Az informátori jelentésekből is kiderül az abbéli igyekezet, hogy megértessék a „hivatalos szervekkel”, mi is az a tánc ház: „Ez a táncmozgalom a Kolozs megyei Székről indult, ahol hagyomány, hogy a fiataloknak van egy külön házuk, amelyik csak táncal eltöltött összejövetelekre szolgál. Néhány magyarországi folklorista ezt a szokást tanulmányozván a Magyar Népköztársaságban is létrehozott tánc házakat, és később a tánc ház egy mozgalommá változott, amelynek a következő a célja: hogy megtanítsák a fiatalokat, hogy kizárólag népzene táncoljanak, vagy az illető régióból valót – a Székelyföldről, a Bánátról, a Mezőségről, a Szilágyságból – vagy más régiókból. Ugyanakkor a tánc autentikusságáról van itt szó, abban az értelemben, hogy helyesen kell énekelni és táncolni.” (Részlet az „ADAM” fedőnevű ügynök 1981.04.09-én keltezett jelentéséből. K. Á. 2873. sz. megfigyelési dossziéja, 98. old.) ... „a Tánc ház-jelenség [olyan, mint] (a falu hórája), amelyik különböző formákban (szakszervezeti ifjúsági klubokhoz, vagy kultúrházakhoz tartozva) Erdély több városában elterjedt”. (Részlet az „CONSTANTINESCU” fedőnevű ügynök 1981.04.07-én keltezett jelentéséből. K. Á. 2873. sz. megfigyelési dossziéja, 95. old.)

A Szekuritáté azonban valószínűleg nem értékelte pozitívan a tánc ház tömegjelenségé váló átalakulásának a lehetőségét és sem-

mi jelét nem adta annak, hogy felhagyott volna annihilációs tervével és a védelmébe akarta volna venni a tánc házasokat. Könczei Ádámnak a „Bíró Ferenc” jelentésében tolmácsoló lelkendezése a kolozsvári tánc háztalálkozó sikere miatt a Szekuritáté berkeiben pont ellenkező hatást érhetett el. „A forrás tudatja, hogy nemrég részt vett a Dosztojevszkij utcai sportcsarnoki táncos összejövetelen, ahol egy nagy számú fiatal és néptánc csoport vett részt, különböző megyékből. [...] Az előadás alatt nem fordultak elő különösebb problémák, azonban egy magánbeszélgetésben nevezett Könczei Ádám a *Korunktól* rámutatott arra, hogy ez a rendezvény minden várakozást felül múlt. Váratlanul nagyszámú fiatal vett részt rajta, amit ő úgy értelmez, hogy egy új ifjúsági fórum jött létre, ahol megnyilvánulhatott az összefogás ereje és a tettekben és gondolkodásban kifejeződött egység.” (Részlet a „Bíró Ferenc” fedőnevű ügynök 1981.04.13-án keltezett jelentéséből. K. Á. 2873. sz. megfigyelési dossziéja, 93. old.)

Kolozsváron a csütörtöki Monostori úti tánc házat 1982 tavaszán állították le, a Vasas klubban működő péntekit pedig 1984-ben. Mindkettőt koholt ürüggyel: a Monostori úti arra való hivatkozással, hogy egy japán operatőr filmezett engedély nélkül, a Vasas klubbelit pedig úgy, hogy a termet hónapokon keresztül, végtelenített ütemben renoválták. 1984-ben édesapám, Könczei Ádám már nem élt. 1983. június 5-én, a tánc ház Kodály együttese színházi előadásának napján hátgerinctörést szenvedett, majd 14-én 55 évesen elhunyt. Az esetnek nem volt szemtanúja, a nekrológok szerint egy bodzafáról esett le. A temetésén két, a CNSAS (Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității – A Securitate Irattárát Vizsgáló Országos Tanács) által dekonspirált ügynök emlékezett meg róla.

1985. február 27-én ezért már én folytattam a Kolozsvári Szocialista Művelődési és Nevelési Bizottsághoz (Comitetul de Cultură și Educație Socialistă al Județului Cluj) egy beadvánnyal, amelyben a tánc ház népi diszkónak, egy civilizált és nevelő hatású szórakozási formának nevezem, és kifejtem abbéli véleményemet, hogy igazságtalanságnak tartom, hogy szervezési nehézségek miatt félbe kellett szakítanunk a működésünket. A beadványra semmilyen választ nem kaptunk, a kolozsvári tánc ház nyilvánosan megszűnt létezni, és 1990-ig illegálisba vonult: házibulik, kirándulások formájában élt tovább, egy kis csoportja egy darabig a monostori Bükk tisztásain táncolt néhanapján.²¹

Könczei Csilla
(Kolozsvár, 2019. február 18. reggel 9 órakor)

Az első lépések

folkMAGazin, 1994

Nehéz kezdtem hozzá, hogy felidézsem a *folkMAGazin* születését. Hiszen ki emlékszik már a harminc évvel ezelőtti történésekre? Nézegettem az 1994-es naptáramat, januárban szinte semmi, februárban csupa „kolomposos” bejegyzés, Futár utcai óvoda, XX. kerületi Vörösmarty utca, Reviczky, Kelet utca, egyik óvoda a másik után, később egy nyíregyházi hétvége, főiskola, sehol egy *folkMAGazin* beírás, vagy egy „újság” szó, semmi.

Arra emlékeztem, hogy valamikor 1994 február elején nyolcan-tizen összegyűltünk egy megbeszélésre a Magyar Művelődési Intézetben, és a találkozás végére megfogant az elképzelés, a *folkMAGazin* gondolat, amiből később megszületett a valóságos, kézzel fogható első szám, az azévi, március 26-27-i Táncháztalálkozóra.

Ennyire egyszerű volt, ennyire könnyű? Most is ezen merengek. Hogyan csináltuk? Hogyan lehetett az első beszélgetéstől kevesebb, mint másfél hónap alatt megvalósítani? Nekem mindez ugyanolyan távoli ködbe vész, mint amikor abba gondolok bele, hogy „még hajdanában”, mikor a Téka együttesnek intéztem a fellépéseket, telefonunk sem volt – vezetékes sem, nemhogy mobil... Hogyan kommunikáltunk, hogyan szerveztünk egy kecskeméti táncháztalálkozást, vagy egy miskolci koncertet, Svájcra és Kínára? Nem is beszélve?

Aztán folytattam a keresgélést az 1994-es történések után, és a sokadik dossziéban rátaláltam az első „újságos” találkozások kézzel írt jegyzőkönyveire. Négy van belőle összesen – február 9-től március 1-ig. Milyen okosan tettük, hogy kivonatosan papírra vetettük beszélgetéseinket!

Íme, az első jegyzőkönyv néhány sora: 1994. február 9. Jelen vannak: Héja Éva – Muharay Szövetség, MMI (Magyar Művelődési Intézet), Beszprémy Katalin – MMI, Nagy Zoltán – Táncháztalálkozó '94 Alapítvány, Nagy Zoltán József – Táncházi Kamara, Berán István – Táncházi Kamara, Páli János – Táncháztalálkozó '94 Alapítvány, Táncháztalálkozó '94 Alapítvány, Iffy Timár Sándor, Tóth Kornélia, Bankó András újságíró, Igyártó Gabriella – NESZ (Népművészeti Egyesületek Szövetsége), Kása Béla fotós. Azóta két társunktól már elbúcsúztunk – Bankó András (1960–1997) és Nagy Zoltán József (1955–2015).

És sorjázta a gondolatok a jegyzőkönyvben: zenészeknek, táncházasoknak, táncosoknak szóló lap kellene... a Táncházi Kamara nyert 110 000 forintot ilyen célra... a Martin György Néptáncszövetség is érdeklődik... minden alapító szervezet javasoljon egy főt a szerkesztőségbe, pénzzel járuljanak hozzá a megjelenéshez... legyen a Táncháztalálkozó... kiadvány kezelője... jó alkalom lenne a megjelenéshez a Táncháztalálkozó... szövetségenként 50 000 forintot kellene beadni... Életfa – mint lehetséges cím... előfizetés, terjesztés, példányszám, lapterv, reklámok, tábori információk, a címlap autentikus fotó legyen, szerkesztőség, fogyasztói ár, grafika, nyomda és még sok-sok minden...

Az első megbeszélésekkel párhuzamosan beindult a munka, jöttek az újabb és újabb gondolatok, ötletek, a jegyzőkönyvek tanúsága alapján még háromszor találkoztunk. Bankó András, az egyetlen profi újságírónk – akit nagyon hamar elragadtott a kérelmelhetetlen betegség – kijelölte az utunkat, a feladatokat, a laptervet, nekem ezt írta levelében: „...én már magamban »kineveztelek« téged főszerkesztőnek, ha nyakadba vetted annak felelősségét, hogy ennyi embert összetrombitálj, akkor a többit is bírnod kell...”.

Az Életfa helyett Berán Pityu javaslatára fontolgattuk a *Folkmagazin* címet, amit Kása Béla megerősített azzal, hogy ő a *Mag* névre gondolt, és mi lenne, ha így, kiemelve jelenne meg a fejlécen, hogy *folkMAGazin*?

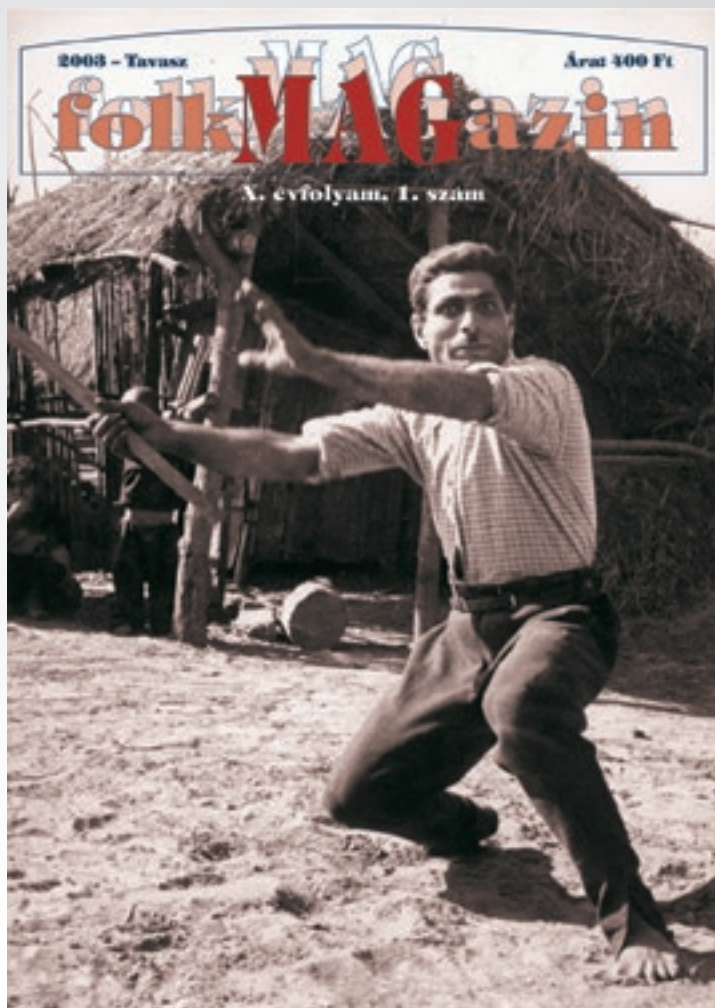
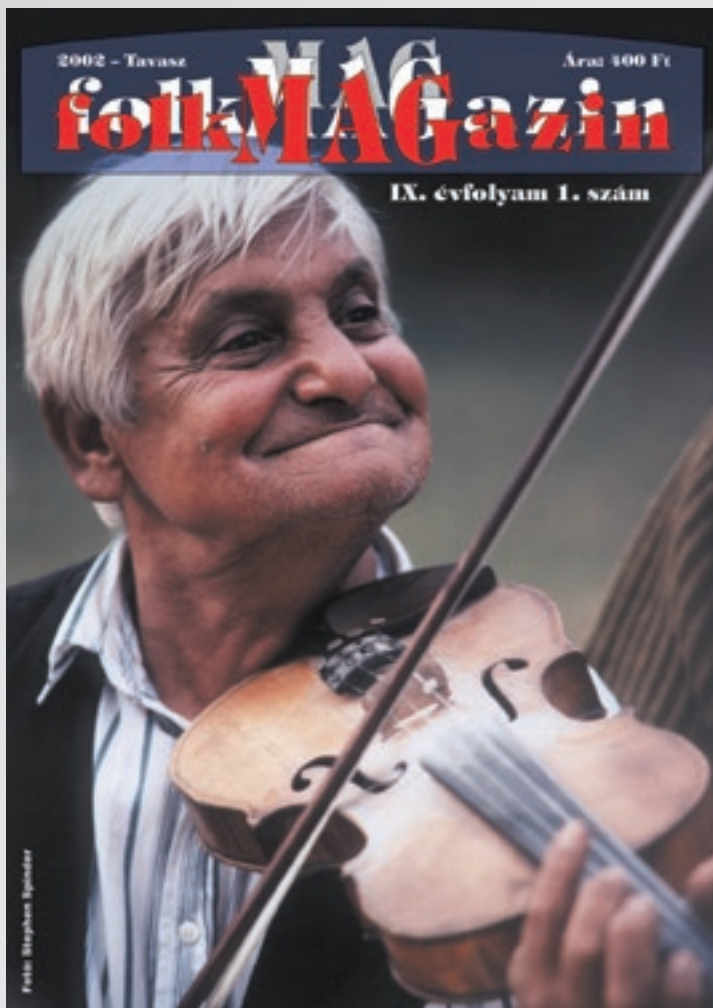
Így is lett, és egyre érkeztek az írások – nem emailben – papíron, írógépen írva. Szabtunk, varrtunk, toldoztunk, foldoztunk, javítottunk, korrektúráztunk, sokszor feleséggel, Tóth Nellivel vittük az ügyet, forgott *A magyar helyesírás szabályai*, az *Idegen szavak szótára*. Majd vagy újragépeztük az írást, vagy az eredetit számítógépbe vittük, – nem tudom ki, és hogyan, hiszen nem volt minden sarkon egy számítógép. Talán sok esetben Bankó Ági, Andris nővére segített, akihez bármilyen nyelvhelyességi problémával is fordulhattunk. Utána floppy lemezen (1.4 MB) vittük Pallagi Palinak (1961–2006) a Gerbera Grafex Stúdióba a Déri Miksa utcába, ahol Vörös Bálinttal együtt kart-karba öltve dolgoztunk.

A számítógéppel kapcsolatban eszembe jutott – megfelelő képet adva a fiatalabbaknak –, hogy 1997 körül, mikor a Táncházi Kamara új számítógépet vett, én megkaptam a „levetett” régít. Ez lett az első gépem, aminek egy kis winchesterprobléma miatt a tárolókapacitása nem volt 1 megabájt, csak közel volt hozzá. Igen, így értve, egy, és mega!

Páli János javaslatára egy viszonylag olcsó, miskolci nyomdában készültek a példányok. Nekem már az is a távoli ködbe vész, hogy én mentem-e el az első lapszámért, vagy Beszprémy Kata hozta kocsival, vagy más – nem tudom.

Az dereng, hogy valamikor a kezdetekkor, egyszer a Wartburggal én pöfögtem el Miskolcra, és hoztam el a Táncháztalálkozóra a *folkMAGazin* példányait. De mondjuk, legyen úgy, hogy én hoztam el az első számot... Lehet, hogy majd valaki rám cáfol, – nem baj! –, de így lesz szép befejezése rövid írásomnak...

Nagy Zoltán

Grafika: Sinkó Veronika

Hol volt, hol nem volt – moldvai csángó népmesék –

Kóka Rozália sorozata az „Aranytojás” című könyvéből (Fekete Sas Kiadó, Budapest, 2019)

1968-ban dr. Domokos Pál Péter közvetítésével kerültem kapcsolatba a Moldvából Baranyába került csángómagyarokkal, akiket 1941-ben a bukovinai székelyekkel együtt Bácskába telepítettek. 1944 októberében ők is részesei lettek a szerbek előli szörnyű menekülésnek. Végül a Dunántúlon, Egyházaskozáron, Mekényesen és Szárászon állapodtak meg. 1946-ig még néhány családnak sikerült áttelepednie és csatlakoznia a korábban idekerültekhez.

Közülük számosan, írástudatlanságuk ellenére is, szellemi nagyságok voltak és leteleményesei a legarchaikusabb, máig élő magyar kultúrának.

Néhányan már Magyarországra kerülésük előtt is a legnagyobb magyar néprajzkutatók látókörébe kerültek. Hazatelepedésük után sorra nyerték el a Népművészet Mestere címet. Számarányukhoz és más népcsoportok adatközlőihöz képest példátlanul sokan kapták meg ezt a rangos kitüntetést.

Domokos Pál Péter 1929-től több alkalommal felkereste őket moldvai falvaikban. 1938-ban, az Eucharisztikus Kongresszus alkalmával megszervezte, hogy néhányan találkozzanak Bartók Bélával és Kodály Zoltánnal. Ekkor Bartók a Magyar Rádióban felvételeket készített velük. Főként népdalaikat rögzítették, de imádságaikat, hiedelemtörténeteiket is felvették, néhány szép meséjük is megörökítésre kerül. 1946-tól Hegedűs Lajos nyelvész

főként nyelvészeti kutatási célból számos beszélgetést folytatott velük. A beszélgetéseket modern technikai eszközökkel rögzítette, a hanganyag máig a nyelvtudományt szolgálja. A felvételeket a Moldvai csángó népmesék és beszélgetések. „Néprajzi szövegek moldvai telepeseiktől” (Budapest, 1952). című könyvében írásban is közreadta. Később dr. Erdélyi Zsuzsanna és néprajzos társai végeztek kutatásokat körükben.

Én 1969-ben, az egyik legkimagaslóbb tehetségű asszonnyal, Simon Ferenc Józsefnével és testvérével, Jakab Istvánéval utaztam Moldvába először. Mindketten nagy énekesek voltak, sok-sok népdalt, imát, mesét, hiedelemtörténetet gyűjtöttem tőlük. Lészpeden az ő rokonaik szállásoltak el és az ő körükben kezdtem meg „illegálisan”, az MTA Néprajzi Kutató Csoportja megbízásából a Magyar Néprajzi Atlaszhoz az adatgyűjtést. A munkát Magyarfaluban és Szabófalván folytattam.

Miután az Atlással kapcsolatos kutatások lezárultak, harminchét évig visszajártam nyaranta Moldvába. Főként a lézpedi halottlátó látomásainak összegyűjtése volt a célom, de minden alkalommal találkoztam Kallós Zoltán kedves nótafájával, mesemondójával, Demeter Antalné Jánó Annával is, aki röviddel halála előtt, 2003-ban kapta meg a Népművészet Mestere címet. A nagy moldvai csán-

gó népművészekkel való találkozásaim alkalmával meséket nem gyűjtöttem, csak „minden cél nélkül” vettem fel olykor egyet-egyét.

Végre 1995 nyarán népmese gyűjtés szándékával utazhattam Pusztinába. Ott Barta Mihályné Bullák Katalintól és László Istvánné Laczkó Katalintól gyűjtöttem népmeséket. Az anyag legjavát mások gyűjtéseivel kiegészítve átdolgoztam, és 2004-ben megjelent az „Aranyhajú ikergyermek” című, húsz mesét tartalmazó mesekönyvem.

Évek óta zsűritagként veszek részt Magyarfaluban a magyar nyelven tanuló csángó gyermekek mesemondóversenyén. A versenyekre sok gyermek választ mesét az „Aranyhajú ikergyermek” című kötetemből. Mint megtudtam, napjainkban negyvenöt helyszínen, több mint kétezer moldvai csángó gyermek tanul magyarul, iskolán kívüli foglalkozáson. Áldozatos lelkű, elhivatott magyar tanítók segítségével sajátítják el az anyanyelvükön való írás-olvasás tudományát. Nekik szántam elsősorban a 2019-ben megjelent „Aranytojás” című kötetemet, de természetesen minden magyar gyermek és felnőtt örömeire is. Azt kívánom, hogy minden ember meríthessen a „csodakútból”! Amint könyvem, úgy sorozatom darabjait is Sinkó Veronika grafikusművész rajzai ékesítik és gazdagítják.

A BOLONDOS EMBER

Egyszer volt, hol nem volt, élt egyszer egy házaspár. Az embert Petinek hívták, az asszonyt meg Borinak. Volt egy fiacskájuk is, Petike. Szépen éldegéltek, csendben, békességben.

Lakott a szomszédjukban egy vénasszony, aki nagyon irigykedett rájuk. Haragudott a menyecskére, mert szerette volna, ha Peti az ő leányát kéri feleségül, s nem Borit. Mindig leste, hogy mivel foglalkoznak, a szemét örökké rajtuk tartotta. Egy este találkozott Petivel a mezőn, s azt mondja neki nagy nyájasan:

– Kedves fiam, Peti! Így, s úgy! Te egész nap a mezőn dolgozol. A feleséged nem tesz egyebet otthon, csak egész nap a falut járja, pletykálgodik. Sokkal jobban jártál volna, ha az én lányomat vetted volna feleségül!

Borinak az volt a szokása, hogy az urát minden este már a kapuban várta. Most is ott állott a kapuban, leste, hogy jön-e már.

Hazaér Peti, nem köszön, nem szól, rá se néz a feleségére. Bementek a házba, az asszony kitétte neki az ételt. Peti nem eszik.

– Mi bajod van, Peti? Tán csak nem vagy beteg?

Peti nem szól semmit.

– Hozzak-e egy kicsi bort?

– Nem kell! Semmi nem kell. Hallottam, hogy milyen jó feleségem vagy nekem. Míg én a mezőn izzadok, addig te a híreket hordozod a faluban, nem dolgozol semmit! Te szegyetelen! Majd rendet teszek én, te istentelen.

Bori mindjárt gondolta, hogy honnan fúj a szél. Csak is a szomszédasszony tehetett bolhát Peti fülébe. Azt mondta az urának:

– Tudod-e, mit gondoltam, ember? Holnap én megyek ki a hátrába, s te pihenj meg itthon!

Az emberecske megörvendett, örömeiben mindjárt neki is fordult a kásának, s úgy belakott, hogy még a hasa is félreállt, azután lefeküdtek.

Hajnaltól, amikor a madarak csirkolni kezdtek, Bori felkelt, feltarisznyálódott, és azt mondta Petinek:

– Peti, lelkem! Én most indulok a mezőre. Te is kelj fel! Etesd meg a tehenet, kaszálj neki friss fűvet s fejd meg! Adj enni Petiké-

nek, s erőt ügyelj, nehogy valami baja essék. A kotlót vedd le a fészkről, szórj neki szemet, jártasd meg, aztán hajtsd vissza a fészkre! Nehogy a tojások kihűljenek! A tejfelt verd ki vajnak, etesd meg a disznókat, aztán főzz ebédet nekem, s hozd ki a mezőre. Aztán úgy igyekezz, hogy amikor harangozzák a delet, nekem ott légy az étellel! – ezután Bori elment.

Gondolta magában Peti:

– Ej, korán van még, nem kelek fel, egy kicsit még visszabújok a dunyha alá, s alszom egyecskét.

Na, úgy elaludt, hogy a nap már magasan járt, amikor felébredt. Bőgött a fiaskája, bőgött a tehén, éhes volt minden. Petinek megállt az esze. Mihez kapjon legelőször? Kifutott a házból, hát látja, hogy a disznók kirontottak az ólból, s a veteményeskertet mind feltárták. Hamar a kamrából kihozott egy zsák búzát, amit vetőmagnak szántak, s eléjük öntötte. Ment hamar, hogy megfesse a tehenet. Amikor fejt, hallotta, hogy Petike sikoltozik. Gyorsan letette a sajtárt, hogy megnézze, mi van a gyermekkel. Addig a tehén felrúgta a sajtárt, a tej mind kiömlött. Peti mérgeiben úgy fejbevágta a tehenet, hogy az abban a helyben összeesett. Na, még csak ez kellett! Most mit csináljon? Lefutott a pincébe ecetért, hogy a tehenet felmosdassa. Kihúzta az eceteshordó csapját, s egy fazékba kezdte eresztetni az ecetet. Akkor megint hallja, hogy Petike sikoltozik. Kezében az eceteshordó csapjával megfutamodott, hogy megnézze, miért sír Petike. Ez idő alatt az ecet mind kifolyt a hordóból.

Valahogy csak felmosdatta Peti a tehenet, Petike is elhallgatott, akkor, gondolta az emberecske, hogy megkeresi a kotlót. A tyúk nem volt a tojásokon.

Hát most mi legyen? Egy kicsit töprenkedett, aztán kapta magát, letolta a lábravalóját, s ráült a tojásokra, nehogy kihűljenek. Várta, várta, hogy visszajöjjön a kotló, de az bizony nem jött. Egyszer aztán megunt Peti a fészken ülést, felkelt. Nézi, hogy mi van a tojásokkal, hát a fészkekben egy tojás sincs, mind felragadtak Petinek a hátuljára. Lerázta magáról a tojásokat, s indult a dolga után, hogy haladjon.

– Kiverem ügyesen a tejfelt, hamar megfőzöm az ebédet – gondolta, de látta, hogy erősen megkésett a dolgokkal. Felkötötte a tejeledészat a nyakába, hogy amíg jár-ke, menjen össze a tejfel, legyen készen a vaj! Ezután nekifogott főzni. Látja ám, hogy kifogyott a víz, hamar sietett a kútra, hogy vizet merjen. Amikor behajolt a kútba, hogy kitöltse a vizet, a tejfel mind a nyakába ömlött.

TÁJSZAVAK, KIFEJEZÉSEK

neki fordul a kásának = nekiesik az ételnek
sajtár = fejőedény
lábravaló = alsónadrág
lajtorja = létra
leszövik = leugrik
leszentül az áldott nap = lemegy a nap
pityóka = krumpli
pityókás kondér = krumplifőző edény
életben = házban

Mérgelődött Peti, szinte megütötte a guta.

Egyszer csak eszébe jutott, hogy a tehénnek nem adott még friss füvet. Kaszálni már nem volt ideje, de nőtt a házuk tetején egy csomó szép zöld fű. Gondolta Peti, hogy valahogy felsegíti oda a tehenet, hogy legelje le azt a füvet.

Előhozta a nagy lajtorját, a tehén nyakába kötött egy kötelet, s nagy keservesen felhúzta a tetőre a szegény jószágot.

– Na, amíg a tehén legel, én ezt-azt eligazítok odalenn, s azzal is előbbre leszek! – gondolta az ember. Hogy a tehén le ne szökhesen a háztetőről, beeresztette a kötelet a kéményen, lemászott a tetőről, a kötél végét a derekára kötötte. Egyszer csak, a tehén leszökött a ház tetejéről, s a kötél felkapta Petit a földről, s beszorult a kéménybe. Úgy beszorult, hogy mozdulni se bírt.

Odakinn a mezőn várta Bori az urát, várta, hogy hozzon neki délebbédet, Peti nem jött. Már kezdett leszentülni az áldott nap, de Peti akkor sem érkezett. Bori megunt a sok várakozást, s hazament.

Mikor beért a kapun, fut elejébe Petike sírva, mocskosan, éhesen. Az udvar közepén a tehén kinyúlva, Peti sehol. Hamar Bori egy késsel elvágta a tehén nyakán a kötelet, ebben a minutumban az ura a kéményből leesett. A kémény alatt egy nagy kondérban főtt a pityóka, abba belésett. Bori belépett a házba, hát Peti ott cuppog a pityókás kondérban.

– Peti, lelkem? Mit csinálsz te abban a kondérban?

– Hagyd el Bori, ne is kérdezd! Ne kérdezz semmit! Nekem elegendő van mindenből. Mától újra helyreáll a régi rend. Én járok a határba, s te maradj itthon az életben.

Még máig is boldogan élek, ha meg nem haltak. ■

Szilvay Gergely: Józan részegség

Interjúkötet táncműzsgalmárokkal

A táncműzsgalom 2022-ben ünnepelte ötvenedik születésnapját. Zenésze és táncosa talán van elég, de krónikása alig. Szilvay Gergely, aki gyermekkorától néptáncos, 2014-ben kezdett el szisztematikusan interjúkat készíteni a táncműzsgalom muzsikusaival, táncosaival és más szereplőivel – koreográfusokkal, viseletkészítőikkel, népmesemondókkal. Ezeket az interjúkat gyűjti egybe ez a kötet, ami a műzsgalom előző, ötödik évtizede lenyomatának is tekinthető. Nem „rajongói” interjúkról van szó, a kötet elsősorban nem pályáíveket mutat be; a szerző a megkérdezettek gondolataira kíváncsi, habár persze az izgalmas történetek sem maradtak ki a beszélgetésekből. Az előző évtizedekben alig született néhány hasonló kötet, ami így a szakma számára forrásértékű lehet, bár elsődlegesen az érdeklődő olvasók számára készült. (L'Harmattan Könyvkiadó, Budapest, 2023)

Szilvay Gergely (Pásztó, 1983) újságíró, a Mandiner főmunkatársa. A Pázmány Péter Katolikus Egyetemen végzett történelem–kommunikáció szakon, s ugyanott szerezte meg doktorátusát politikaelméletből. Kiskora óta néptáncos. 2016–2017-ben a Körsi Csoma Sándor Program ösztöndíjasaként tanított néptáncot a New York-i Magyar Házban. 2019-ben elvégezte a Hagyományok Háza Magyar népmese – hagyományos mesemondás tanfolyamát. Ez az ötödik kötete.

KIBÖJTÖLÉSI TÖRTÉNETEK

– KÓKA ROZÁLIA ROVATA –

Gyűjtőszerencse

Régen történt, éppen harmincöt éve. Egy forró júliusi hétvégén visszalátogattam Felsőnánára, felnevelő kicsi falumba, ahonnan immár hét esztendeje a szüleimmel Érdre költöztem. Húgomék, akiknél megszálltam, valahová elutaztak, így hát rám maradt a házpásztorság. Nagy terveket szőttem a rendelkezésemre álló egy-két szabad napra. Valakitől hírt kaptam, hogy a falunkban az idősek körében még él a „kiböjtölés” szokása, terveim szerint ennek próbáltam a végére járni. Vasárnap kora délután megindultam a „központ” felé. Az utcán egy lélek se járt, pedig máskor mindig elevenen zsbongott a kocsmá, a művelődési ház, a templom körül is jöttek-mentek az emberek. Lehangoltan ballagtam a kihalt utcán.

Bántott a nagy némaság, szerettem volna emberekkel találkozni, szót váltani. Nem jött senki. Régi házunk előtt lábujjhegyre állva belestem a kerítés résein. Az udvaron lankadt virágok, kis faládjában gubancos, fekete kutya hevert. Váratlanul, tőlem elég távol, imbolygó alakot pillantottam meg. Megörültem, mentem vele szembe, és próbáltam kivenni, hogy ki is az, aki felém dökög. Fogyott a távolság. Feketeszoknyás, fehéringes, kopott fejkendős öregasz-

szony közeledett. Bicegve, meg-megroggyanó térdekkel lépkedett fekete tornacipőjében. Egészen közel ért hozzám, nem ismert meg, lilás fehér ajkai közül érthetetlen szavakat mormolt. Valamikor szép kék szeme szürkén, homályosan meredt előre.

– Jó napot, Zsuzsa néni! – köszöntem rá jó hangosan.

Megállt, rám tekintett, majd tétova mosoly terült szét ezerráncú arcán:

– Nem a Kóka Pista leánya vagy-e?

– De, igen! – mondtam örvendezve, hogy megismert. Megdöbbsentem, hogy mennyire megöregedett.

– Hogy élhetsz, édesanyámé? Férjhez mentél-e? Sovány vagy, édes lejánkám! Apádék mit csinálnak? Anyádnak van-e egészsége?

Válaszaimmal mit sem törődve mondta a magáét. Miután kérdéseinek végére ért, akkor juthattam szóhoz én is.

– Hát, Zsuzsa néni hogy élhet? – ragadtam meg én is a szót.

Az öregasszony sárgásszürke arca megrándult, szava elakadt.

– Ó, hadd el, édes gyermekem! Meg kéne haljak, de nem vesz el az Úristen. Kell éljek! De most megyek, s beszéllek a leányaimmal, böjtöt fogadok a menyemre, kiböjtölöm, mert megvert engemet.

Csontos, inas, agyondolgozott kezét fel-

emelte s fenyegetően arra felé rázta, amerre a menyé lakott. Melléből nehéz, szagattott zokogás tört fel. Félmondatokban, zaklatottan beszélt.

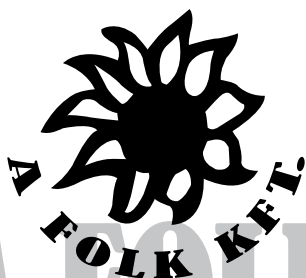
– Verje meg az Úristen, amiért engem megvert! Száradjon el a keze, amelyikkel rám ütött!

Vigasztaló szavakat próbáltam mondani, de nem sok eredménnyel, aztán lassan mégis lecsillapult. Közben odaértünk a húgomék házához. Hívtam Zsuzsa néni is, hogy jöjjön be egy kicsit a házba. Szívesen bejött. Letelepedtünk az asztal mellé. Az asztalon a magnetofonom felvételre készen állt. Megkértem Zsuzsa néni, hogy mondja el, hogyan kell kiböjtölni valakit. El akartam neki magyarázni, hogy miért vagyok erre kíváncsi. Nem is figyelt rám.

– Mi az, tán az uradat akarod kiböjtölni? Úgy kell böjtölni, hogy hetfőn elkezdni, semmit ne enni, égjen két gyertya, legyen ott a feszület, ne lásson senki, semmit ne egyél, vizet se igyál, akkor csak ott esztig imádkozzál, ez a böjt. Jövő héten kedden, a másikon szeredán, a másikon csütörtökön, a másikon pénteken, szombaton vasárnapig. Én holnap akarok fogadni, amétt engem megverték! – kiáltotta. Szeme szinte eszelőssé vált, majd ismét csendesebben oktatgatott.

– Hogyha böjtölsz és kitartod, ha úgy akarod, hogy meghaljon, az is meglesz. Ha úgy akarod, hogy kálík maradjon, az is meglesz. Amire kívánságod van, minden meglesz, de addig csak kell ülni, imádkozni, semmit nem szabad enni még a majorságnak se! Én is böjtöltem volna a menyecskére, mert megvert engem, de ott van huszonkét kacsám. Ott vannak azok a nagy csirkék, azoknak enni kell, húznak ki egész nap. Ezért mostanában elhagytam, de most, amiért megverték, most rászánom. Megbeszélem a lányaimmal, s ha a lányok azt mondják, anyánk fogadjon böjtöt, akkor én hónap böjtöt fogadok. Én akkor böjtölök, hogy az Isten a kezüket kucorítsa meg. Mondtam is Réginának, „a kezed kucorodjon meg, amiért engem megvertél!”. Azt mondta a menyem: „amíg a kezem megkucorodik, addig én még adok kendnek!”. No, látod-e?! Így van.

1968 és 1970 között Tolna, Baranya, Bács-Kiskun székelyek lakta falvaiban százötven kiböjtölési történetet gyűjtöttem. ■

**Hangszerek, Tokok,
Kellékek, Javítás**

**Népzenei CD-k teljes választéka
ÓVODÁKNAK, ISKOLÁKNAK
KEDVEZMÉNY**

Cím: Budapest VII., Dohány u. 84.
Bejárat az Almássy utca felől

telefon/fax: 351-3341,
Mobil: 06/30 954-9903, 06/30 399-5042

E-mail és Web Site:
pro@t-email.hu, http://www.afolk.hu

Nyitva tartás:
hétfőtől csütörtökig: 10:00-17:30,
pénteken: 10:00-17:00

folkMAGazin

LELŐHELYEK

FOLKMAGAZIN SZERKESZTŐSÉG
1011 Budapest, Szilágyi Dezső tér 6.
Tel.: (1)-214-3521; www.folkmagazin.hu

NÉPTÁNCOSOK KELLÉKBOLTJA
1137 Budapest, Katona József u. 21.
Tel.: (1)-239-1199

ÍRÓK BOLTJA
1061 Budapest, Andrassy út 45.
Tel.: (1)-322-1645

A FOLK
1074 Budapest, Dohány u. 84.
Tel.: (1)-351-3341

MAGYAR ZENE HÁZA – SHOP
1146 Budapest, Olof Palme sétány 3.
Tel.: (30)-461-5115

NEMZETI TÁNCSZÍNHÁZ

2023. március 5., 12., 19., 26. 10:00

Kőketánc – gyermektáncház és kézműves foglalkozás – Sándor Ildikó
Nemzeti Táncszínház – Előter

2023. március 3., 10., 17., 24., 31. 10:00; 10:45

Ringató foglalkozás – Vedd ölbe, ringasd, énekelj!
Gáll Viktória Emese
Nemzeti Táncszínház – Kamaraterem

NEMZETI TÁNCSZÍNHÁZ NAGYTEREM

2023. március 1. 19:00

Élő Tánc-Archívum: Kalotaszeg – Magyar Nemzeti Táncegyüttes

2023. március 2. 19:00

Anna Karenina – Győri Balett

2023. március 3. 19:00

Un Ballo – Székesfehérvári Balett Színház

2023. március 4. 19:00

Viszlát a levegőben! – Budapest Táncszínház

2023. március 5. 19:00

A Szél kapuja – Artus – Goda Gábor Társulata

2023. március 8. 19:00

Élő Tánc-Archívum: Szatmár – Magyar Nemzeti Táncegyüttes

2023. március 9. 10:30; 15:00

Magyar népmesék – Bozsik Yvette Társulat

2023. március 10. 19:00

Szerellem a kolera idején – Inversedance – Fodor Zoltán Társulat

2023. március 11. 11:00

A Láda titka – Fitos Dezső Társulat

2023. március 12. 15:00; 19:00

RAMAZURI – Duda Éva Társulat

2023. március 16. 19:00

Bolero / Requiem – Kulcsár Noémi Tellabor

2023. március 17. 19:00

Tóték – Bekecs Néptáncszínház

2023. március 18. 19:00

Szerellem – GG Tánc Eger

2023. március 19. 19:00

ESSZENCIA

Feledi János – Feledi Project – Oláh Dezső Vibratone Quartet

2023. március 22. 10:30; 15:00 – március 25. 11:00

Vuk – Inversedance – Fodor Zoltán Társulat

2023. március 24. 19:00

RÉGI TÁNC, ÚJ NEMZEDÉK – Magyar Nemzeti Táncegyüttes

2023. március 26. 19:00

Tűz – Szegedi Kortárs Balett

2023. március 30. 19:00

Rising Sun – Gangaray Dance Company

www.nemzetitancszinhas.hu

Nemzeti Táncszínház

Buza felé nézek én

– Egy mezősi falu énekesei a Tóvidékről –
Magyar Zene Háza, 2023. március 10.

Fotó: Dely Kornél / HH

A „Tájak és zenék” tradicionális zenei sorozatunkban ezúttal a mezősi Tóvidék Buza nevű településére kalauzoljuk el közönségünket. Az idevalósi parasztasszonyok elsöprő erejű énekét elsőkézből, adatközlőktől hallhatjuk, a falu zenéjét azt jól ismerő zenészek idézik meg, Széki Soós János író pedig a koncerthez írt narrációjával kalauzol el bennünket a Tóvidék dombjai közé.

A koncert előtt 17:30-tól „Gyűjtés és népdaltanulás a mezősi Buza énekeseivel és Enyedi Ágnessel” címmel beszélgetésen vehetnek részt az érdeklődők.

Szamosújvártól nagyjából egyórányi zötykölődős autót vezet Buza falujába az Erdélyi Mezőség szívébe. E nagytáj sok települése bír olyan egyedülálló népzenei- és néptánckincessel, ami méltán tette híressé ezeket a falvakat, gondoljunk csak a teljesség igénye nélkül Székere, a táncházmozgalom origójára, Magyarorszávat szívfacsaró dallamaira, a visai, magyarpalatkai, vagy ördögösfüzesi népzene lehangoló dinamikájára. A tóvidéki Buza zenéje különleges helyet foglal el ebben a sorban, főképp az idevalósi parasztasszonyok elsöprő erejű éneke miatt, mely elsősorban az Eszterlánc zenekar lemezeinek szárnyán indult világhódító útjára. A Magyar Zene Házában az énekes adatközlők mellett a falu népzenejét jól ismerő Salamon Ferenc és Kovács Márton primások, Fekete Antal „Puma” kontrás és Bankó Sándor bőgős játéka idézi meg a hajdanvolt buzai zenekarok játékát. Széki Soós János író szintúgy a Mezőség szülőtte. A koncerthez írt narrációja a műsor gondolati tengelye, amely elkalauzol bennünket Buzába, a Tóvidék dombjai közé.

„Amikor én legény voltam, beállítottuk a muzsikásokat egy évre! Minden vasárnap, amikor kijöttünk a templomból, volt nekünk egy táncházunk, oda gyülekeztünk össze, a fiatalok... Ott táncoltunk egész vasárnap. Amikor délután vecsernyére harangoztak, akkor a tánc megállott. Amikor kijöttek a templomból, táncoltunk tovább, egészen estig. Este mindenki hazament, a fiúk is, a lányok is, vacsoráltak, azután úgy nyolc-kilenc órakor megint összegyűltünk a táncházba. Táncoltunk, ameddig lehetett...” – Simon József buzai kántor visszaemlékezése a XX. század elejének táncmulatságaira.

Kifejezni a kifejezhetetlent

Klárisok a Mesemúzeumban – az NKA Halmos Béla Program támogatásával

A Klárisok zenekar különleges népzenei formáció, mely a népmesét, népzénet, néptáncot vegyíti meseterápiával, gyermekpszichodrámmal, és mindezt egy pontosan strukturált mesetörténetben osztja meg óvodásokkal, kisiskolásokkal, szüleikkel, nagyszülőkkel, óvodás- és iskoláscsoportokkal. Korzenszky Klára a Klárisok alapítója és énekesnője a népzene különböző útjain, a tánc és az éneklésen keresztül, valamint pszichológusi tanulmányait és tudását felhasználva alakította ki zenésztársaival azt az igazán egyedi népzenei és népmesei világot, mely nemcsak közös élményt nyújt a hallgatóknak, hanem gyógyítani is tudja a lelket. Február végén és március elején hat alkalommal várják az érdeklődőket a Mesemúzeumban.

– *Pályafutását áttekintve úgy tűnik, hogy tudatosan épített fel egy sajátos zenei oktató-gyógyító tevékenységet. Tudatosan épített, vagy egyszer csak menet közben összeálltak a dolgok?*

Fotó: Göndör Dániel

– Ez egy hosszú folyamat volt, volt benne tudatosság is, és az élet is így hozta. A népzében nőttem fel, hosszú-hosszú éve-

ken keresztül néptáncoltam, aztán népzenei, világzenei zenekarokban énekeltem, a Tűz Lángja, a Ghymes és a Makám együttesekben. Közben már a gimnázium alatt eldöntöttem, hogy pszichológiát fogok tanulni. Még a Makámban énekeltem, amikor Liber Endre, a FolkEurópa Kiadótól megkeresett 2012-ben, mondván, ha már gyermekpszichológus és énekes is vagyok, akkor csináljak egy gyereklemez. Tulajdonképpen innen indul a Klárisok, és a zene és a pszichológia ötvözése. Akkor kértem meg Porteleki Áront, akivel a Tűz Lángja együttesben és Eredics Dávidot, akivel a Makámban játszottam együtt a közös munkára, és csatlakozott hozzánk Buzás Attila, így négyen alkotjuk a Klárisok zenekart.

– *Gyermekpszichológusi tevékenységében is hasznosítani tudja a meseterápiát?*

– A Bethesda Gyermekkórházban dolgozom klinikai szakpszichológusként, sokféle módszert tanultam, meseterápiát, gyermekpszichodrámat, zeneterápiát. Szomatikus betegséggel élő gyerekekkel, súlyosan megsérült, égéssérült gyerekekkel, intenzív osztályon lévő gyerekekkel és a szüleikkel dolgozom. A mesét, a zenét az ágy melletti terápiákban, akkut helyzetben is használom, használjuk a csoportunkkal itt a kórházban, illetve a hosszú terápiákban is az egyéni, a csoportos és a családterápiákban is nagyon hasznos lehet. Ezek nagyon jó eszközök a kapcsolatteremtésre is, vagy a nehéz helyzetekben a kifejezhetetlen kifejezésére. [...]

*Mesekoncertek óvodás és iskolás csoportoknak:
03-06. 9h és 10h; 03-10. 9h; 03-20. 10.
További részletek: mesemuzeum@pim.hu*

(Forrás: nka.hu)

Búcsú két gyimesi muzsikustól

Berecz András és a Tímár testvérek
(Bécs, 1999. – fotó: Henics Tamás)

Február elején, mindössze néhány napos eltéréssel hunyt el két nagyszerű, Népművészet Mestere díjjal kitüntetett muzsik, **Tímár Viktor (1936–2023)** furulyás, hegedűs, gardonos és testvére, **Tímár János (1940–2023)** furulyás, gardonos. A gyimesi csángó muzsikusztestvérpár szüleitől – id. Tímár János „Kicsike” és Csorba Anna – már Kallós Zoltán és Demény Piroska is gyűjtött az 1960–70-es években. Tímár Viktor és János kisgyermekkorától a hagyományos faluközösség zenében gazdag világában nevelkedett. Az 1960-as évektől ötfős, modernebb hangszerekkel felszerelt zenekarral muzsikáltak a gyimesi lakodalokban, majd a '80-as, '90-es évektől a táncmuzsikus-generációk érdeklődésének köszönhetően, újból hagyományos hangszereken, hegedűn, furulyán, gardonon játszottak leginkább. Rendszeres vendégei, fellépői voltak a különböző népzenei, néptánc-táboroknak és fesztiváloknak. Emléküket megőrizzük!

„Ételörökség” – közösség, identitás, önreprezentáció –

Néhány gondolat az „Ízörzök” tv-sorozat kapcsán

Bizonyára sokan ismerik a Duna Televízió „Ízörzök” című dokumentumfilm-sorozatát, amely minden epizódjában egy-egy település helyi ételeit és nevezetességeit mutatja be. Az eddig elkészült, az egész országot lefedő majd háromszáz epizód színes palettáját nyújtja a magyar vidék ételörökség-kezelésének, emellett az örökségesítés révén sikeresen megvalósított pozitív önreprezentációs gyakorlatok gazdag tárházának is tekinthető.

A táplálkozástudományban és a gazdaságtudományokban az „élelmezési rendszer” (*food-system*) fogalommal jelölik azt a komplex folyamatot, amely magában foglalja az élelem beszerzését, előállítását, elkészítést, tárolását és elfogyasztását. Az élelmiszer-, illetve ételörökség (*food heritage*) az élelmezési rendszeren belül a helyi hagyományban gyökerező táplálkozástudományt jelenti, amely egyúttal a komplex szellemi kulturális örökség fontos része is. Az élelmiszer-örökség népszerűsítése a kulturális identitásépítési és területfejlesztési projektek, közösségi kezdeményezések egyik gyakori eleme, amelyet az utóbbi időben több tudományág többféle megközelítéssel és módszerrel vizsgál. A társadalomtudományok az élelmiszer-örökséget elsősorban társadalmi konstrukcióként, a helyi (főként turizmusfejlesztési) akciók és projektek forrásaként elemzik, míg a néprajzi kutatás az élelmiszer-örökség alapjául szolgáló kollektív identitásfolyamatokra fókuszál, figyelembe véve a hagyomány/modernitás, illetve a múlt/jelen dialektikáját.*

Az élelmiszer-örökség fogalmát az örökséggel foglalkozó szervezetek (pl. az UNESCO, a magyar Hungarikum Bizottság és szakbizottsága, valamint a különböző szintű értéktár-bizottságok) illetve az egyes helyi vagy szakmai csoportok/közösségek eltérően határozhatják meg. Az örökségesítés motivációi, céljai, stratégiái és gyakorlatai (az alapanyag megtermelésétől az ételkészítésen át az elfogyasztás módjáig) nagyon sokfélék lehetnek, a helyi adottságtól, körülményektől függően.

Az ételörökség egy-egy településen belül is komplex, többszintű képződmény, melynek bázisát az egyéni, a családokban öröklődő receptek, ismeretek és emlékek jelentik. A közösségek e variációkban élő élelmezésszisztéma-elemekből a múltból, az összetartozásról, a lokalitásról szóló társadalmi diskurzus folyamatában választják ki, illetve konstruálják meg a település (vagy azon belül egy-egy nagyobb csoport) közös élelmiszer-örökségét, mint az identitásuk, összetartozásuk és önreprezentációjuk egyik fontos kifejezőjét. Ennek során gyakran megválaszolható kérdésként, vagy akár konfliktusok tárgyaként merülhet fel egy-egy étel vagy ételkészítési mód hitelessége, esetleg az, hogy ki az adott örökség(elem) valódi (eredeti) birtokosa. A *food heritage* kulturális hasznosítása pénzben mérhető gazdasági hasznot is termelhet például a gasztró-, falusi turizmus és más tematikájú fesztiválok révén.

Róka Ildikó és Móczár István,
az „Ízörzök” alkotói

Ugyan a hagyományos ételek és helyi élelmiszeripari termékek hasznosítására mindegyikünk jó néhány példát tudna említeni, és számos esettanulmány is született különféle tudományágokban, egyelőre nem áll rendelkezésre átfogó, részletes és reprezentatív áttekintés a magyar vidék kistelepüléseinek élelmiszer-örökséggel kapcsolatos, helyi, közösségi kezdeményezéseiről, sajátos megoldásairól. Ezért merült fel bennem az ötlet, hogy a Duna Televízió *Ízörzök* dokumentumfilm-sorozata** a megfelelő forráskritikával talán alkalmas adattárként, illetve kiindulópontként szolgálhat egy előzetes, vázlatos kép megrajzolásához a települési értékek és örökségelemek kezelésének típusairól, módjairól.

Az *Ízörzök* 2007 óta a Duna Televízió egyik legkedveltebb műsora. Készítőinek eredeti célja az volt, hogy a vidék házias ízeivel, hagyományos ételleivel megismertessék azokat, akik szívesen nyúlnak vissza a gyökerekhez, és egyszerű, olcsó, helyben hozzáférhető alapanyagokból szeretnének egészséges ételeket készíteni. Hogy erre milyen nagy igény mutatkozik, azt jól jelzik a nem szűnő nézői visszajelzések és a nézettségi adatok, valamint a műsor nyomán országszerte alakult *Ízörzök* főzőklubok, internetes fórumok. A hagyományos, házias, tájjellegű ételeket, és/vagy a helyiek kedvenc fogásait mindig helybéli, főzni szerető civilek választják ki és készítik el. A műsor emellett bemutatja a település néprajzi hagyományait, építészeti, kulturális és természeti értékeit, a helyi kézműveseket, népdal-, népzene- és néptáncscsoportokat, hagyományörzőket is.

Sajátossága, hogy a stáb kezdettől fogva mindössze két személyből – Móczár István rendező-operatőrből és Róka Ildikó szerkesztőből – áll. Ennek, és a készítőkhöz elhivatottságának, megnyerő, empatikus személyiségének is köszönhető, hogy a forgatások mindig bensőséges, jó hangulatban zajlanak. A baráti légkör a készítőkhöz számára elengedhetetlen, hiszen a műsorban megszólalók zöme nem állt még kamera előtt, így a lámpalázat a felvétel előtt mindenképpen oldani kell.

Másrészt az, hogy gyakran a saját konyhájukba engedik be a stábot (velük együtt pedig a nézők tízezreit), már önmagában is bizalmi viszonyt feltételez. A kamera a szereplőket és a helyszíneket a természetes valójukban igyekszik megmutatni: nincs külön smink, fodrász, a főzés eszközkészlete és módja a szokásos. Ugyanakkor mindig törekszenek arra is, hogy a személyek, az ételek, a környe-

* Egy ilyen kutatás a BTK Néprajztudományi Intézet ELKH által támogatott SA-35/2021 számú, „Örökségképzés, kulturális emlékezet, identitás. Kortárs tradíció-teremtő gyakorlatok és új hagyománykonstrukciók a helyi, regionális és nemzeti identitás építésének szolgálatában” című kutatási projektje, amelynek keretében ez a cikk is készült.

** Az *Ízörzök* sorozatban bemutatott összes étel receptje megtalálható: <https://www.izorzok.hu/receptek>; az epizódok jelentős része a Nemzeti Audiovizuális Archívum (NAVA) oldalán elérhető: <https://nava.hu/szabad-musorok>.

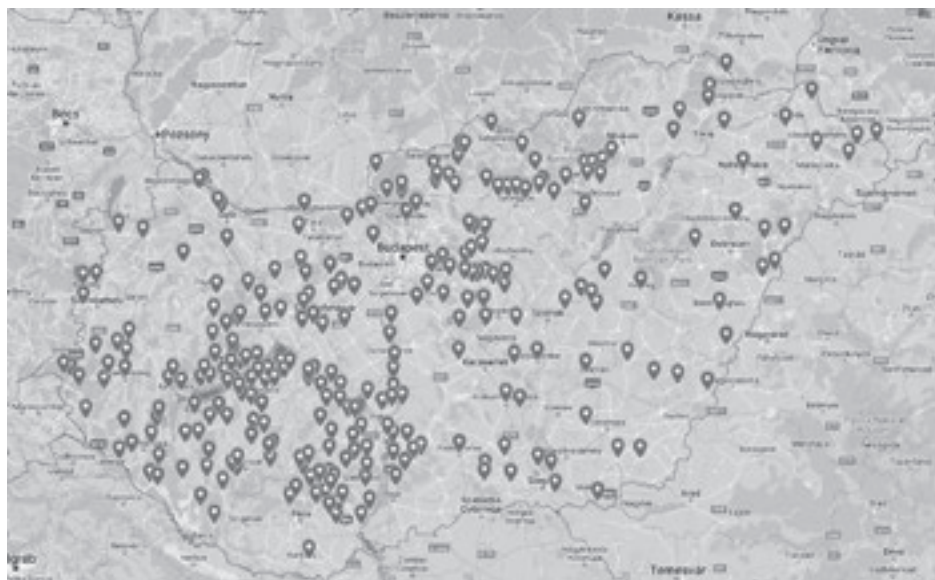
zet és a tárgyak is a maguk természetességében, de egyúttal szimpatikus, vonzó módon jelenjenek meg a filmben.

A Róka Ildikó – Móczár István alkotópáros *Ízörzök* televíziós sorozatának 2007-től 2022 év végéig elkészült 277 epizódja ugyanennyi magyar települést mutatott be azonos szempontok szerint, ugyanabban a műsorszerkezetben, az ország egészét lefedő területi megoszlásban. Ezért akár úgy is tekinthetünk az elkészült filmekre, mint egy reprezentatív adatbázisra, melyben a szabványkérdésekre adott válaszok – a hagyományos kérdőívekhez képest jóval több és sokrétűbb információttartalommal – audiovizuális formában születnek meg. Mindez az információelemeket megfelelően kódolva akár statisztikai elemzésre is alkalmas lehet, amely minden bizonyos számos általánosítható megállapítással szolgálhat az örökség-átviteli folyamat(ok), ezen belül azok kulturális logikája, az örökség tárgyának kiválasztása, a reprezentáció csatornáit, illetve a célcsoport és felhasználás kérdései kapcsán.

Hogy konkrétan mire gondolok? A polgármester, az egyház, az oktatási és kulturális intézmények vezető egyéniségeinek megszólalásából, abból, amit bemutatásra érdemesnek tartanak a település történetéből, épített és szellemi kulturális örökségéből, természeti értékeiből például elég jól látszik, hogy milyen jellegű az adott település, milyen problémákkal kell megküzdenie, és ennek során milyen stratégiát alkalmaz. Jól érzékelhető, hogy mennyire erősek a helyi közösségek. Nagyon jól megmutatkozik, hogy az adott település miként nyúl a népzenei- és néptánchagyományhoz: helyi anyagot és/vagy a tágabb tájegység, illetve a Kárpát-medence egészének anyagát tűzi-e műsorára, van-e megfelelően képzett szakember, milyen korosztályokkal működnek a csoportok stb. A táplálkozáskultúra, az étel-örökség szempontjából izgalmas kérdés, hogy a néprajzi gyűjtésekben leírt, egy-egy tájegységen belül jellemző hagyományos ételek közül a helyi sütő-főző specialisták melyeket emelik ki, tartják tipikusnak, és milyen innovációkat alkalmaznak ezek elkészítésében, illetve milyen új ételeket alkotnak. Milyen közösségi tevékenységek, rendezvények szerveződnek a helyi ételek köré, és ezek miképpen valósulnak meg a gyakorlatban.

Sorolhatnám még tovább azt a rengeteg szempontot és információ típust, ami ezekben a műsorokban található, de összefoglalóan azt mondhatjuk, hogy a sorozat „alulnézetből” mutatja meg a magyar vidéket, a „nép” életterét, hagyománytisztelőt, gyökereikhez való ragaszkodását, egyúttal a változó gazdasági-társadalmi körülmények kihívásaira adott saját válaszait.

*

Az „Ízörzök” helyszínei

Móczár István az Országos Független Film Szövetség tagjaként profi operatőrök és rendezők mellett tanulta a mesterséget. **Róka Ildikóval** együtt a Siófokon 1989-ben megalakult első kereskedelmi televízióban (Sió TV) híradós anyagok, riportok, magazinműsorok készítőjeként váltak a szakmában ismertté, és hamarosan az állami televízióban is dolgozhattak. A Sió TV átalakulását követően, illetve azt megelőzően is elsősorban gasztronómiai, játék-, animációs és dokumentumfilm-gyártással foglalkoztak. Saját vállalkozásban készített balatoni témájú alkotásaikat, néprajzi és portréfilmjeiket az akkor induló Duna TV sugározta. „Magyarország kincsei” címmel tudományos ismeretterjesztő kisfilmekben mutatták be természeti és kulturális örökségüket. A hazai templomokat, várakat, kastélyokat, arborétumokat, tanösvényeket végigjáró műveiket újra és újra műsorra tűzik a televíziók. Legsikeresebb vállalkozásuk az „Ízörzök” című sorozat, melyben ismert és kevésbé ismert magyarországi tájakra kalauzolják el a nézőket, bemutatva a régióra jellemző ételek készítési fortélyait, és a települési értékeket. A páros csaknem negyed évszázada szerepel alkotásaival a hazai és nemzetközi filmfesztiválokon – eddig több mint hatvan díjat vehettek át.

Takarékos receptek a hagyományból – (nem csak) nehéz időkre, az *Ízörzök* műsoraiból

A paraszti táplálkozás egyik legfontosabb alapelve az önellátás és takarékoság. Igyekeztek minden nyersanyagot helyben megtermelni, hogy lehetőleg semmilyen élelmiszerre ne kelljen költeni. A takarékoság fontos elemét képezte a megtermelt és a gyűjtőtevéssel beszerzett zöldség- és gyümölcs-, valamint fűszer- és gyógynövényfélék télire való tartósítása különféle módszerekkel. A szárításról, aszalásról nemrég már beszámoltam e rovat hasábjain, és régebben szoltam a káposztasavanyításról is. Az aszalás, befőzés, füstölés, savanyítás, sózás általánosan elterjedt eljárások, amelyek önállóan és összekapcsolódva is előfordulnak a gyümölcs-, zöldség-, hústartósítás, tejfeldolgozás hazai megoldásai között. Bár a hűtőszekrény polgári találmány, és a parasztság nem használta a valódi jéggel rendszeresen feltöltött jég szekrényt, a falusi hentesek-mészárosok és kocsmárosok éltek ezzel az eszközzel, sőt gyakran saját jégvermük is volt. Ugyancsak vermeléssel (jég nélkül) – homokba ágyazva, veremben vagy, ahol volt, pincében – tárolták a gyökérzöldségeket és a burgonyát.

Ha nem is rendelkezünk a régi falusi háztartás nyújtotta tárolási lehetőségekkel, egy kis leleményességgel és a korszerű eszközök – hűtőszekrény, hűtőláda, netán aszalógép – alkalmazásával a mai

háztartásban is megvalósítható, hogy az alapvető (lehetőleg jó minőségű) nyersanyagokat a szezonjuk szerint, nagyobb mennyiségben, olcsóbban beszerezve, arra alkalmas módszerrel tartósítsuk, illetve tároljuk. Mindez a takarékos konyhának csak az egyik eleme. A másik, hogy olcsó alapanyagokból, kis költséggel készüljenek maguk az ételek is, de mindez ne menjen a minőség és a tápérték rovására. Ide tartozik az étkezés heti rendjének szabályozása. Régen nem ettek minden nap húst. A kedd, a csütörtök, és a vasárnap volt csak „húsevő” nap, hétfőn, szerdán, pénteken és szombaton húsmentesen étkeztek. Hétfőn rendszerint a vasárnapi maradékot ették, péntek jellemzően böjtös, ún. „tésztanap” volt. Szombaton pedig valami gyorsan elkészíthető, hústalan ételt tálaltak, mert akkor már zajlottak a vasárnapi, ünnepi étkezés előkészületei. Ezeket a szabályokat ma is betarthatjuk, annyi módosítással, hogy a húsmentes napokon nemcsak nehéz tésztaféléket, krumplis ételeket, hanem valamilyen főzelékféléket, egészséges gabonából (köles, hajdina) készült ételt teszünk az asztalra.

A takarékoság harmadik nagyon fontos eleme, hogy mindig csak annyi nyersanyagot szerezzünk be, amennyit fel is használunk, és annyi étel készüljön, amennyit maradék nélkül el is fogyasztunk. Ne termeljünk hulladékot és ne együk túl magunkat. A normál testsúly megőrzésében nagy jelentősége van annak, hogy akármilyen finom is az étel, ne készítsünk, és pláne ne fogyasszunk belőle többet, mint amennyire a szervezetünknek valójában szüksége van.

Az *Ízörzök* sorozatban bemutatott régi paraszti ételek jelentős része amellet, hogy takarékos, olyan, amely a mai legújabb táplálkozási trendeknek is megfelel: helyben megtermelt, illetve nem (vagy csak házilag) feldolgozott alapanyagból, gyorsan, egyszerűen elkészíthető. A műsorban visszatérő motívum az ételek bemutatásánál, hogy annak idején, amikor az egész nap gazdasági munkával telt, a gazdasszonynak a mezőről hazatérve muszáj volt minél előbb valamilyen főtt ételt feltálcálni az alaposan megéhezett családtagoknak. Ezért olyan sok a népi ételek között a mai kifejezéssel gyorsételnek nevezhető fogás. A korábban leforgatott epizódokból az évek folyamán tematikus összeállítások is születtek. 2020-ban indult a *Takarékos konyha* című sorozat, amelyben kifejezetten pénztárcakímélő fogásokat gyűjtöttek össze az *Ízörzök* archívumából.

Ezekből javaslok most néhány receptet kipróbálásra, Róka Ildikó ajánlásával (idézet egy 2009-es interjúból): „... a legtöbb olcsó, kevés alapanyagból készül, ami könnyen hozzáférhető, és nem utolsósorban gyorsan elkészül. Nagyon sok olyan étel van, ami napokig eltartható, előző este előkészíthető, vagy ha sokáig is fő, közben nyugodtan lehet mást csinálni, a munka, amit rá kell szánni, minimális. A gond az, hogy sokan elszoktak attól, hogy ne a kész ételekhez nyúljanak. Fontos, hogy ezen a szemléleten változtassunk. Ki kell törni az ízfokozók, az ártalmas adalékanyagok világából, és

friss, finom, hazai ételeket készíteni. Higgyék el, megéri próbálkozni! Már csak mindannyiunk egészsége érdekében is!”.

Az alábbi receptek majdnem húsmentesek, de nem teljesen böjtösök. Ha a böjtben készítjük őket, a zsírt helyettesítsük olajjal vagy vajjal, a szalonna helyett pedig ízesítsük pl. túróval, sajttal, hagymával, vagy más zöldségfélével az ételt.

*

Tökből leves grízgaluskával (Kőröshegy) és tökmacok fokhagymás tejjel (Abasár)

Ha vásárolunk egy főzőtököt, az előkészítés első műveleteként a tökbelet a magokkal és a héjjal együtt kidobjuk. Pedig ebből nagyon finom leves készíthető! A tök húsból készülhet főzelék, rakott tök vagy ún. tökmacok.

A leves hozzávalói: 2 közepes spárgatök bele és magja, 30 dkg sárgarépa, 20 dkg petrezselyem, fél zellergumó, 1 nagyobb vöröshagyma, egész bors, 1 szál lestyán, só. Grízgaluska: 15 dkg búzadara, 3 dkg zsír, csipetnyi őrölt bors, kis csokor petrezselyemzöld, 3 tojás, só.

A tökbelet kb. két liter vízben hagymával, sóval, borssal ízesítve feltesszük főzni. Amikor megfőtt, az egészet átszűrjük. A levét visszaöntjük a fazékba, belepakoljuk a megtisztított, hasábokra vágott zöldségeket, sózzuk, majd puhára főzzük. Közben elkészítjük a levesbetétet. A tojásokat felhaboljuk a zsírral. A petrezselyemzöldet apróra vágva beleborítjuk. őrölt borssal fűszerezzük és búzadarával kikeverjük. Hús percig pihenni hagyjuk, hogy a gríz megdagadjon. Sós vízben kifőzzük, majd a forró vízben még állni hagyjuk, hogy megdagadjanak a galuskák. Ezt kínáljuk a tökből leveshez betétként. Tipp: még finomabb lesz a levesünk, ha főzés közben kevés csont-alaplével ízesítjük. A húsleves gyöngyözését teáskanálnyi étolaj rácsépegtetésével adhatjuk meg.

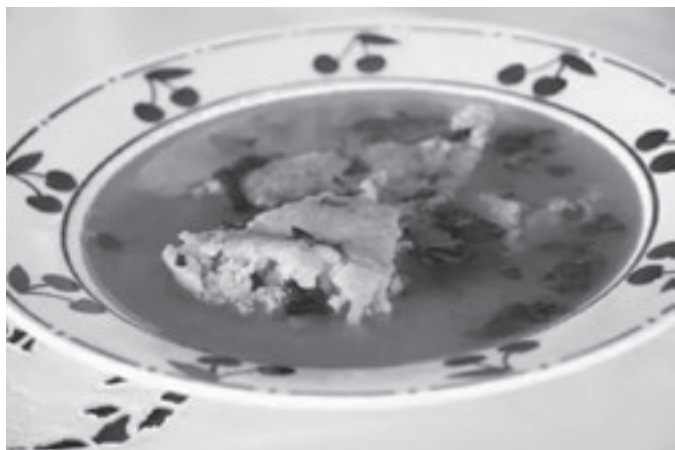
A tökmacok hozzávalói: 50 dkg tökhúshoz 2 tojás, 6 púpos evőkanál liszt, 1 teáskanál só, 1 kávéskanál őrölt bors, 1 kávéskanál őrölt kömény, 6 gerezd fokhagyma összezúzva, kis csokor petrezselyem zöldje, 2 dl tejjel, a sütéshez zsír.

A lereszelt tökre rászórjuk az apróra vágott petrezselymet, hozzáadjuk a tojásokat. Liszttel, fűszerekkel, a fokhagyma felével alaposan összekeverjük. Serpenyőben zsírt hevítünk, ebben evőkanálnyi adagokat vékonyan szétlapítunk, és a mackokat mindkét oldalukon szép színesre sütjük. Amikor elkészült, lecsepegtetjük. A maradék fokhagymát a tejjelbe tesszük, csipetnyi sóval és őrölt borssal fűszerezzük. Ezzel az öntettel kenjük meg a mackokat. Hozzáteszem, ez annyira finom, hogy nem lehet belőle eleget csinálni. Ezzel a módszerrel a gyerekek minden gond nélkül megeszik a tököt.

*

Szomolyai lábatlan tyúklevés

Hozzávalók: 6 sárgarépa, 4 petrezselyem, 1 tv-paprika, zeller és petrezselyemzöld cérnával csokorba kötve. Lábatlan: 1 vöröshagyma, 4 tojás, 2 evőkanál zsír, 4 evőkanál liszt, 1 kávéskanál szódadibakarbóna, só. Rántás: 1 evőkanál sertészsír, 1 evőkanál liszt, 1 teáskanál őrölt paprika, kis csokor petrezselyemzöld. Két és fél liter vizet felforraltunk és a karikákra vágott gyökérzöldségeket, valamint a kicsumázott paprikát beledobjuk. Enyhén megsózzuk, majd fedő alatt háromnegyed óráig főzzük. Közben elkészítjük a lábatlant. A zsírt felmelegítjük. A lisztbe tojásokat ütünk, sóval, szódadibakarbónával összekeverjük. Beleborítjuk a zsírba, és egy darabban mindkét oldalán megsütjük. Háromszögekre vágjuk, majd a megfőtt levesbe pakoljuk. A lábatlan visszamaradt zsírt kipótolva rántást készítünk. Lisztet pirítunk benne, belevágjuk a kis csokor petrezselyemzöldet, teáskanálnyi őrölt paprikát szórunk bele, felengedjük vízzel, és a le-

Szomolyai lábatlan tyúklevés

vesbe öntjük. Ízlés szerint sózzuk, összeforraljuk, és már tálalhatjuk is.

*

Egy ételből három: gombócleves, nudli és krumplifánk (Dunaegyháza)

Dunaegyháza Bács-Kiskun megyében, a Duna mellett található. A török alatt elnéptelenedett falut felvidéki szlovákokkal telepítették újra. Tót jellegzetesség a sok krumpliból készülő tésztaétel, mely a helyben termelt fűszerpaprika gyakori használatával párosul, még a kalácsot is készítik pirospaprikával töltve. Az alábbi három étel a háziasszonyi találmányosság és takarékoság jó példája. A gombóc tésztaíjához készített krumpli főzőlevéből leves készült, amelyet a gombóc gazdagít. A tésztából paprikás, vagy édes változatban fogyasztható nudli, de akár fánk is készülhet. A háromféle ételhez 3 kg burgonyát megtisztítunk, felkockázzuk, és enyhén sós vízben puhára főzzük. Leszűrjük, átörjük, és kihűtjük. A meghűlt krumplit megsózzuk, és 6 marék liszttel összegyúrjuk. Lisztezett deszkán háromfelé választjuk, cipót formálunk belőlük, és a felhasználásig letakarjuk.

*

Gombócleves

Két fej vöröshagymát kockákra vágunk, és 2 fakanál zsírban zsemleszínűre dinszteljük. A tűzről félrehúzóva keverünk bele őrölt paprikát. A burgonya főzőlevébe 1-1 csokor apróra vágott petrezselyem és zeller zöldjét, 2 negyedekbe vágott paradicsomot, 2 felszeletelt zöldpaprikát teszünk. Hozzáöntjük a paprikás sült hagymát, ízlés szerint sózzuk, és addig főzzük, amíg a gombóc elkészül. A gombóchoz 2 fakanál sertézsírból 5 fakanál lisztből világos rántást készítünk, kicsit hűtjük, és belekeverünk 2 teáskanál őrölt paprikát. Az egyik krumplitészta adagot kisujjni vastagra kinyújtjuk. Rákenjük a paprikás rántást, megszórjuk sóval, feltekerjük, és tenyerünk élével gombócnyi darabokat szakítunk belőle. Összedolgozzuk a végeit, nehogy kifolyjon a töltelék, és a forró levesben addig főzzük, míg fel nem jönnek a tetejére.

*

Krumplis nudli

A következő adag tésztát kevés liszttel átgyúrjuk, mert a nudlihoz keményebb tészta szükséges, mint a gombóchoz. Gyúródeszkán elnyújtjuk, először hosszú rudakat, majd kisebb darabokat vágunk belőle. Ezeket az apró nudlikat egyenként megsodorjuk. Forró, enyhén sós vízben kifőzzük, leszűrjük, leöblítjük. Fakanálnyi sertézsírből, 2 kanál liszttel rántást készítünk. Ezt ízlés szerint édesen, vagy sósan is ízesíthetjük. Meg is felelhetjük. Az egyiket a kifőtt nudlihoz keverjük, és kristálycukorral megszórva

Krumpligombóc leves (Dunaegyháza)

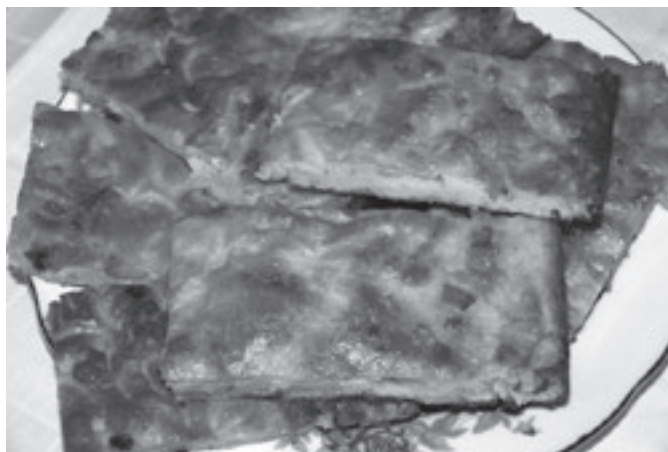
tálaljuk. A másikat csipetnyi sóval és paprikával elkeverve tesszük a nudlira, és úgy kínáljuk.

*

Krumplifánk

A harmadik adag tésztát lisztezett deszkán átgyúrjuk, de ne lisztezzük túl, mert akkor megég a tészta a zsiradékban. Ujjnyi vastagra kisodorjuk, és téglalapokra vágjuk. Serpenyőben olajat hevítünk, és ebben mindkét oldalukon aranyó barnára sütjük a fánkokat. Lecsepegtetjük, majd ízlés szerint megszórjuk cukorral, vagy fahéjas cukorral.

*

Krumplis prósza dönöge módra (Andocs)

Krumplis prósza dönöge módra (Andocs)

Hozzávalók: 2 nagyobb krumpli, 1,75 dl aludttej vagy kefir, 2 tojás, 35 dkg liszt, 15 dkg szalonna, zsír, szóda víz.

Egy közepes tepsi fagyos zsírral vastagon kikenünk, és hűtőszekrénybe tesszük. A szalonnát felkockázzuk, épphogy üvegesre sütjük. A lisztet, kefir, tojást, sót és a lereszelt krumplit egy tálban összekeverjük annyi szóda vízzel (kb. 1 dl), hogy nokedli állagú tésztát kapjunk. A massa nagy részét a tepsi belsejébe elterítjük. Megszórjuk szalonnakockákkal, majd a maradék tésztánkhoz adunk még egy tojást és bő fél deci szóda vízzel elkeverjük. Ezzel befedjük a tésztánkat, és forró sütőbe helyezve 45 percig sütjük. Akkor jó, ha a teteje és az alja is ropogósra sül. A dönöge Somogy megyében sáros kismalacot jelent, ez a prósza a füstölt szalonna miatt kapta a nevét: dönöge módra. Tipp (JK): Böjtös változatában a szalonna helyettesíthető pl. juhtúróval, zsíros tehéntúróval, sajttal, vagy olajban dinsztelt hagymával is.

Juhász Katalin

Nudli paprikás rántással (Dunaegyháza)

ENGLISH TABLE OF CONTENTS

Page 3 **Kóka Rozália's mission in life** has been to make the culture, fate and difficult – sometimes tragic – history of the **Bukovina Székely Hungarians** known – while actively preserving their traditions and culture. This is her own ethnic group and she has dedicated her life to the task. Halász Péter who has worked with her for more than 55 years wrote this tribute to her and her work which appeared as the forward for the book: *Kóka Rozália: Bukovina Székely [people on history's path]* (Fekete Sas, 2021) and is reprinted here in celebration of Rozália's 80th birthday. By Halász Péter.

Page 8 **Choreographer Novák Ferenc Tata's** letter to the editors: Tata reacts to the 2022 special issue of folkMAGazin which marked the 50th anniversary of the first dance house held in Budapest. The special issue included photographs of the travelling photo exhibition called "Táncház 50" and writings on the dance house movement by Sebő Ferenc, Berán István and Both Miklós. Tata writes, "They have committed a serious ethical error in not making proper mention of... the names of those who first had the idea of holding a dance house in Budapest and then made it happen. They are Foltin Jolán, Lelkes Lajos and Stoller Antal Huba" – **Tata's students**. Tata made his first trip to Szék in 1958 when he was still an ethnography student. Later on, in the late 1960s, he took the above-mentioned students there to see a dance house in Szék. The idea for a Budapest dance house came from that trip. The first Budapest dance house was held in May 1972.

Page 9 **New recording: Balogh Melinda and Bősze Tamás Jean-Pierre** "Tündér Ilona és Árgyélus" – Fonó 2022. "They've created a magical musical world for the tale... of a tree bearing golden apples that blooms for everyone – you just have to believe in it..." Music is inspired by Hungarian folk music and includes melodies from various regions of Transylvania. Singer Balogh Melinda and Bősze Tamás Jean-Pierre (voice, cello, drum, hit cello) are featured with Szilágyi Tóni (violin, accordion), Sára Csobán (flute, saxophone), Csoóri Sándor jr. (viola).

Page 10 With the recent passing of **Kossuth Award recipient, acclaimed folk music educator and folk flutist Béres János 1930–2022**, folkMAGazin prints this interview from 2015 in which Béres tells about his professional life. He was a dancer, then also flute player with the Hungarian State Folk Ensemble from the moment it was founded (1951), later he led his own folk dance group. From the 1950's on, he worked actively towards lifting the status and level of folk music instruction in Budapest and in Hungary. Interview by Grozdits Károly.

Page 12 **The artwork of painter Czene Béla** – Part Two. Excerpts from a book by art historian Molnos Péter published in 2022 by Móra Kiadó. Recently a large number of Czene's paintings were 'discovered' in the family attic. Czene Béla, 1911–1999, studied art in Budapest and in Rome. "Czene's work looked neither to the west, nor to the east, rather, he drew from the past, from his ancestors in the tiny villages of Gömör, the farms on the Hungarian plain, the peasant towns..." This section tells about Czene's participation in large exhibitions in Budapest during the first half of the 1940s naming specific works with peasant life themes that he showed during the period. By 1944 his works were "...like rugs or frescos....

they grow beyond the canvas and seem to demand a wall". Czene was able to avoid military service for most of this time (WWII), but was finally drafted at the end of the war. He found a good situation as portrait painter for the commanding officers, but soon became a prisoner of war then escaped just before being sent to Siberia to do hard labor.

Page 18 **Literary Column – Borbála's Carnival – a short story by writer and journalist Lokodi Imre** (born 1963). A story about the returning ghost of Baron Janicsay's daughter Borbála, and bachelors that can't sleep at night. Borbála was said to have a greedy, discontented nature and she liked the cowboys on her father's estate...

Page 22 **A Hungarian Gypsy musician's WWI journal**. Fiddler Munczy Béla Jr kept a journal during his service on the front in the army of the Austro-Hungarian Monarchy. The Munczy family had settled in Western Hungary in the Sopron area at the end of the 18th century as agricultural laborers. Documentation affirms that in the 19th century the family made their living by playing music. Gypsy musicians didn't have to fight on the front line, they played music for the officers for little or no pay. The journal provides important information on history of Hungary's Gypsy musicians. Historian and archivist D. Szakács Anita prepared the manuscript for publication. Review by Dr. Hajnóczky Tamás.

Page 22 **New Recording: "Bandázó Mezőföld"**. Released by the Alba Regia Folk Dance Association, a group of sixteen people perform on the recording presenting the folk music of the Mezőföld region which is located roughly in Hungary's Fejér County. The CD was made especially for folk dance groups and folk dance teachers. See announcement in Hungarian for email address to order.

Page 23 An assignment for students at the Hungarian Academy of Dance has been to **analyze choreographies with themes of folk customs**. Their task is to explain differences between the source materials and the adaptation for stage. Some more successful analyses will be published in folkMAGazin. In this issue is Pásztor Zalán's analysis of Deffend Irén's choreography entitled: "Funeral of the Double Bass". Announcement by Sándor Ildikó.

Page 28 P. Vas János' column: Old writings still interesting today. **Superstition and beliefs** from all over the Hungarian language area **regarding animals** – specifically: sparrows, the cuckoo, storks (stork dung is recommended for a broken foot), the sparrow owl (bird of ill-omen), snakes, frogs, bats (if you're forgetful, always carry the heart of a bat with you), moles, rabbits, wolves (if you feed wolf heart to your cow she'll give plenty of milk and butter for seven years). From the book by Fazakas and Székely. Magvető Kiadó, Budapest. 1990. (based on Szendrey and Szendrey's dictionary of superstitions)

Page 34 **The first folkMAGazin** came together (including financing and material) through a combined effort in only a month and a half **in 1994**. It went to press in time for the 1994 **Táncházszövetség**... Participating organizations, groups, and individuals had met and agreed that a magazine for dance house musicians, dancers, and participants was needed. Memories of the process by

Nagy Zoltán (folk musician, member of the founding group of editors).

Page 37 **Kóka Rozália's new series: Moldavian Csángó Hungarian tales**. Her first trip to Moldavia to collect ethnographic material was in 1969. After that she went every year to do field work, but in 1995 she went to Moldavia to collect tales for the first time. In the village of Pusztina/Pustiana she collected tales from two women: Barta Mihályné and László Istvánné. She published the tales collected in her 2019 book: *"Aranytojás"*. This series presents the tales from her book. Reprinted here is a story of a young couple that lived happily with their son. Their next door neighbor was a bitter old woman who would have liked the husband of the young couple to marry her daughter. This is the story of what happened when the old woman lied to the husband about what his wife did all day when he was working in the fields.

Page 42 **Food and Hungarian Heritage** – discusses a TV series of documentary films on traditional dishes and cuisine specific to particular Hungarian villages or regions. The two main organizations that make decisions on the ranking of traditional foods in Hungary are UNESCO and the so-called "Hungarikum" Committee. To be economical, self sufficient and to produce all your own foods is part of Hungarian food culture. **Economical winter recipes** provided are: winter squash soup with farina dumplings, winter squash casserole, vegetable soup with homemade dumplings, vegetable soup made from the water left over from boiling potatoes, potato gnocchi style pasta, dumpling soup and potato doughnuts. By ethnographer Juhász Katalin.

Sue Foy

folkMAGazin

2023/1, XXX. évfolyam, 1. szám

Megjelenik évente 6+1 alkalommal

Kiadja a Táncház Alapítvány

Alapítványi gondnok: Nagy Zoltán

Kuratóriumi tagok: Sándor Ildikó, P. Vas János

Felelős szerkesztő: Grozdits Károly

Tervező-szerkesztő: Berán István

Munkatársak:

Bede Judit, Gósi Anett,

Juhász Katalin, Kóka Rozália,

Széki Soós János

Budapest, I. ker., Szilágyi Dezső tér 6.

Levél cím: 1255 Budapest, Pf. 153

Tel./fax: (36.1) 214-3521

folkmagazin@tanchaz.hu

www.folkmagazin.hu

Porszinter Nyomda

Tel.: 1/388-7632

ISSN - 1218 - 912X

Bankszámla-szám: 11701004-20171625

Külföldről: OTP I. ker. fiók, 1013 Budapest,

Alagút u. 3. Hungary; Táncház Alapítvány

IBAN: HU28 BIC(SWIFT) KÓD: OTPVHUHB

11701004 20171625 00000000

Támogatónk a Nemzeti Kulturális Alap

Népművészet Kollégiuma

Belső borító: Czene Béla: Kaszálók, 1944 (123 x 80 cm) tempera, falemez

FOLK ARÉNA

TÁNCHÁZTALÁLKOZÓ 2023

2023. ÁPRILIS 15 – 16.

www.tanchaztalalkozo.hu

Nemzeti
Kulturális
Alap

20231

2023/1 • XXX. évf. 1. szám

FOLKMAĞAZIN

30

Nemzeti
Kulturális
Alap